Bt. from J. Searight
20 vols. for £1-0-0
Oct. 25th 1917

M. TULLII

CICERONIS

OPERUM OMNIUM

VOL. XIV.

PHILOSOPHICORUM

VOL. IV.

VOL. XIV.

De natura Deorum libri III.

De Legibus libri III.

M. T. CICERONIS

DE

NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBRI TRES.

EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUAE,

IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS
MDCCXLVIII.

LIBRI PRIMI ARGUMENTUM.

Totus hic liber trifariàm dispertitur. parte prima, ad caput usque 8, Cicero nonnulla praemittit, quibus toti operi veluti preludit. parte secunda, quae capite 20. clauditur, Velleius Epicureus philosophus, rejectis aliorum philosophorum opinionibus, Epicuri de Deo placita in medium affert, et magnifice commendat. tertia denique parte, quae reliquo libro continetur, totam Epicuri de Deorum natura doctrinam a Velleio expositam Cotta ex Academia philosophus evertit. PETRUS LESCALOPERIUS.

LIBRI SECUNDI ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de Natura Deorum ex mente Stoicorum; qui totam istam quaestionem in partes quatuor dividebant. primum enim docebant esse Deos: deinde quales essent, tum mundum ab his administrari: postremo consulere eos rebus humanis. his igitur quatuor tanquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. et prima quidem pars quanquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. nam primò quod omnium consentiens est de Diis opinio, naturâ evidens sit necesse est: deinde Dii ipsi praesentia sua et apparitione eam rem confirmarunt: praedictiones item et praesensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. quin ex ipsa hominum solertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. nam si caetera quae in corpore sunt, sumpsimus aliunde, a

a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni, rationem etiam aliunde habeamus necesse est; et cum caetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est, qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino et continuato spiritu contineretur, cap. 2--8. *his rationibus subjiciuntur demonstrationes physicae. prima hujusmodi est. omnia quae aluntur et crescunt, ea temperatione caloris oriuntur et augentur, omnesque partes mundi calore fultae sustinentur; itaque et mundus simili parique natura servatur. est igitur natura, quae omnem mundum continet, eumque tuetur; quae, quoniam mundi principatum* (ἡγεμονικὸν) *ut in homine mens, obtinet, et est adeò omnium optima, sensus quoque et ratio huic naturae insint necesse est, quae in partibus mundi sunt, et multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. est praeterea animans mundus, quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit:* cap. 9--12. *altera ratio sic procedit: in omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quaedam vis obsistat. igitur in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nihil universo, ut in caeteris naturis obsistere potest: ergo cum in his, quae gignuntur ex terra, nihil sit praeter nutritionem; bestiae praeterea sensum et motum habent, et appetitum; homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. ex quo efficitur, esse etiam quartum et altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quae Deo tribuenda sit,*

hoc est mundo. eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem et sapientiam : cap. 12--14. *sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. gignuntur enim ex mobilissima et purissima aetheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida et pellucida. absurdum autem esset, rebus aëre ortis rationem habentibus, quae in multo puriore aethere nascuntur, nullum sensum aut rationem habere, quae ibi multo acriora sint necesse est, et vel ordine eorum et constantia, motuque voluntario declarantur :* cap. 15. *sed maxime astrorum sensum et intelligentiam, divinitatemque declarat mirabilis eorum ordo et constantia, quae neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quae constantiam respuit. in quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum et volubilem Deum cogitari posse :* cap. 16. *sed multae aliae naturae Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutae sunt. nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur ; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur ; beneficiis porro excellentes viri in caelum fama ac voluntate sublati sunt ; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poëtici Dii :* cap. 23. *constitutis duobus his, Deos esse, et qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. ea tribus argumentis asseritur de Stoicorum more. primum ab eo ipso, quod dii sunt, ducitur :* cap. 30. 31. *alterum inde, quod omnes res subjectae sunt naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur :* cap. 32. *tertium autem ex admiratione rerum caelestium et terrestrium arcessitur, qui locus fuse admirabiliterque explicatur. tertiae huic disputationis parti subjicitur tandem ea, qua istam tantam rerum molitionem, hominis causa, factam esse, demonstratur, hominumque*

commodis mirifice a Deo provisum: quod quidem quatuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum caelestes, tum terrestres hominibus afferunt; et quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt. ERNESTUS.

LIBRI TERTII ARGUMENTUM.

Tres in partes commode tribui potest hic Liber, in praefationem, disputationem, et brevem epilogum. in praefatione, Cicero transit a dissertatione Balbi ad Cottae dissertationem. in disputatione, totam Stoicorum Theologiam superiori libro copiose a Balbo expositam, Cotta confutat. in epilogo, quis fuerit disputationis exitus, aperitur. LESCALOPERIUS.

DE
NATURA DEORUM,
AD M. BRUTUM,
LIBER PRIMUS.

CUM multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras) et perobscura quaestio est de natura deorum: quae et ad agnitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. de qua tam variae sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiae, ut magno argumento esse debeat, caussam, id est principium philosophiae, esse scientiam: prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim temeritate fortius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, quam aut falsum sen-

tire, aut, quod non ſatis explorate perceptum ſit et cognitum, ſine ulla dubitatione defendere? velut in hac quaeſtione, plerique (quod maxime veriſimile eſt, et quo omnes duce natura vehimur) deos eſſe dixerunt: dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omnino Diagoras Melius, et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. qui vero deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in varietate ac diſſenſione, ut eorum moleſtum ſit dinumerare ſententias. nam et de figuris deorum, et de locis atque ſedibus, et actione vitae multa dicuntur: deque his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur. quod vero maxime rem cauſamque continet, eſt, utrum nihil agant, nihil moliantur; omni curatione et adminiſtratione rerum vacent: an contra ab his et a principio omnia facta et conſtituta ſint, et ad infinitum tempus regantur atque moveantur. in primiſque magna diſſenſio eſt; eaque niſi dijudicetur, in ſummo errore neceſſe eſt homines atque in maximarum rerum ignoratione verſari.
Sunt enim philoſophi, et fuerunt, qui om- 2
nino nullam habere cenſerent humanarum rerum procurationem deos. quo-

rum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia pure ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. sin autem dii nec possunt nos juvare, nec volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? in specie autem fictae simulationis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul et sanctitatem et religionem tolli necesse est: quibus sublatis perturbatio vitae sequitur, et magna confusio. atque haud scio, an, pietate adversus deos sublata, fides etiam et societas humani generis, et una excellentissima virtus, justitia, tollatur. sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli et provideri. nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et

tempestates, ac temporum varietates, caelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quae dicentur in his libris, colligunt, quae talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati paene videantur. contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam variae sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit. Qua quidem in 3
causa et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. multum autem fluxisse gaudeo de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subi-

to ſtudium extitiſſet: partim, quid quaque de re certi haberemus, ſcire cupientium. multis etiam ſenſi mirabile videri, eam nobis potiſſimum probatam eſſe philoſophiam, quae lucem eriperet, et quaſi noctem quandam rebus offunderet, deſertaeque diſciplinae et jam pridem relictae patrocinium nec-opinatum a nobis eſſe ſuſceptum. nos autem nec ſubito coepimus philoſophari: nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo ſtudio operam curamque conſumpſimus, et, cum minime videbamur, tum maxime philoſophabamur. quod et orationes declarant, refertae philoſophorum ſententiis; et doctiſſimorum hominum familiaritates, quibus ſemper domus noſtra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Poſidonius, a quibus inſtituti ſumus. et, ſi omnia philoſophiae praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea praeſtitiſſe, quae
4 ratio et doctrina praeſcripſerit. Sin autem quis requirit, quae cauſa nos impulerit, ut haec tam ſero literis mandaremus, nihil eſt, quod expedire tam facile poſſimus. nam cum otio langueremus, et is

eſſet reipublicae ſtatus, ut eam unius conſilio atque cura gubernari neceſſe eſſet, primum ipſius reipublicae cauſa philoſophiam noſtris hominibus explicandam putavi, magni exiſtimans intereſſe ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri. eoque me minus inſtituti mei poenitet, quod facile ſentio, quam multorum non modo diſcendi, ſed etiam ſcribendi ſtudia commoverim. complures enim Graecis inſtitutionibus eruditi ea, quae didicerant, cum civibus ſuis communicare non poterant, quod illa, quae a Graecis accepiſſent, Latine dici poſſe diffiderent. quo in genere tantum profeciſſe videmur, ut a Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. hortata etiam eſt, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna et gravi commota injuria. cujus ſi majorem aliquam levationem reperire potuiſſem, non ad hanc potiſſimum confugiſſem. eâ vero ipsâ nulla ratione melius frui potui, quam ſi me non modo ad legendos libros, ſed etiam ad totam philoſophiam pertractandam ...diſſem. omnes autem ejus partes atque

omnia membra tum facillime noscur cum totae quaestiones scribendo e cantur. est enim admirabilis quaedam tinuatio seriesque rerum, ut alia ex nexa, et omnes inter se aptae colligata videantur. Qui autem requirunt, quaque de re ipsi sentiamus, curiosi faciunt, quam necesse est. non enim auctoritatis in disputando, quam rati momenta quaerenda sunt. quin e obest plerumque iis, qui discere vol auctoritas eorum, qui se docere profi tur. desinunt enim suum judicium a bere: id habent ratum, quod ab eo, q probant, judicatum vident. nec probare soleo id, quod de Pythagorei cepimus: quos ferunt, si quid affirma in disputando, cum ex iis quaerere quare ita esset, respondere solitos, ' ' dixit.' ipse autem erat Pythagoras. tùm opinio praejudicata poterat, ut e sine ratione valeret auctoritas. qui a mirantur, nos hanc potissimum disc nam secutos, his quatuor Academic bris satis responsum videtur. nec desertarum relictarumque rerum pat nium suscepimus. non enim hom

interitu ſententiae quoque occidunt: ſed lucem auctoris fortaſſe deſiderant: ut haec in philoſophia ratio contra omnia diſſerendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arceſila, confirmata a Carneade, uſque ad noſtram viguit aetatem; quam nunc propemodum orbam eſſe in ipſa Graecia intelligo. quod non Academiae vitio, ſed tarditate hominum arbitror contigiſſe. nam ſi ſingulas diſciplinas percipere magnum eſt: quanto majus omnes? quod facere iis neceſſe eſt, quibus propoſitum eſt, veri reperiendi cauſa, et contra omnes philoſophos et pro omnibus dicere. cujus rei tantae tamque difficilis facultatem conſecutum eſſe me non profiteor: ſecutum eſſe prae me fero. nec tamen fieri poteſt, ut, qui hac ratione philoſophentur, ii nihil habeant, quod ſequantur. dictum eſt omnino hac de re alio loco diligentius: ſed quia nimis indociles quidam tardique ſunt, admonendi videntur ſaepius. non enim ſumus ii, quibus nihil verum eſſe videatur: ſed ii, qui omnibus veris falſa quaedam adjuncta eſſe dicamus, tanta ſimilitudine, ut in iis nulla inſit certa judicandi et aſ-

sentiendi nota. ex quo exsistit et illud, *multa* esse probabilia: quae quanquam non perciperentur, tamen quia visum haberent quendam insignem et illustrem,
6 his sapientis vita regeretur. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quae sit earum vera, judicent. tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. itaque mihi libet exclamare, ut Statius in Synephebis,

Pro deûm, popularium omnium, omnium adolescentium,
Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem:

non levissima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, caeremoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque solennibus

quid de ipſis auſpiciis, quibus nos prae-
ſumus, exiſtimandum ſit. haec enim om-
nia ad hanc de diis immortalibus quaeſti-
onem referenda ſunt. profecto eos ipſos,
qui ſe aliquid certi habere arbitrantur,
addubitare coget doctiſſimorum homi-
num de maxima re tanta diſſenſio. quod
cum ſaepe aliàs, tum maxime animadver-
ti, cum apud C. Cottam, familiarem me-
um, accurate ſane et diligenter de diis
immortalibus diſputatum ſit. nam, cum
feriis Latinis ad eum ipſius rogatu arceſ-
ſituque veniſſem, offendi eum ſedentem
in exedra,et cum C. Velleio ſenatore diſ-
putantem: ad quem tum Epicurei primas
ex noſtris hominibus deferebant. aderat
etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos
progreſſus habebat in Stoicis, ut cum
excellentibus in eo genere Graecis com-
pararetur. tum, ut me Cotta vidit, perop-
portune, inquit, venis. oritur enim mi-
hi magna de re altercatio cum Velleio:
cui, pro tuo ſtudio, non eſt alienum te
intereſſe. Atqui mihi quoque videor, 7
inquam, veniſſe,ut dicis,opportune. tres
enim trium diſciplinarum principes con-
veniſtis. M. enim Piſo ſi adeſſet, nullis

us philoſophiae, earum quidem quae in honore ſunt, vacaret locus. tum Cotta, ſi, inquit, liber Antiochi noſtri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum miſſus eſt, vera loquitur; nihil eſt, quod Piſonem, familiarem tuum, deſideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis diſcrepare. quo de libro velim ſcire, Balbe, quid ſentias. egone? inquit ille: miror, Antiochum hominem in primis acutum, non vidiſſe, intereſſe plurimum inter Stoicos, qui honeſta a commodis non nomine, ſed genere toto disjungerent, et Peripateticos, qui honeſta commiſcerent cum commodis, ut ea inter ſe magnitudine et quaſi gradibus, non genere differrent. haec enim eſt non verborum parva, ſed rerum permagna diſſenſio. verum haec aliàs: nunc quod coepimus, ſi videtur. mihi vero, inquit Cotta, videtur. ſed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quae res agatur, de natura agebamus deorum. quae cum mihi videretur perobſcura, ut ſemper videri ſolet; Epicuri ex Velleio ſciſcitabar ſententiam. quamobrem, inquit, Vellei, niſi moleſtum eſt, repete quae coe-

peras. repetam vero. quanquam non mi-
hi, ſed tibi hic venit adjutor. ambo enim,
inquit arridens, ab eodem Philone nihil
ſcire didiciſtis. tum ego, quid didiceri-
mus, Cotta viderit: tu autem nolo exiſ-
times, me adjutorem huic veniſſe, ſed
auditorem, et quidem aequum, libero
judicio, nulla ejuſmodi adſtrictum neceſ-
ſitate, ut mihi, velim, nolim, ſit cer-
ta quaedam tuenda ſententia. Tum 8
Velleius fidenter ſane, ut ſolent iſti, nihil
tam verens quam ne dubitare aliqua de
re videretur: tanquam modo ex deorum
concilio, et ex Epicuri intermundiis de-
ſcendiſſet: audite, inquit, non futiles com-
mentitiaſque ſententias, non opificem
aedificatoremque mundi, Platonis de Ti-
maeo deum: nec anum fatidicam Stoico-
rum πρόνοιαν, quam Latine licet Provi-
dentiam dicere: neque vero mundum ip-
ſum, animo et ſenſibus praeditum, rotun-
dum, ardentem, volubilem deum: por-
tenta et miracula non differentium philo-
ſophorum, ſed ſomniantium. quibus e-
nim oculis animi intueri potuit veſter
Plato fabricam illam tanti operis, qua
conſtrui a deo atque aedificari mundum

facit? quae molitio? quae ferramenta? qui
vectes? quae machinae? qui ministri tan-
ti muneris fuerunt? quemadmodum au-
tem obedire et parere voluntati architec-
ti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? un-
de vero ortae illae quinque formae, ex
quibus reliqua formantur, apte cadentes
ad animum efficiendum, pariendosque
sensus? longum est omnia: quae talia sunt,
ut optata magis quam inventa videantur.
sed illa palmaris quidem, quod, qui non
modo natum mundum introduxerit, sed
etiam manu paene factum, is eum dixe-
rit fore sempiternum. hunc censes pri-
mis, ut dicitur, labris gustasse physiolo-
giam, qui quidquam, quod ortum sit, pu-
tet aeternum esse posse? quae est enim co-
agmentatio non dissolubilis? aut quid est,
cujus principium aliquod sit, nihil sit ex-
tremum? Pronoea vero si vestra est, Lu-
2 cili, eadem; requiro, quae paulo ante,
ministros, machinas, omnem totius ope-
ris designationem atque apparatum: sin
alia est, cur mortalem fecerit mundum,
non, quemadmodum Platonicus deus,
9 sempiternum. Ab utroque autem sciſ-
citor, cur mundi aedificatores repente ex-

ſtiterint: innumerabilia ante ſecula dormierint. non enim ſi mundus nullus erat, ſecula non erant. ſecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero annuis curſibus conficiuntur. nam fateor ea ſine mundi converſione effici non potuiſſe. ſed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumſcriptio metiebatur: ſpatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi non poteſt: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus eſſet. iſto igitur tam immenſo ſpatio quaero, Balbe, cur Pronoea veſtra ceſſaverit. laboremne fugiebat? at iſte nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, caelum, ignes, terrae, maria parerent. quid autem erat, quod concupiſceret deus mundum ſignis et luminibus, tanquam aedilis, ornare? ſi ut deus ipſe melius habitaret: antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurguſtio, habitaverat. poſt autem varietatene eum delectari putamus, qua caelum et terras exornatas videmus? quae iſta poteſt eſſe oblectatio deo? quae ſi eſſet, non ea tamdiu carere potuiſſet.

an haec, ut fere dicitis, hominum causa deo constituta sunt? sapientumne? prop ter paucos ergo tanta est facta rerum mo litio. an stultorum? at primum causa no fuit, cur de improbis bene mereretur. de inde quid est assecutus, cum omnes stul sint sine dubio miserrimi; maxime quo stulti sunt: miserius enim stultitia qui possumus dicere? deinde quod ita mult sunt incommoda in vita, ut ea sapient commodorum compensatione lenian stulti nec vitare venientia possint, nec fe re praesentia. Qui vero mundum ip sum animantem sapientemque esse dix runt, nullo modo viderunt animi natu ram, intelligentes in quam figuram cad re posset: de quo dicam equidem pau post. nunc autem hactenus admirabor orum tarditatem, qui animantem, immo talem, et eundem beatum, rotundum es velint, quod ea forma ullam neget es pulchriorem Plato. at mihi vel cylindr vel quadrati, vel coni, vel pyramidis v detur esse formosior. quae vero tribuit vita isti rotundo deo? nempe ut ea ce ritate contorqueatur, cui par nulla ne gitari quidem possit. in qua non vid

ubinam mens constans et vita beata possit insistere. quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui terrae maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit; pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu. quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. atque haec quidem vestra, Lucili. qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum: deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. si dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquae adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere quî possumus? post Anaximenes aëra deum statuit, eum-

quae gigni, eſſeque immenſum, et infini-
tum, et ſemper in motu: quaſi aut aër ſine
ulla forma deus eſſe poſſit, cum praeſertim
deum non modo aliqua, ſed pulcherrima
ſpecie eſſe deceat: aut non omne, quod or-
11 tum ſit, mortalitas conſequatur. Inde
Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene
diſciplinam, primus omnium rerum de-
ſcriptionem et modum, mentis infinitae
vi ac ratione deſignari et confici voluit:
in quo non vidit, neque motum ſenſui
junctum et continentem in infinito ullum
eſſe poſſe: neque ſenſum omnino, quo
non ipſa natura pulſa ſentiret. deinde ſi
mentem iſtam quaſi animal aliquod eſſe
voluit, erit aliquid interius, ex quo illud
animal nominetur. quid autem interius
mente? cingatur igitur corpore externo.
quod quoniam non placet; aperta ſim-
plexque mens, nulla re adjuncta, quae
ſentire poſſit, fugere intelligentiae noſ-
trae vim et notionem videtur. Crotonia-
tes autem Alcmaeo, qui ſoli et lunae reli-
quiſque ſideribus, animoque praeterea,
divinitatem dedit, non ſenſit, ſeſe morta-
libus rebus immortalitatem dare. nam Py-
thagoras, qui cenſuit, animum eſſe per

naturam rerum omnem intentum et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi et lacerari deum: et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? tum Xenophanes, qui, mente adjuncta, omne praeterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut caeteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse. nam Parmenides commentitium quiddam coronae similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit caelum; quem appellat deum. in quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. multa ejusdem monstra: quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, caeteraque generis ejusdem ad deum revocat: quae vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur.

eademque de ſideribus; quae reprehenſa jam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpiſſime labitur. quatuor enim naturas, ex quibus omnia conſtare vult, divinas eſſe cenſet: quas et naſci, et exſtingui perſpicuum eſt, et ſenſu omni carere. nec vero Protagoras, qui ſeſe negat omnino de diis habere quod liqueat, ſint, non ſint, qualeſve ſint, quidquam videtur de natura deorum ſuſpicari. quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert: tum illam naturam, quae imagines fundat ac mittat: tum ſcientiam intelligentiamque noſtram: nonne in maximo errore verſatur? cumque idem omnino, quia nihil ſemper ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quidquam ſempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat. quid aër, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem ſenſum habere poteſt, aut quam formam dei? jam de Platonis inconſtantia longum eſt dicere: qui in Timaeo patrem hujus mundi nominari neget poſſe: in Legum autem libris, quid ſit omnino deus, inquiri oportere non

cenſeat. quod vero ſine corpore ullo de-
um vult eſſe, ut Graeci dicunt ἀσώματον:
id quale eſſe poſſit, intelligi non poteſt.
careat enim ſenſu neceſſe eſt, careat etiam
prudentia, careat voluptate: quae omnia
unà cum deorum notione comprehendi-
mus. idem et in Timaeo dicit et in Legi-
bus, et mundum deum eſſe, et caelum, et a-
ſtra, et terram, et animos, et eos, quos ma-
jorum inſtitutis accepimus: quae et per
ſe ſunt falſa perſpicue, et inter ſeſe vehe-
menter repugnantia. atque etiam Xeno-
phon paucioribus verbis eadem fere pec-
cat. facit enim in iis, quae a Socrate dic-
ta retulit, Socratem diſputantem, formam
dei quaeri non oportere: eundemque et
ſolem et animam deum dicere: et modò
unum, tum autem plures deos. quae ſunt
iiſdem in erratis fere, quibus ea, quae de
Platone dicimus. Atque etiam Antiſ- 13
thenes in eo libro, qui Phyſicus inſcribi-
tur, populares deos multos, naturalem
unum eſſe dicens, tollit vim et naturam
deorum. nec multo ſecus Speuſippus, Pla-
tonem avunculum ſubſequens, et vim
quandam dicens, quâ omnia regantur, e-
amque animalem, evellere ex animis co-

natur cognitionem deorum. Aristoteles quoque in tertio de Philosophia libro multa turbat, a magistro Platone non dissentiens. modò enim menti tribuit omnem divinitatem: modò mundum ipsum deum dicit esse: modò quendam alium praeficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum coeli ardorem deum dicit esse, non intelligens coelum mundi esse partem, quem alio loco ipse designarit deum. quomodo autem coeli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam caelum deum? cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentiâ. quo porro modo mundus moveri carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus potest? nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de Natura deorum, nulla species divina describitur. deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixa caelo sunt, ex disper-

ſis quaſi membris ſimplex ſit putandus deus: ſeptimum, ſolem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo ſenſu beati eſſe poſſint, intelligi non poteſt. ex eadem Platonis ſchola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis referſit libros: et tamen modo mundum, tum mentem divinam eſſe putat: errantibus etiam ſtellis divinitatem tribuit, ſenſuque deum privat, et ejus formam mutabilem eſſe vult: eodemque in libro rurſus terram et coelum refert in deos. nec vero Theophraſti inconſtantia ferenda eſt. modo enim menti divinum tribuit principatum; modo caelo: tum autem ſignis ſideribuſque coeleſtibus. nec audiendus ejus auditor Strato, is qui phyſicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura ſitam eſſe cenſet, quae cauſas gignendi, augendi, minuendi habeat; ſed careat omni ſenſu et figura. Zeno autem 14
(ut jam ad veſtros, Balbe, veniam) naturalem legem divinam eſſe cenſet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non poſſumus. deum autem animantem certe volumus eſſe. atque hic idem alio loco aethe-

ra, deum dicit: si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. aliis autem libris rationem quandam, per omnium naturam rerum pertinentem, ut divinam esse affectam putat. idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. cum vero Hesiodi Theogoniam interpretatur, tollit omnino insitas praeceptasque cognitiones deorum. neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero, sed rebus inanimis atque mutis per quandam significationem haec docet tributa nomina. cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat: dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit unà cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse: tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum om-

nia cingentem atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum judicat. idemque quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Perseus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa: ipsasque res utiles, et salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes, deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjecturâ quidem informare possimus, cum mens nostra

quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim divinam in ratione esse positam, et universae naturae animo atque mente: ipsumque mundum deum dicit esse, et ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam, universa atque omnia continentem: tum fatalem umbram, et necessitatem rerum futurarum: ignem praeterea, et eum, quem antea dixi, aethera: tum ea, quae naturâ fluerent, atque manarent, ut et aquam, et terram, et aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, quâ omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. idemque disputat, aethera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quae Ceres diceretur. similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. idemque etiam legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum verita-

tem: quorum nihil tale eſt, ut in eo vis
divina ineſſe videatur. et haec quidem in
primo libro de Natura Deorum. in ſe-
cundo autem vult Orphei, Muſaei, Heſi-
odi, Homerique fabellas accommodare
ad ea, quae ipſe primo libro de diis im-
mortalibus dixerit: ut etiam veterrimi
poëtae, qui haec ne ſuſpicati quidem ſint,
Stoici fuiſſe videantur. quem Diogenes
Babylonius conſequens in eo libro, qui
inſcribitur de Minerva, partum Jovis,
ortumque virginis ad phyſiologiam tra-
ducens, disjungit a fabula. Expoſui 16
fere non philoſophorum judicia, ſed de-
lirantium ſomnia. nec enim multo abſur-
diora ſunt ea, quae, poëtarum vocibus
fuſa, ipſa ſuavitate nocuerunt: qui et ira
inflammatos, et libidine furentes induxe-
runt deos: feceruntque, ut eorum bella,
pugnas, praelia, vulnera videremus; o-
dia praeterea, diſſidia, diſcordias, ortus,
interitus, querelas, lamentationes, effu-
ſas in omni intemperantia libidines, adul-
teria, vincula, cum humano genere con-
cubitus, mortaleſque ex immortali pro-
creatos. cum poëtarum autem errore con-
jungere licet portenta Magorum, Aegyp-

tiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. ea qui consideret quàm inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, et in eorum ipsorum numero, de quibus haec quaestio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari potest. cujus rationis vim, atque utilitatem ex illo coelesti Epicuri, 'de 'regula, et judicio,' volumine accepimus.
17 Quod igitur fundamentum hujus quaestionis est, id praeclare jactum videtis. cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. de quo autem omnium

natura consentit, id verum esse necesse est. esse igitur deos confitendum est. quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive praenotionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. hanc igitur habemus, ut deos beatos et immortales putemus. quae enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos aeternos et beatos haberemus. quod si ita est, verè exposita illa sententia est ab Epicuro, 'quod aeternum beatumque sit, id 'nec habere ipsum negotii quidquam, nec 'exhibere alteri.' itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quae talia essent, imbecilla essent omnia. si nihil aliud quaereremus, nisi ut deos piè coleremus, et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam et praestans deorum natura hominum pietate coleretur, cum et aeterna esset, et beatissima: habet enim venerationem justam quidquid excellit. et me-

tus omnis a vi atque ira deorum pulſus
eſſet: intelligitur enim, a beata immorta-
lique natura et iram et gratiam ſegregari:
quibus remotis, nullos a ſuperis impen-
dere metus. ſed ad hanc confirmandam
opinionem inquirit animus et formam,
et vitam, et actionem mentis atque agi-
18 tationem in deo. Ac de forma quidem
partim natura nos admonet, partim ra-
tio docet. nam a natura habemus omnes
omnium gentium ſpeciem nullam aliam,
niſi *humanam*, deorum. quae enim alia
forma occurrit unquam aut vigilanti cui-
quam, aut dormienti? ſed, ne omnia re-
vocentur ad primas notiones, ratio hoc
idem ipſa declarat. nam cum praeſtantiſ-
ſimam naturam, vel quia beata eſt, vel
quia ſempiterna, convenire videatur ean-
dem eſſe pulcherrimam; quae compoſitio
membrorum, quae conformatio linea-
mentorum, quae figura, quae ſpecies hu-
mana poteſt eſſe pulchrior? vos quidem,
Lucili, ſoletis, (nam Cotta meus modò
hoc, modò illud) cum artificium effingi-
tis, fabricamque divinam, quàm ſint om-
nia in hominis figura non modo ad uſum,
verùm etiam ad venuſtatem apta, deſcri-

bere. quod ſi omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans eſt: ea figura profecto eſt, quae pulcherrima ſit omnium. quoniamque deos beatiſſimos eſſe conſtat, beatus autem eſſe ſine virtute nemo poteſt, nec virtus ſine ratione conſtare, nec ratio uſquam ineſſe, niſi in hominis figura: hominis eſſe ſpecie deos confitendum eſt. nec tamen ea ſpecies corpus eſt, ſed quaſi corpus: nec habet ſanguinem, ſed quaſi ſanguinem. haec quanquam et inventa ſunt acutius, et dicta ſubtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea poſſit agnoſcere: tamen fretus intelligentia veſtra diſſero brevius, quam cauſa deſiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo viderit animo, ſed etiam ſic tractet, ut manu, docet eam eſſe vim et naturam deorum, ut primum non ſenſu, ſed mente cernatur: nec ſoliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem στερέμνια appellat, ſed imaginibus, ſimilitudine et tranſitione perceptis: cum infinita ſimillimarum imaginum ſpecies ex innumerabilibus individuis exſiſtat, et ad deos affluat, cum ma-

ximis voluptatibus in eas imagines men-
tem intentam infixamque noſtram intel-
ligentiam capere, quae ſit et beata natura
19 et aeterna. Summa vero vis infinita-
tis magna ac diligenti contemplatione
dignisſima eſt: in qua intelligi neceſſe eſt,
eam eſſe naturam, ut omnia omnibus pa-
ribus paria reſpondeant. hanc ἰσονομίαν
appellat Epicurus; id eſt, aequabilem tri-
butionem. ex hac igitur illud efficitur,
ſi mortalium tanta multitudo ſit, eſſe im-
mortalium non minorem: et ſi, quae in-
terimant, innumerabilia ſint, etiam ea,
quae conſervent, infinita eſſe debere. et
quaerere a nobis, Balbe, ſoletis, quae vi-
ta deorum ſit, quaeque ab iis degatur ae-
tas. ea videlicet, qua nihil beatius, nihil
omnibus bonis affluentius cogitari poteſt.
nihil enim agit: nullis occupationibus eſt
implicatus: nulla opera molitur: ſua ſa-
pientia et virtute gaudet: habet explora-
tum fore ſe ſemper tum in maximis, tum
20 in aeternis voluptatibus. Hunc deum
rite beatum dixerimus; veſtrum vero la-
barioſisſimum. ſive enim ipſe mundus
deus eſt, quid poteſt eſſe minus quietum,
quam nullo puncto temporis intermiſſo

versari circum axem coeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: nae ille est implicatus molestiis negotiis et operosis. nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium vacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem, qui caetera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negatis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poëtae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum. cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus et intendens ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua

possit insistere. in hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quae, interjecto inani, cohaerescunt tamen inter se, et aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae atque figurae: quas vos effici posse sine follibus et incudibus non putatis. itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum? hinc vobis exsistit primum illa fatalis necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis; ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. quanti autem haec philosophia aestimanda est, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? sequitur μαντικὴ vestra, quae Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, arioli, vates, et conjectores nobis essent colendi. his terroribus

ab Epicuro ſoluti, et in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec ſibi fingere ullam moleſtiam, nec alteri quaerere: et pie ſanĉteque colimus naturam excellentem atque praeſtantem. ſed elatus ſtudio, vereor, ne longior fuerim. erat autem difficile, rem tantam, tamque praeclaram, inchoatam relinquere. quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi. Tum 21
Cotta comiter, ut ſolebat, atqui, inquit, Vellei, niſi tu aliquid dixiſſes, nihil ſane ex me quidem audire potuiſſes. mihi enim non tam facile in mentem venire ſolet, quare verum ſit aliquid, quam quare falſum. idque cum ſaepe, tum, cùm te audirem paulo ante, contigit. roges me, qualem deorum naturam eſſe ducam: nihil fortaſſe reſpondeam. quaere, putemne talem eſſe, qualis modo a te ſit expoſita: nihil dicam mihi videri minus. ſed antequam aggrediar ad ea, quae a te diſputata ſunt, de te ipſo dicam quid ſentiam. ſaepe enim de L. Craſſo, familiari tuo illo, videor audiſſe, cum te togatis omnibus ſine dubio anteferret, et paucos tecum Epicureos e Graecia compararet.

ſed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benevolentiam id uberius dicere. ego autem, etſi vereor laudare praeſentem, judico tamen de re obſcura atque difficili a te dictum eſſe dilucide: neque ſententiis ſolum copioſe, ſed verbis etiam ornatius, quam ſolent veſtri. Zenonem, quem Philo noſter coryphaeum appellare Epicureorum ſolebat; cùm Athenis eſſem, audiebam frequenter, et quidem ipſo auctore Philone: credo, ut facilius judicarem quàm illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepiſſem quemadmodum dicerentur. non igitur ille, ut plerique; ſed iſto modo, ut tu, diſtincte, graviter, ornate. ſed quod in illo mihi uſu ſaepe venit, idem modo, cùm te audirem, acciderat, ut moleſte ferrem, tantum ingenium (bonâ veniâ me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, ſententias inci-diſſe. nec ego nunc ipſe aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in phyſicis, quid non ſit citius, quam quid ſit, dixerim.
22 Rogès me, quid aut quale ſit Deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaeſiviſ-

ſet hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi cauſa ſibi unum diem poſtulavit. cum idem ex eo poſtridie quaereret, biduum petivit. cum ſaepius duplicaret numerum dierum, admiranſque Hiero requireret, cur ita faceret: quia, quanto, inquit, diutius conſidero, tanto mihi res videtur obſcurior. ſed Simonidem arbitror, (non enim poëta ſolum ſuavis, verùm etiam caeteroquî doctus, ſapienſque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque ſubtilia, dubitantem, quid eorum eſſet veriſſimum, deſperaſſe omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo diſſerere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philoſophia dignum eſſet, ſed mediocri prudentia? quaeritur primùm in ea quaeſtione, quae eſt de natura deorum, ſintne dii, necne ſint. difficile eſt negare. credo, ſi in concione quaeratur; ſed in hujuſmodi ſermone et conſeſſu facillimum. itaque ego ipſe pontifex, qui caeremonias religioneſque publicas ſanctiſſime tuendas arbitror, is hoc, quod primum eſt, eſſe deos, perſuaderi mihi non opinione ſolum, ſed etiam ad veritatem planè velim. multa enim occurrunt, quae con-

turbent, ut interdum nulli eſſe videantur. ſed vide, quam tecum agam liberaliter. quae communia ſunt vobis cum caeteris philoſophis non attingam, ut hoc ipſum: placet enim omnibus fere, mihique ipſi in primis, deos eſſe. itaque non pugno. rationem tamen eam, quae a te affertur,
23 non ſatis firmam puto. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id ſatis magnum eſſe argumentum dixiſti, cur eſſe deos confiteremur. quod cum leve per ſe, tum etiam falſum eſt. primum enim unde notae tibi ſunt opiniones nationum? equidem arbitror multas eſſe gentes ſic immanitate efferatas, ut apud eas nulla ſuſpicio deorum ſit. quid? Diagoras, atheos qui dictus eſt, poſteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam ſuſtulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta eſt, ſophiſtes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri ſic poſuiſſet, 'De diis neque ut ſint, 'neque ut non ſint, habeo dicere,' Athenienſium juſſu urbe atque agro eſt exterminatus, librique ejus in concione combuſti. ex quo equidem exiſtimo, tardio-

res ad hanc ſententiam profitendam multos eſſe factos, quippe cum poenam ne dubitatio quidem effugere potuiſſet. quid de ſacrilegis, quid de impiis, perjuriſque dicemus?

Tubulus ſi Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,

ut ait Lucilius, putaſſet eſſe deos, tam perjurus, aut tam impurus fuiſſet? non eſt igitur tam explorata iſta ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. ſed quia commune eſt hoc argumentum aliorum etiam philoſophorum, omittam hoc tempore: ad veſtra propria venire malo. concedo eſſe deos: doce me igitur, unde ſint, ubi ſint, quales ſint corpore, animo, vitâ. haec enim ſcire deſidero. abuteris ad omnia atomorum regno et licentiâ. hinc, quodcumque in ſolum venit, ut dicitur, effingis atque efficis. quae primum nullae ſunt. nihil eſt enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obſidetur locus: ita nullum inane, nihil eſſe individuum poteſt. Haec ego nunc phyſicorum oracula fundo. vera, an falſa, neſcio: ſed veri tamen ſimiliora quam veſtra. iſta enim flagitia Democriti, ſive etiam

ante Leucippi, esse corpuscula quaedam laevia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam et quasi adunca: ex his effectum esse caelum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni vitae statu, quam de ista auctoritate dejecerit. ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. ita necesse fuit aut haec flagitia concipere animo, aut susceptae philosophiae nomen amittere; quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae, veritatemque deseram. ista igitur est veritas? nam de vita beata nihil repugno, quam tu ne in Deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. sed ubi est veritas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paulo ante uti coeperam, plura complector, conce-

dam igitur, ex individuis conſtare om-
nia. quid ad rem? deorum enim natura
quaeritur. ſint ſane ex atomis. non igi-
tur aeterni. quod enim ex atomis ſit, id
natum aliquando ſit. ſi natum, nulli dii
ante quam nati. et, ſi ortus eſt deorum,
interitus ſit neceſſe eſt, ut tu paulo ante
de Platonis mundo diſputabas. ubi igitur
illud veſtrum 'beatum, et aeternum?'
quibus duobus verbis ſignificatis deum.
quod cum efficere vultis, in dumeta cor-
repitis. ita enim dicebas, non corpus eſ-
ſe in deo, ſed quaſi corpus; nec ſangui-
nem, ſed quaſi ſanguinem. Hoc per- 25
ſaepe facitis, ut, cum aliquid non veriſi-
mile dicatis, et effugere reprehenſionem
velitis, efferatis aliquid, quod omnino
ne fieri quidem poſſit: ut ſatius fuerit il-
lud ipſum, de quo ambigebatur, concede-
re, quam tam impudenter reſiſtere. ve-
lut Epicurus, cum videret, ſi atomi fer-
rentur in locum inferiorem ſuopte pon-
dere, nihil fore in noſtra poteſtate, quod
eſſet earum motus certus et neceſſarius;
invenit quo modo neceſſitatem effugeret;
quod videlicet Democritum fugerat. ait a-
tomum, cum pondere et gravitate directo

deorſum feratur, declinare paululum. hoc dicere turpius eſt, quam illud, quod vult, non poſſe defendere. idem facit contra dialecticos; a quibus cum traditum ſit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, ‘ aut ‘ etiam, aut non,’ poneretur, alterutrum verum eſſe, pertimuit, ne, ſi conceſſum eſſet hujuſmodi aliquid, ‘ Aut vivet cras, ‘ aut non vivet Epicurus,’ alterutrum fieret neceſſarium: totum hoc, ‘ aut etiam, ‘ aut non,’ negavit eſſe neceſſarium. quo quid dici poteſt obtuſius? urgebat Arceſilas Zenonem, cum ipſe falſa omnia diceret, quae ſenſibus viderentur: Zeno autem nonnulla viſa eſſe falſa, non omnia. timuit Epicurus, ne, ſi unum viſum eſſet falſum, nullum eſſet verum: omnes ſenſus veri nuntios dixit eſſe. nihil horum, niſi callide. graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. idem facit in natura deorum. dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus et diſſipatio conſequatur, negat eſſe corpus deorum, ſed tanquam corpus; nec
26 ſanguinem, ſed tanquam ſanguinem. Mirabile videtur, quod non rideat haruſpex, cum haruſpicem viderit. hoc mirabilius,

quod vos inter vos risum tenere possitis. 'Non est corpus, sed quasi corpus.' hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. ista enim a vobis quasi dictata redduntur: quae Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod et non praedicanti tamen facile quidem crederem: sicut mali aedificii domino glorianti, se architectum non habuisse. nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum, dii immortales! et sunt qui putent audivisse: ipse non vult. credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat: sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse vi-

deatur. in Nauſiphane Democriteo tenetur: quem cum a ſe non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. atqui ſi haec Democritea non audiſſet, quid audierat? quid eſt in phyſicis Epicuri non a Democrito? nam etſi quaedam commutavit, ut, quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturae ratio continetur. nunc iſtud quaſi corpus et quaſi ſanguinem, quid intelligis? ego enim ſcire te iſta melius, quam me, non fateor ſolum, ſed etiam facile patior. cum quidem ſemel dicta ſunt, quid eſt, quod Velleius intelligere poſſit, Cotta non poſſit? itaque corpus quid ſit, ſanguis quid ſit, intelligo: quaſi corpus, et quaſi ſanguis, quid ſit, nullo prorſus modo intelligo. neque tu me celas, ut Pythagoras ſolebat alienos: nec conſulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: ſed (quod inter nos licet) ne tu quidem intelligis.

27 Illud video pugnare te, ſpecies ut quaedam ſit deorum, quae nihil concreti habeat, nihil ſolidi, nihil expreſſi,

nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus et candore mixtus rubor sanguis est, sed quaedam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, formâ quoque esse pulcherrimâ debeat: nec esse humanâ ullam pulchriorem. tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. primum igitur quidque consideremus quale sit. arripere enim mihi videmini quasi vestro jure rem nullo modo probabilem. quis tam caecus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret species istas hominum collatas in deos aut consilio quo-

dam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitae pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quae venerantes, deos ipsos se adire crederent? auxerunt autem haec eadem poëtae, pictores, opifices. erat enim non facile, agentes aliquid et molientes deos in aliarum formarum imitatione servare. accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. sed tu hoc, physice, non vides, quàm blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? an putas ullam esse terra marique belluam, quae non sui generis bellua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? an tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

28 At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen

non audeo dicere, pulchriorem esse me quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie figuraque quaeritur. quod si fingere nobis et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens belluis, adjunctis humano corpori, nolis esse? difficili in loco versor. est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. et quidem formica formicae. sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. video, quid arriseris. sed tamen ita se res habet. deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia saepe jucunda sunt. naevus in articulo pueri delectat Alcaeum. at est corporis macula, naevus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegae et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,

Cum ſubito a laeva Roſcius exoritur.
Pace mihi liceat, coeleſtes, dicere veſtrâ,
Mortalis viſus pulchrior eſſe deo.

huic, deo pulchrior: at erat, ſicut hodie
eſt, perverſiſſimis oculis. quid refert, ſi
hoc ipſum ſalſum illi et venuſtum videba-
29 tur? Redeo ad deos. ecquos ſi non
tam ſtrabones, at paetulos eſſe arbitra-
mur? ecquos naevum habere? ecquos ſi-
los, flaccos, frontones, capitones, quae
ſunt in nobis? an omnia emendata in il-
lis? detur id vobis. num etiam eſt una om-
nium facies? nam ſi plures: aliam eſſe alia
pulchriorem neceſſe eſt. igitur aliquis non
pulcherrimus deus. ſi una omnium facies
eſt, florere in coelo Academiam neceſſe eſt.
ſi enim nihil inter deum et deum differt,
nulla eſt apud deos cognitio, nulla percep-
tio. quid, ſi etiam, Vellei, falſum illud om-
nino eſt, nullam aliam nobis de deo cogi-
tantibus ſpeciem, niſi hominis occurrere?
tamenne iſta jam abſurda defendes? nobis
fortaſſe ſic occurrit, ut dicis: Jovem, Ju-
nonem, Minervam, Neptunum, Vulca-
num, Apollinem, reliquos deos, ea facie
novimus, qua pictores, fictoreſque volu-
erunt: neque ſolum facie, ſed etiam or-

natu, aetate, veſtitu. at non Aegyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. firmiores enim videas apud eos omnes opiniones eſſe de beſtiis quibuſdam, quam apud nos de ſanctiſſimis templis et ſimulacris deorum. etenim ſana multa exſpoliata, et ſimulacra deorum de locis ſanctiſſimis ablata videmus a noſtris: at verò ne fando quidem auditum eſt, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio. quid igitur cenſes? Apim illum, ſanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? tam hercle, quam tibi illam noſtram Soſpitam, quam tu nunquam ne in ſomnis quidem vides, niſi cum pelle caprina, cum haſta, cum ſcutulo, cum calceolis repandis. at non eſt talis Argiva, nec Romana Juno. ergo alia ſpecies Junonis Argivis, alia Lanuvinis. et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis. Non pudet igitur phyſicum, id eſt ſpeculatorem venatoremque naturae, ab animis conſuetudine imbutis, petere teſtimonium veritatis? iſto enim modo dicere licebit, Jovem ſemper barbatum, Apollinem ſemper imberbem, caeſias oculos Minervae, caeruleos eſſe Nep-

tuni. et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis. claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. age et his vocabulis deos esse facimus, quibus a nobis nominantur. at primum quot hominum linguae, tot nomina deorum. non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. an sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est: quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quàm bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque ipsum sibi displicere? an tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut coelum, deum? ergo etiam 'beatum.' quibus fruentem voluptatibus? et 'sapientem.' qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? haec vestra sunt. si igitur nec

humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est; quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quanquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, haec, ut opinor, prima sententia est: 'quod beatum et immortale est, id nec 'habet, nec exhibet cuiquam negotium.'
In hac ita exposita sententia, sunt qui ex- 31
istiment, quod ille inscitiâ plane loquendi fecerit, fecisse consultò. de homine minime vafro male existimant. dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et immortale, an, si quod sit, id esse immortale. non animadvertunt, hîc eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paulo ante te. ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret; mortem dico, et deos: quibus mediocres homines

non ita valde moventur; his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot millia latrocinantur, morte proposita. alii omnia, quae possunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos: quid est, quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? nunquam vidi, inquis, animam rationis consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. quid? solis num quidnam, aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti? sol, duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. hujus hanc lustrationem ejusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. quinque autem stellae, eundem orbem tenentes, aliae propius a terris, aliae remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. num quid tale, Epicure, vidisti? ne sit igitur sol, ne luna, ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. quid? deum ipsum numne

vidiſti? cur igitur credis eſſe? tollamus er-
go omnia, quae aut hiſtoria nobis, aut
ratio nova affert. ita fit, ut mediterranei
mare eſſe non credant. quae ſunt tantae
animi anguſtiae, ut, ſi Seriphi natus eſſes,
nec unquam egreſſus ex inſula, in qua
lepuſculos vulpeculaſque ſaepe vidiſſes,
non crederes leones et pantheras eſſe,
cum tibi, quales eſſent, diceretur: ſi vero
de elephanto quis diceret, etiam rideri te
putares? Et tu quidem, Vellei, non 32
veſtro more, ſed dialecticorum, (quae
funditus gens veſtra non novit) argu-
menti ſententiam concluſiſti. beatos eſſe
deos ſumpſiſti. concedimus. beatum au-
tem ſine virtute neminem eſſe poſſe. id
quoque damus, et libenter quidem. vir-
tutem autem ſine ratione conſtare non
poſſe. conveniat id quoque neceſſe eſt.
adjungis, nec rationem eſſe, niſi in homi-
nis figura. quem tibi hoc daturum putas?
ſi enim ita eſſet, quid opus erat te grada-
tim iſtuc pervenire? ſumpſiſſes tuo jure.
quid autem eſt iſtuc gradatim? nam a bea-
tis ad virtutem, a virtute ad rationem vi-
deo te veniſſe gradibus. a ratione ad hu-
manam figuram quo modo accedis? prae-

cipitare istuc quidem est, non descendere. nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. quaeres, quid intersit. si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad deos. dii enim semper fuerunt, et nati nunquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri: at homines nati. ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma dii immortales. non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. verum hoc quidem, ut voletis. illud quaero, quae fuerit tanta fortuna, (nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis) sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de coelo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile vera invenire possem,

quam falſa convincere. Etenim enu- 33
meraſti memoriter et copioſe (ut mihi
quidem admirari liberet, in homine eſſe
Romano tantam ſcientiam)uſque a Tha-
le Mileſio de natura deorum philoſopho-
rum ſententias. omneſne tibi illi delirare
viſi ſunt,qui ſine manibus et pedibus con-
ſtare deum poſſe decreverunt?ne hoc qui-
dem vos movet, conſiderantes, quae ſit
utilitas, quaeque opportunitas in homi-
ne membrorum,ut judicetis,membris hu-
manis deos non egere? quid enim pedi-
bus opus eſt ſine ingreſſu? quid manibus,
ſi nihil comprehendendum? quid reliqua
deſcriptione omnium corporis partium,
in qua nihil inane, nihil ſine cauſa, nihil
ſupervacaneum eſt? itaque nulla ars imi-
tari ſolertiam naturae poteſt. habebit igi-
tur linguam deus, et non loquetur: den-
tes, palatum, fauces, nullum ad uſum:
quaeque procreationis causâ natura cor-
pori affinxit, ea fruſtra habebit deus: nec
externa magis, quam interiora, cor, pul-
mones, jecur, caetera; quae, detracta u-
tilitate,quid habent venuſtatis? quando-
quidem haec eſſe in deo propter pulchri-
tudinem vultis. iſtiſne fidentes ſomniis

non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, ſed meretricula etiam Leontium contra Theophraſtum ſcribere auſa ſit: ſcito illa quidem ſermone, et Attico: ſed tamen. tantum Epicuri hortus habuit licentiae! et ſoletis queri. Zeno quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius: ſed ſtomachabatur ſenex, ſi quid aſperius dixeram. cum Epicurus contumelioſiſſime Ariſtotelem vexaverit: Phaedoni Socratico turpiſſime maledixerit: Metrodori, ſodalis ſui, fratrem, Timocratem, quia neſcio quid in philoſophia diſſentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipſum, quem ſecutus eſt, fuerit ingratus: Nauſiphanem, magiſtrum ſuum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit.

34 Zeno quidem non eos ſolum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, caeteros figebat maledictis; ſed Socratem ipſum, parentem philoſophiae, Latino verbo utens, ſcurram Atticum fuiſſe dicebat: Chryſippum nunquam niſi Cheſippum vocabat. tu ipſe paulo ante, cum tanquam

ſenatum philoſophorum recitares, ſummos viros deſipere, delirare, dementes eſſe dicebas. quorum ſi nemo verum vidit de natura deorum, verendum eſt, ne nulla ſit omnino. nam iſta, quae vos dicitis, ſunt tota commentitia, vix digna lucubratione anicularum. non enim ſentitis, quàm multa vobis ſuſcipienda ſint, ſi impetraveritis, ut concedamus eandem eſſe hominum et deorum figuram. omnis cultus et curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quae adhibetur homini: ingreſſus, curſus, accubitio, inclinatio, ſeſſio, comprehenſio; ad extremum etiam ſermo et oratio. nam quod et mares deos et foeminas eſſe dicitis, quid ſequatur videtis. equidem mirari ſatis non poſſum, unde ad iſtas opiniones veſter ille princeps venerit. ſed clamare non deſinitis, retinendum hoc eſſe, deus ut beatus immortaliſque ſit. quid autem obſtat, quo minus ſit beatus, ſi non ſit bipes? aut iſta ſive Beatitas, ſive Beatitudo dicenda eſt, (utrumque omnino durum, ſed uſu mollienda nobis verba ſunt) verum ea, quaecumque eſt, cur aut in ſolem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem

aeternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest? nihil aliud dicis, nisi, nunquam vidi solem aut mundum beatum. quid? mundum, praeter hunc, unquamne vidisti? negabis. cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? ratio docuit. ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur, eaque beata et aeterna, quae sola divina natura sunt; ut immortalitate vincimur ab ea natura, sic animi praestantia vinci: atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum caeteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest, (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera belluarum, quae in rubro mari Indiave gignantur, nulla esse dicamus? atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus exsistunt. quae negemus esse, quia nunquam vidimus. ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quae vos delectat

maxime, ſimilitudo? quid? canis nonne ſimilis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quàm ſimilis, turpiſſima beſtia,
nobis?

at mores in utroque diſpares. elephanto belluarum nulla prudentior. at figura quae vaſtior? de beſtiis loquor. quid? inter ipſos homines nonne et ſimillimis formis diſpares mores, et moribus figura diſſimilis? etenim ſi ſemel, Vellei, ſuſcipimus genus hoc argumenti, attende quo ſerpat. tu enim ſumebas, niſi in hominis figura rationem ineſſe non poſſe. ſumet alius, niſi in terreſtri: niſi in eo, qui natus ſit: niſi in eo, qui adoleverit: niſi in eo, qui didicerit: niſi in eo, qui ex animo conſtet, et corpore caduco, et infirmo: poſtremo niſi in homine atque mortali. quod ſi in omnibus his rebus obſiſtis, quid eſt, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quae propoſui, adjunctis, in homine rationem eſſe et mentem videbas. quibus detractis, deum tamen noſſe te dicis, modo lineamenta maneant. hoc eſt non conſiderare, ſed quaſi ſortiri, quid loquare. niſi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, ſed etiam in arbore,

quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. quàm molestum est uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: haec enim sunt domicilia vitae. oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil perti-
36 net. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, coelum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse praestantemque naturam, quae haec fecisset, moveret, regeret, gubernaret. qui, etiam si aberrant a conjectura, video tamen quid sequantur. tu quod opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo

esse deos suspicere? habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei; et barbati quidem Jovis, galeatae Minervae. num igitur esse tales putas? quanto melius haec vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: et, si, actiones quae sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. ipsi, qui irridentur, Aegyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. velut ibes maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: avertunt pestem ab Aegypto, cum volucres angues ex vastitate Libyae vento Africo invectas interficiunt atque consumunt: ex quo fit, ut illae nec morsu vivae noceant, nec odore mortuae. possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam tamen belluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne

37 factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotii. profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. at ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. haec oratio non modo deos spoliat motu et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest. verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis et imago. quod ejus est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet et fruatur, qui beatus futurus est. nam locus quidem iis etiam naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior aëri; ignibus altissima ora reddatur. bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitan-

tes. quaero igitur, vester deus primùm ubi habitet: deinde quae causa eum loco moveat; si modò movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur. postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine et transitione cernatur, neque deficiat unquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in haec intenta mens nostra beatam illam naturam et sempiternam putet.
Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur, 38
quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem, nec eminentiam; quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem etiam talem conformationem animi caeteri philosophi mo-

tum inanem vocant: vos autem adventum in animos et introitum imaginum dicitis. ut igitur Tib. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi et Octavii imagines remanere, quae, in Capitolium cum pervenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati atque aeterni intelligantur. fac imagines esse, quibus pulsentur animi. species duntaxat objicitur quaedam: num etiam cur ea beata sit? cur aeterna? quae autem istae imagines vestrae, aut unde? a Democrito omnino haec licentia. sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat et claudicat. nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? et quorum imagines? Orpheum poëtam docet Aristoteles nunquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse

Cercopis. at Orpheus, id est, imago ejus,
ut vos vultis, in animum meum saepe in-
currit. quid, quod ejusdem hominis in
meum aliae, aliae in tuum? quid, quod
earum rerum, quae nunquam omnino
fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyl-
lae, ut Chimaerae? quid, quod hominum,
locorum, urbium earum, quas nunquam
vidimus? quid, quod simul ac mihi colli-
bitum est, praestò est imago? quid, quod
etiam ad dormientem veniunt invocatae?
Tota res, Vellei, nugatoria est. vos au- 39
tem non modo oculis imagines, sed etiam
animis inculcatis. tanta est impunitas
garriendi. at quàm licenter? 'fluenti-
'um frequenter transitio fit visionum, ut
'e multis una videatur.' puderet me di-
cere non intelligere, si vos ipsi intellige-
retis, qui ista defenditis. quo modo enim
probas, continenter imagines ferri? aut,
si continenter, quo modo aeternae? 'in-
'numerabilitas, inquis, suppeditat ato-
'morum.' num eadem ergo ista facient,
ut sint omnia sempiterna? confugis ad
aequilibritatem: sic enim *ἰσονομίαν*, si
placet, appellemus: et ais, 'quoniam sit
'natura mortalis, immortalem etiam esse

'oportere.' iſto modo, quoniam homines mortales ſunt, ſint aliqui immortales: et quoniam naſcuntur in terra, naſcantur et in aqua: et quia ſunt quae interimant, ſint quae conſervent. ſint ſane: ſed ea conſervent, quae ſunt. deos iſtos non ſentio. omnis tamen iſta rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam ſi eſſent, quae nulla ſunt; pellere ſe ipſa, et agitari inter ſe concurſu fortaſſe poſſent: formare, figurare, colorare, animare non poſſent. nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. ſine virtute certe nullo modo. virtus autem actuoſa: et deus veſter nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. quae ergo vita? ſuppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. quorum tandem bonorum? voluptatum, credo: nempe ad corpus pertinentium. nullam enim noviſtis, niſi profectam a corpore et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. non arbitror te, Vellei, ſimilem eſſe Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille teſtatur, ſe ne intelligere quidem ullum

bonum,.quod ſit ſejunctum a delicatis et obſcoenis voluptatibus:quas quidem non erubeſcens perſequitur omnes nominatim. quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? at poëtae quidem nectar,ambroſiam, epulas comparant, et aut Juventatem, aut Ganymedem pocula miniſtrantem.tu autem, Epicure, quid facies? neque enim unde habeat iſta deus tuus video: nec quo modo utatur.locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum eſt, quam deorum,quod pluribus generibus fruitur voluptatum. at has leviores ducis voluptates, quibus quaſi titillatio (Epicuri enim hoc verbum eſt) ſenſibus adhibetur. quouſque ludis? nam Philo etiam noſter ferre non poterat,adſpernari Epicureos molles et delicatas voluptates. ſumma enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri ſententias, his ipſis verbis, quibus erant ſcriptae. Metrodori vero, qui eſt Epicuri collega ſapientiae, multa impudentiora recitabat. accuſat enim Timocratem, fratrem ſuum, Metrodorus, quod dubi-

tet omnia, quae ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id ſemel dicit, ſed ſaepius. annuere te video: nota enim tibi ſunt. proferrem libros, ſi negares. neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia eſt ea quaeſtio: ſed doceo, deos veſtros eſſe voluptatis expertes: ita veſtro judicio ne
41 beatos quidem. At dolore vacant. ſatin' eſt id ad illam abundantem bonis vitam beatiſſimam? cogitat, inquiunt, aſſidue beatum eſſe ſe: habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil in omni aeternitate, niſi, 'Mihi pulchre eſt,' et, 'Ego beatus ſum,' cogitantem. nec tamen video, quo modo non vereatur iſte deus beatus, ne intereat, cum ſine ulla intermiſſione pulſetur, agiteturque incurſione atomorum ſempiterna, cumque ex ipſo imagines ſemper affluant. ita nec beatus eſt veſter deus, nec aeternus. at etiam de ſanctitate, de pietate adverſus deos, libros ſcripſit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maximos, te audire dicas; non

tum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus deorum immortalium templa et aras everterit. quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? at est eorum eximia quaedam praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. an quidquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate laetans, nihil nec actura sit unquam, neque agat, neque egerit? quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas justitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono. Quid est autem, quod deos 42
veneremur propter admirationem ejus naturae, in qua egregium nihil videmus? nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem

vim deorum. nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. horum enim sententiae omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum: sed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur. quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicae causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? quid Prodicus Chius? qui ea, quae prodessent hominum vitae, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos venisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster et interpretatus et secutus est, praeter caeteros, Ennius. ab Euhemero autem et mortes et sepulturae

demonſtrantur deorum. utrum igitur hic confirmaſſe religionem videtur, an penitus totam ſuſtuliſſe? omitto Eleuſinam ſanctam illam et auguſtam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimae.

praetereo Samothraciam, eaque, quae

Lemni nocturno aditu occulta coluntur
Silveſtribus ſepibus denſa.

quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoſcitur, quam deorum. Mihi quidem etiam De- 43
mocritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos ſuos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. tum enim cenſet imagines divinitate praeditas ineſſe univerſitati rerum: tum principia, menteſque, quae ſunt in eodem univerſo, deos eſſe dicit: tum animantes imagines, quae vel prodeſſe nobis ſolent, vel nocere: tum ingentes quaſdam imagines, tantaſque, ut univerſum mundum complectantur extrinſecus. quae quidem omnia ſunt patriâ Democriti, quam Democrito digniora. quis enim iſtas imagines comprehendere animo poteſt? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare? Epicurus vero ex ani-

mis hominum extraxit radicitus religio-
nem, cum diis immortalibus et opem et
gratiam ſuſtulit. cum enim optimam et
praeſtantiſſimam naturam dei dicit eſſe,
negat idem eſſe in deo gratiam; tollit id,
quod maxime proprium eſt optimae prae-
ſtantiſſimaeque naturae. quid enim eſt
melius, aut quid praeſtantius bonitate et
beneficentia? qua cum carere deum vul-
tis, neminem deo nec deum, nec homi-
nem carum, neminem ab eo amari, nemi-
nem diligi vultis. ita fit, ut non modo
homines a diis, ſed ipſi dii inter ſe ab aliis
44 alii negligantur. Quanto Stoici meli-
us, qui a vobis reprehenduntur? cenſent
autem, ſapientes ſapientibus etiam igno-
tis eſſe amicos. nihil eſt enim virtute a-
mabilius: quam qui adeptus erit, ubicum-
que erit gentium, a nobis diligetur. vos
autem quid mali datis, cum in imbecilli-
tate gratificationem et benevolentiam
ponitis? ut enim omittam vim et naturam
deorum: ne homines quidem cenſetis,
niſi imbecilli eſſent, futuros beneficos et
benignos fuiſſe. nulla eſt caritas natura-
lis inter bonos? carum ipſum verbum eſt
amoris: ex quo amicitiae nomen eſt duc

tum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. prata, et arva, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. hominum caritas et amicitia gratuita est. quanto igitur magis deorum? qui, nulla re egentes, et inter se diligunt, et hominibus consulunt. quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesint? quid optamus a diis immortalibus? quid vovemus? at etiam liber est Epicuri de sanctitate. ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. quae enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrûm Posidonius disseruit in libro quinto de Natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri: quaeque is de diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido; membris

hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quae natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur: valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia, et caritas.

DE
NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER SECUNDUS.

QUAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, nae ego, inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore congredi conatus sum. nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. tu autem, Cotta, utraque re valuisti. corona tibi, et judices defuerunt. sed ad ista aliàs. nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. tum Balbus, eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. est enim et philosophi, et pontificis,

et Cottae, de diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici; ſed, ut noſtri, ſtabilem certamque ſententiam. nam contra Epicurum ſatis ſuperque dictum eſt. ſed aveo audire, tu ipſe, Cotta, quid ſentias. an, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praeſertim de rebus, quid non ſentirem, quam quid ſentirem, poſſe dicere? quod ſi haberem aliquid, quod liqueret, tamen te viciſſim audire vellem, cum ipſe tam multa dixiſſem. tum Balbus, geram tibi morem, et agam quam breviſſime potero. etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea diſputatione detracta oratio eſt. omnino dividunt noſtri totam iſtam de diis immortalibus quaeſtionem in partes quatuor. primum docent eſſe deos: deinde, quales ſint: tum, mundum ab his adminiſtrari: poſtremo, conſulere eos rebus humanis. nos autem hoc ſermone, quae priora duo ſunt, ſumamus: tertium, et quartum, quia majora ſunt, puto eſſe in aliud tempus differenda. minime vero, inquit Cotta: nam et otioſi ſumus, et iis de rebus agimus, quae ſunt
2 etiam negotiis anteponendae. Tum Lu-

cilius, ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum coelum suspeximus, coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem;

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius,

patrem divûmque, hominumque,

et praesentem ac praepotentem deum. quod qui dubitet, haud sane intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. quid enim est hoc illo evidentius? quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unà cum seculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. etenim videmus, caeteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimaeram putat? quaeve anus tam

excors inveniri poteſt, quae illa, quae quondam credebantur apud inferos portenta, extimeſcat? opinionum enim commenta delet dies: naturae judicia confirmat. itaque et in noſtro populo, et in caeteris, deorum cultus religionumque ſanctitates exſiſtunt in dies majores atque meliores. idque evenit non temere, nec caſu, ſed quod praeſentiam ſaepe divi ſuam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Poſtumius dictator cum Octavio Mamilio Tuſculano praelio dimicaret, in noſtra acie Caſtor et Pollux ex equis pugnare viſi ſunt: et recentiore memoria iidem Tyndaridae Perſen victum nuntiaverunt. P. enim Vatienus, avus hujus adoleſcentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixiſſent, Regem Perſen illo die captum, ſenatui nuntiavit, et primo, quaſi temere de republica locutus, in carcerem conjectus eſt: poſt, a Paulo literis allatis, cum idem dies conſtitiſſet; et agro a ſenatu, et vacatione donatus eſt. atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo praelio deviciſſent, eo ipſo die auditam eſſe

eam pugnam ludis Olympiae, memoriae
proditum eſt. ſaepe Faunorum voces
exauditae, ſaepe viſae formae deorum,
quemvis, non aut hebetem aut impium,
deos praeſentes eſſe confiteri coëgerunt.
Praedictiones vero et praeſenſiones re- 3
rum futurarum quid aliud declarant, niſi
hominibus ea, quae ſint, oſtendi, mon-
ſtrari, portendi, praedici? ex quo illa oſ-
tenta, monſtra, portenta, prodigia di-
cuntur. quod ſi ea ficta credimus licentia
fabularum, Mopſum, Tireſiam, Amphi-
araum, Calchantem, Helenum; quos ta-
men augures ne ipſae quidem fabulae ad-
ſciviſſent, ſi res omnino repudiarent: ne
domeſticis quidem exemplis docti numen
deorum comprobabimus? nihil nos P.
Claudii, bello Punico primo, temeritas
movebit, qui etiam per jocum deos irri-
dens, cum cavea liberati pulli non paſce-
rentur, mergi eos in aquam juſſit; 'ut
'biberent, quoniam eſſe nollent.' qui
riſus, claſſe devicta, multas ipſi lacrymas,
magnam populo Romano cladem attulit.
quid? collega ejus Junius, eodem bello,
nonne tempeſtate claſſem amiſit, cum au-
ſpiciis non paruiſſet? itaque P. Claudius

a populo condemnatus eſt: Junius necem ſibi ipſe conſcivit. C. Flaminium Coelius religione neglecta cecidiſſe apud Thraſimenum ſcribit cum magno reipublicae vulnere. quorum exitio intelligi poteſt, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruiſſent. et, ſi conferre volumus noſtra cum externis, caeteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id eſt, cultu deorum, multo ſuperiores. an Attii Navii lituus ille, quo ad inveſtigandum ſuem regiones vineae terminavit, contemnendus eſt? crederem, niſi ejus augurio rex Hoſtilius maxima bella geſſiſſet. ſed negligentia nobilitatis, augurii diſciplina omiſſa, veritas auſpiciorum ſpreta eſt, ſpecies tantum retenta. itaque maximae reipublicae partes, in his bella, quibus reipublicae ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur; nulla peremnia ſervantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu teſtamenta perierunt. tum enim bella gerere noſtri duces incipiunt, cum auſpicia poſuerunt. at vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam

am ſeipſos diis immortalibus capite velato verbis certis pro republica devoverent. multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruſpicum reſponſis commemorare poſſumus, quibus ea confirmentur, quae dubia nemini debent eſſe.
Atqui et noſtrorum augurum, et Etruſ- 4
corum, et haruſpicum diſciplinam P. Scipione, C. Figulo conſulibus res ipſa probavit. quos cum Tib. Gracchus conſul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem eſt repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregiſſet, remque illam in religionem populo veniſſe ſentiret, ad ſenatum retulit. ſenatus, quos ad ſoleret, referendum cenſuit. haruſpices introducti reſponderunt, non fuiſſe juſtum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incenſus ira, itane vero? ego non juſtus, qui et conſul rogavi, et augur, et auſpicatò? an vos Tuſci ac barbari auſpiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes eſſe comitiorum poteſtis? itaque tum illos exire juſſit, poſt autem ex provincia literas ad collegium miſit, ſe, cum legeret libros, recordatum eſſe vitio ſibi tabernaculum

captum fuisse in hortis Scipionis, quod, cum pomoerium postea intrasset, habendi senatus causâ, in redeundo, cum idem pomoerium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: consules abdicaverunt. quae quaerimus exempla majora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam haerere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. magna augurum auctoritas. quid haruspicum ars, nonne divina? haec innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est: deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. at fortasse non omnia eveniunt, quae praedicta sunt. ne aegri quidem quia non omnes convalescunt, ideirco ars nulla medicina est. signa ostenduntur a diis rerum futurarum. in his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit.

itaque inter omnes omnium gentium conſtat (omnibus enim innatum eſt, et in animo quaſi inſculptum) eſſe deos. Quales ſint, varium eſt: eſſe nemo negat. Cleanthes quidem noſter quatuor de cauſis dixit in animis hominum informatas deorum eſſe notiones. primam poſuit eam, de qua modo dixi, quae orta eſſet ex praeſenſione rerum futurarum. alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur coeli temperatione, foecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia. tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempeſtatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vaſtitate, peſtilentia, terrae motibus, et ſaepe fremitibus, lapideiſque imbribus, et guttis imbrium quaſi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, praeter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus viſis coeleſtibus: tum ſtellis iis, quas Graeci cometas, noſtri cincinnatas vocant, quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae: tum ſole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano et Aquilio conſulibus,

evenerat; quo quidem anno P. Africanus
sol alter exstinctus est. quibus exterriti
homines vim quandam esse coelestem et
divinam suspicati sunt. quartam causam
esse, eamque vel maximam, aequabilita-
tem motus, conversionem coeli: solis,
lunae, siderumque omnium distinctio-
nem, utilitatem, pulchritudinem, ordi-
nem: quarum rerum adspectus ipse satis
indicaret, non esse ea fortuita. ut si quis
in domum aliquam, aut in gymnasium,
aut in forum venerit, cum videat omnium
rerum rationem, modum, disciplinam,
non possit ea sine causa fieri judicare, sed
esse aliquem intelligat, qui praesit, et cui
pareatur: multo magis in tantis motioni-
bus tantisque vicissitudinibus, tam mul-
tarum rerum atque tantarum ordinibus,
in quibus nihil unquam immensa et infi-
nita vetustas mentita sit, statuat necesse
est, ab aliqua mente tantos naturae mo-
6 tus gubernari. Chrysippus quidem,
quanquam est acerrimo ingenio, tamen
ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non
ut ipse reperisse videatur. si enim, inquit,
est aliquid in rerum natura, quod homi-
nis mens, quod ratio, quod vis, quod po-

testas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res coelestes, omnesque eae, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. id autem quid potius dixeris, quam deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse praestantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse quam se putet, desipientis arrogantiae est. ergo est aliquid melius. est igitur profecto deus. an vero, si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam et mustelis aedificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum coelestium, tantam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? an ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam, quod etiam

quibuſdam regionibus atque urbibus con-
tingere videmus, hebetiora ut ſint homi-
num ingenia propter coeli pleniorem na-
turam, hoc idem generi humano evene-
rit, quod in terra, hoc eſt, in craſſiſſima
regione mundi, collocati ſint. et tamen
ex ipſa hominum ſolertia eſſe aliquam
mentem, et eam quidem acriorem et divi-
nam, exiſtimare debemus. unde enim
hanc homo arripuit? ut ait apud Xeno-
phontem Socrates. quin et humorem, et
calorem, qui eſt fuſus in corpore, et ter-
renam ipſam viſcerum ſoliditatem, ani-
mum denique illum ſpirabilem ſi quis
quaerat unde habemus, apparet: quod
aliud a terra ſumpſimus, aliud ab hu-
more, aliud ab igne, aliud ab aëre eo,
7 quem ſpiritu ducimus. Illud autem,
quod vincit haec omnia, rationem di-
co, et, ſi placet, pluribus verbis, men-
tem, conſilium, cogitationem, prudenti-
am, ubi invenimus? unde ſuſtulimus? an
caetera mundus habebit omnia, hoc u-
num, quod plurimi eſt, non habebit? at-
qui certe nihil omnium rerum melius eſt
mundo, nihil praeſtabilius, nihil pulchri-
us: nec ſolum nihil eſt, ſed ne cogitari

quidem quidquam melius potest. et, si ratione et sapientia nihil est melius, necesse est haec inesse in eo, quod optimum esse concedimus. quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quae dicuntur a me, comprobare? possetne uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus discessusque solstitiis brumisque cognosci? aut aestus maritimi, fretorumque angustiae, ortu aut obitu lunae commoveri? aut una totius coeli conversione cursus astrorum dispares conservari? haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur. atque haec cùm uberius disputantur et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, brevius angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. nam ut profluens amnis aut vix aut nullo modo; conclusa autem aqua facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclu-

ſae orationis non facile ſe ipſa tutatur:
haec enim, quae dilatantur a nobis, Ze-
8 no ſic premebat. Quod ratione utitur,
id melius eſt quam id, quod ratione non
utitur. nihil autem mundo melius. rati-
one igitur mundus utitur. ſimiliter effici
poteſt, ſapientem eſſe mundum: ſimiliter,
beatum: ſimiliter, aeternum. omnia e-
nim haec meliora ſunt quam ea, quae ſunt
his carentia: nec mundo quidquam me-
lius: ex quo efficitur, eſſe mundum deum.
idemque hoc modo: Nullius ſenſu caren-
tis pars aliqua poteſt eſſe ſentiens. mun-
di autem partes ſentientes ſunt. non igi-
tur caret ſenſu mundus. pergit idem et
urget anguſtius: Nihil, inquit, quod ani-
mi, quodque rationis eſt expers, id gene-
rare ex ſe poteſt animantem compotem-
que rationis. mundus autem generat ani-
mantes compoteſque rationis. animans
eſt igitur mundus compoſque rationis. i-
demque ſimilitudine, ut ſaepe ſolet, ratio-
nem concluſit hoc modo: ſi ex oliva mo-
dulate canentes tibiae naſcerentur: num
dubitares, quin ineſſet in oliva tibicinis
quaedam ſcientia? quid, ſi platani fidiculas
ferrent numeroſe ſonantes? idem ſcilicet

cenſeres, in platanis ineſſe muſicam. cur igitur mundus non animans ſapienſque judicetur, cum ex ſe procreet animantes atque ſapientes? Sed quoniam coepi 9
ſecus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod eſſet omnibus perſpicuum, deos eſſe: tamen id ipſum rationibus phyſicis confirmari volo. ſic enim res ſe habet, ut omnia, quae alantur et creſcant, contineant in ſe vim caloris: ſine qua neque ali poſſent, neque creſcere. nam omne, quod eſt calidum et igneum, cietur et agitur motu ſuo. quod autem alitur et creſcit, motu quodam utitur certo et aequabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu ſenſus et vita remanet; refrigerato autem et exſtincto calore occidimus ipſi, et exſtinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis inſit caloris in omni corpore. negat enim ullum eſſe cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis ineſt calor iis, quas natura reſpuerit. jam vero venae et arteriae micare non deſinunt, quaſi quodam igneo motu: animadverſumque ſaepe eſt, cum

cor animantis alicujus evulſum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. omne igitur, quod vivit, ſive animal, ſive terrâ editum, id vivit propter incluſum in eo calorem. ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in ſe vitalem per omnem mundum pertinentem. atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, ſubtilius explicato. omnes igitur partes mundi tangam, quae maximo calore fultae ſuſtinentur. quod primum in terrena natura perſpici poteſt. nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: et recenti foſſione

terram fumare calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis, terrae cavernis, contineatur caloris: eaque hieme ſit denſior: ob eamque cauſam calorem

10 inſitum in terris contineat arctius. Longa eſt oratio, multaeque rationes, quibus doceri poſſit, omnia, quae terra concipiat, ſemina, quaeque ipſa ex ſe generata ſtirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris et oriri, et augeſcere. atque

aquae etiam admiſtum eſſe calorem primum ipſe liquor, tum aquae declarat effuſio: quae neque conglaciaret frigoribus, neque nive pruinaque concreſceret, niſi eadem ſe admiſto calore liquefacta et dilapſa diffunderet. itaque et aquilonibus reliquiſque frigoribus adjectis dureſcit humor: et idem viciſſim mollitur tepefactus, et tabeſcit calore. atque etiam maria agitata ventis ita tepeſcunt, ut intelligi facile poſſit, in tantis illis humoribus incluſum eſſe calorem. nec enim ille externus et adventitius habendus eſt tepor, ſed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod noſtris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recaleſcunt. ipſe vero aër, qui natura eſt maxime frigidus, minime eſt expers caloris. ille vero et multo quidem calore admiſtus eſt: ipſe enim oritur ex reſpiratione aquarum. earum enim quaſi vapor quidam aër habendus eſt. is autem exſiſtit motu ejus caloris, qui aquis continetur: quam ſimilitudinem cernere poſſumus in iis aquis, quae efferveſcunt ſubditis ignibus. jam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipſa tota natura fer-

vida eſt,et caeteris naturis omnibus ſalu-
tarem impertit et vitalem calorem. ex quo
concluditur, cum omnes mundi partes
ſuſtineantur calore, mundum etiam ip-
ſum ſimili parique natura in tanta diutur-
nitate ſervari: eoque magis, quod intel-
ligi debet, calidum illud atque igneum ita
in omni fuſum eſſe natura, ut in eo inſit
procreandi vis et cauſa gignendi, a quo et
animantia omnia, et ea, quorum ſtirpes
terra continentur, et naſci ſit neceſſe, et
11 augeſcere. Natura eſt igitur, quae con-
tineat mundum omnem, eumque tueatur,
et ea quidem non ſine ſenſu atque ratio-
ne. omnem enim naturam neceſſe eſt,
quae non ſolitaria ſit, neque ſimplex, ſed
cum alio juncta atque connexa, habere
aliquem in ſe principatum, ut in homine
mentem, in bellua quiddam ſimile mentis,
unde oriantur rerum appetitus. in arbo-
rum autem et earum rerum, quae gignun-
tur e terra, radicibus ineſſe principatus
putatur. principatum autem id dico, quod
Graeci ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in
quoque genere nec poteſt nec debet eſſe
praeſtantius. itaque neceſſe eſt, illud eti-
am, in quo ſit totius naturae principatus,

esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum. videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, haec inesse necesse est, et acriora quidem atque majora. quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. atque etiam mundi ille fervor purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor; quo haec, quae nota nobis sunt, retinentur et vigent. absurdum est igitur dicere, cum homines bestiaeque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu: qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo et mobilissimo ardore teneatur. praesertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse ac sua sponte moveatur. nam quid potest esse mundo valentius,

quod pellat atque moveat calorem eum,
12 quo ille teneatur? Audiamus enim Pla-
tonem, quasi quendam deum philosopho-
rum: cui duo placet esse motus, unum
suum, alterum externum: esse autem di-
vinius, quod ipsum ex se sua sponte mo-
veatur, quam quod pulsu agitetur alieno.
hunc autem motum in solis animis esse
ponit, ab hisque principium motus esse
ductum putat. quapropter, quoniam ex
mundi ardore motus omnis oritur, is au-
tem ardor non alieno impulsu, sed sua
sponte movetur: animus sit necesse est.
ex quo efficitur, animantem esse mun-
dum. atque ex hoc quoque intelligi po-
terit, in eo inesse intelligentiam, quod
certe est mundus melior quam ulla natu-
ra. ut enim nulla pars corporis nostri
est, quae non sit minor quam nosmetipsi
sumus; sic mundum universum pluris es-
se necesse est, quam partem aliquam uni-
versi. quod si ita est, sapiens sit mundus
necesse est: nam ni ita esset, hominem,
qui est mundi pars, quoniam rationis est
particeps, pluris esse quam mundum om-
nem oporteret. atque etiam si a primis
inchoatisque naturis ad ultimas perfec-

taſque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus neceſſe eſt. primo enim animadvertimus, a natura ſuſtineri ea, quae gignuntur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. beſtiis autem ſenſum et motum dedit, et cum quodam appetitu acceſſum ad res ſalutares, a peſtiferis receſſum: hoc homini amplius, quòd addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem eſt 13
gradus et altiſſimus eorum, qui natura boni ſapienteſque gignuntur: quibus a principio innaſcitur ratio recta conſtanſque, quae ſupra hominem putanda eſt, deoque tribuenda, id eſt, mundo: in quo neceſſe eſt perfectam illam atque abſolutam ineſſe rationem. neque enim dici poteſt, in ulla rerum inſtitutione non eſſe aliquid extremum atque perfectum. ut enim in vite, ut in pecude (niſi quae vis obſtitit) videmus naturam ſuo quodam itinere ad ultimum pervenire: atque ut pictura et fabrica, caeteraeque artes habent quendam abſoluti operis effectum: ſic in omni natura, ac multo etiam

magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. etenim caeteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet et continet. quocirca necesse est esse quartum illum et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur; quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, et eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et quidem etiam sapientem. quid autem est inscitius, quam eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primùm animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius quam humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis spatio

fuit insipiens, nunquam profecto sapien-
tiam consequetur. ita erit homine dete-
rior. quod quoniam absurdum est, et sa-
piens a principio mundus, et deus haben-
dus est. neque est quidquam aliud, prae-
ter mundum, cui nihil absit: quodque
undique aptum atque perfectum exple-
tumque sit omnibus suis numeris et par-
tibus. Scitè enim Chrysippus, ut cly- 14
pei causâ, involucrum; vaginam autem,
gladii: sic, praeter mundum, caetera om-
nia aliorum causâ esse generata: ut eas
fruges atque fructus, quos terra gignit,
animantium causâ; animantes autem,
hominum; ut equum, vehendi causâ; a-
randi, bovem; venandi et custodiendi,
canem. ipse autem homo ortus est ad
mundum contemplandum, et imitandum:
nullo modo perfectus, sed est quaedam
particula perfecti. sed mundus, quoniam
omnia complexus est, nec est quidquam,
quod non insit in eo, perfectus undique
est. quid igitur potest ei deesse, quod est
optimum? nihil autem est mente et rati-
one melius. ergo haec mundo deesse non
possunt. bene igitur idem Chrysippus,
qui, similitudines adjungens, omnia in-

perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo quam in equulo; in cane quam in catulo; in viro quam in puero. item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. igitur mundi est propria virtus. nec vero hominis natura perfecta est: et efficitur tamen in homine virtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus: sapiens est igitur; et propterea deus. Atque hac mundi divinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem divinitas: quae ex mobilissima purissimaque aetheris parte gignuntur; neque ulla praeterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime et animantia esse, et sentire atque intelligere dicantur. atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus et oculorum. nam solis candor illustrior quam ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: et is ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam saepe comburat: quorum neutrum faceret, nisi esset igne

us. ergo, inquit, cum sol igneus sit, oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. atque hic noster ignis, quem usus vitae requirit, confector est et consumptor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. contra ille corporeus, vitalis et salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, et in suo quaeque genere pubescant. quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quae oriantur in ardore coelesti, qui aether, vel coelum nominatur. cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quae sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. sidera autem aethereum locum obtinent:

qui quoniam tenuissimus est, et semper agitatur et viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu acerrimo, et mobilitate celerrima esse. quare cum in aethere astra gignantur; consentaneum est, in iis sensum inesse et intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra
16 esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso coelo atque concreto. quin etiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae et aetheream mundi partem incolant, et marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum atque constantia. nihil est enim, quod ratione et numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. ordo autem siderum, et in omni aeternitate constantia, neque naturam significat, est enim plena rationis; neque fortunam, quae amica

varietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac divinitate moveantur. nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate. moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia. quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. quae enim potest major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. quae qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. nec sane multum interest, utrum id neget; an eos omni procuratione atque actione privet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanae mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum natu- 17
ra sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas in-

duxit, et vulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. sed cum talem esse deum certa notione animi praesentiamus, primùm ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem, notionemque nostram, nihil video quod potius accommodem, quam ut primùm hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse et deum judicem. hîc quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, minimeque respiciens patriam: et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis et rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam me movebit. placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. mundo autem certe nihil est melius. nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. ita efficitur, animantem, sen-

ſûs, mentis, rationis mundum eſſe compotem. qua ratione, deum eſſe mundum, concluditur. ſed haec paulo poſt facilius cognoſcentur ex iis rebus ipſis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli, quaeſo, prae te ferre, vos plane expertes eſſe 18
doctrinae. conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulchriorem, quam ſphaeram, videri. novum etiam oculorum judicium habetis. ſed ſint iſta pulchriora, duntaxat adſpectu: quod mihi tamen ipſum non videtur: quid enim pulchrius ea figura, quae ſola omnes alias figuras complexa continet, quaeque nihil aſperitatis habere, nihil offenſionis poteſt, nihil inciſum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunoſum? cumque duae formae praeſtantes ſint, ex ſolidis, globus (ſic enim σφαῖραν interpretari placet), ex planis autem, circulus, aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur; his duabus formis contingit ſolis, ut omnes earum partes ſint inter ſe ſimillimae, a medioque tantum abſit extremum, quantum idem a ſummo. quo nihil fieri poteſt aptius. ſed ſi haec non videtis, quia nunquam eruditum illum pulverem attigiſtis: ne

hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis: nam posse fieri, ut sit aliâ figurâ: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. quae, si his bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. sed dum palato, quid sit optimum, judicat, coeli palatum (ut ait
19 Ennius) non suspexit. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum, spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re et mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus opacet. ipsa enim umbra terrae soli officiens noctem efficit: nocturnorum

autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum; ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, et frigoris et caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium v. et LX. et CCC. quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, aestates et hiemes efficit, et ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adjunctum est, alterum aestati. ita ex quatuor temporum mutationibus, omnium, quae terra marique gignuntur, initia, causaeque ducuntur. jam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neque solum ejus species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quae tum est aquilonalis, tum australis. in lunae quoque cursu est et brumae quaedam, et solstitii similitudo: multaque ab ea manant, et fluunt, quibus et animantes alantur, augescantque; et pubescant, maturitatemque assequantur, quae

20 oriuntur e terra. Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falsò vocantur errantes: nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus et regressus, reliquosque motus constantes, et ratos. quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum abeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, et lunae, et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis, est facta conversio. quae quam longa sit, magna quaestio est: esse vero certam et definitam necesse est. nam eam, quae Saturni stella dicitur, φαίνων-que a Graecis nominatur, quae a terra abest plurimum, XXX. fere annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum

matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum aetatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quae φαέθων dicitur: eaque eundem XII. signorum orbem annis XII. conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. huic autem proximum inferiorem orbem tenet πυρόεις, quae stella Martis appellatur: eaque IIII. et XX. mensibus, VI. ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duae superiores. infra hanc autem stella Mercurii est. ea στίλβων appellatur a Graecis: quae anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius unquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. infima est quinque errantium, terraeque proxima, stella Veneris, quae φωσφορὸς Graece, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem: quod idem faciunt stellae superiores: neque unquam ab sole duorum signorum intervallo lon-

gius discedit, tum antecedens, tum sub-
21 sequens. Hanc igitur in stellis con-
stantiam, hanc tantam tam variis cursi-
bus in omni aeternitate convenientiam
temporum, non possum intelligere sine
mente, ratione, consilio. quae cum in si-
deribus inesse videamus, non possumus
ea ipsa non in deorum numero reponere.
nec vero stellae eae, quae inerrantes vo-
cantur, non significant eandem mentem,
atque prudentiam; quarum est quotidia-
na, conveniens, constansque conversio:
nec habent aethereos cursus, neque coelo
inhaerentes, ut plerique dicunt physicae
rationis ignari. non est enim aetheris ea
natura, ut vi sua stellas complexa contor-
queat. nam tenuis, ac perlucens, et ae-
quabili calore suffusus aether, non satis
aptus ad stellas continendas videtur. ha-
bent igitur suam sphaeram stellae iner-
rantes, ab aetherea conjunctione secre-
tam, et liberam. earum autem perennes
cursus atque perpetui, cum admirabili in-
credibilique constantia, declarant in his
vim, et mentem esse divinam: ut, haec
ipsa qui non sentiat deorum vim habere,
is nihil omnino sensurus esse videatur.

mores colligant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. quae verens Epicurus monogrammos deos, et nihil agentes commentus est. illi autem pulcherrima forma praediti, purissimaque in regione coeli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur. multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine caussa, et a Graeciae sapientibus, et a majoribus nostris constitutae, nominataeque sunt. quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

Sine Cerere et Libero friget Venus.

tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Aemilio Scauro; ante autem ab Ati-

lio Calatino erat Fides conſecrata. vides
Virtutis templum, vides Honoris a M.
Marcello renovatum; quod multis ante
annis erat bello Liguſtico a Q. Maximo
dedicatum. quid Opis? quid Salutis? quid
Concordiae? Libertatis? Victoriae? qua-
rum omnium rerum quia vis erat tanta,
ut ſine deo regi non poſſet, ipſa res deo-
rum nomen obtinuit. quo ex genere,
Cupidinis, et Voluptatis, et Lubentinae
Veneris vocabula conſecrata ſunt, vitio-
ſarum rerum, neque naturalium: quan-
quam Velleius aliter exiſtimat: ſed tamen
ea ipſa vitia naturam vehementius ſaepe
pulſant. utilitatum igitur magnitudine
conſtituti ſunt ii dii, qui utilitates quaſque
gignebant. atque his quidem nominibus,
quae paulo ante dicta ſunt a me, quae vis
24 ſit, in quoque declaratur deo. Suſce-
pit autem vita hominum, conſuetudoque
communis, ut beneficiis excellentes viros
in coelum fama ac voluntate tollerent.
hinc Hercules, hinc Caſtor et Pollux,
hinc Aeſculapius, hinc Liber etiam: hunc
dico Liberum Semele natum, non eum,
quem noſtri majores auguſte ſancteque
Liberum cum Cerere et Libera conſecra-

vérunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati nominati sunt Liber et Libera: quod in Libera servant, in Libero non item. hinc etiam Romulus, quem quidam eundem esse Quirinum putant, quorum cum remanerent animi, atque aeternitate fruerentur, dii rite sunt habiti: cum et optimi essent, et aeterni. alia quoque ex ratione, et quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referserunt. atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, et Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. coelestem enim, altissimam aetheréamque naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse voluerunt, qui 25

curſum et converſionem ſpatiorum ac temporum contineret, qui deus Graecè id ipſum nomen habet. κρόνος enim dicitur, qui eſt idem χρόνος, id eſt, ſpatium temporis. Saturnus autem eſt appellatus, quod ſaturetur annis. ex ſe enim natos comeſſe fingitur ſolitus, quia conſumit aetas temporum ſpatia, anniſque praeteritis inſaturabiliter expletur. vinctus eſt autem a Jove, ne immoderatos curſus haberet, atque ut eum ſiderum vinclis alligaret. ſed ipſe Jupiter, id eſt, ‘ juvans ‘ pater,’ quem converſis caſibus appellamus a juvando Jovem, a poëtis ‘ pater ‘ divumque hominumque’ dicitur: a majoribus autem noſtris ‘ optimus, maxi-‘ mus; ’ et quidem ante optimus, id eſt, beneficentiſſimus, quam maximus, quia majus eſt, certeque gratius, prodeſſe omnibus, quam opes magnas habere. hunc igitur Ennius, ut ſupra dixi, nuncupat ita dicens,

Adſpice hoc ſublime candens, quem invocant omnes Jovem.

planiuſque alio loco idem:

Cui, quod in me eſt, exſecrabor hoc, quod lucet, quidquid eſt.

hunc etiam augures noſtri; cum dicunt, 'Jove fulgente, tonante:' dicunt enim, 'coelo fulgente, tonante.' Euripides autem, ut multa praeclare, ſic hoc breviter:

Vides ſublime fuſum, immoderatum aethera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur:
Hunc ſummum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

Aër autem, ut Stoici diſputant, interjectus inter mare et coelum, Junonis nomine conſecratur: quae eſt ſoror et conjux Jovis, quod ei ſimilitudo eſt aetheris, et cum eo ſumma conjunctio. effoeminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil eſt eo mollius. ſed Junonem a 'juvando' credo nominatam. aqua reſtabat et terra, ut eſſent ex fabulis tria regna diviſa. datum eſt igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a 'portu,' ſic Neptunus a 'nando,' paulum primis literis immutatis. terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata eſt: qui Dives, ut apud Graecos Πλοῦτων, quia et recidant

omnia in terras, et oriantur e terris. is rapuit Proſerpinam, quod Graecorum nomen eſt: ea enim eſt, quae Περσεφόνη Graece nominatur: quam frugum ſemen eſſe volunt, abſconditamque quaeri a matre fingunt. mater autem eſt a gerendis frugibus Ceres, tanquam Geres: caſuque prima litera itidem immutata, ut a Graecis. nam ab illis quoque Δημήτηρ, quaſi Γημήτηρ, nominata eſt. jam qui 'magna verteret,' Mavors: Minerva autem, quae vel 'mi-
27 'nueret, vel minaretur.' Cumque in
omnibus rebus vim haberent maximam prima, et extrema, principem in ſacrificando Janum eſſe voluerunt: quod ab 'eundo' nomen eſt ductum: ex quo tranſitiones perviae, Jani: foreſque in liminibus profanarum aedium, Januae nominantur. nam Veſtae nomen a Graecis: ea eſt enim, quae ab illis Ἑστία dicitur. vis autem ejus ad aras, et focos pertinet. itaque in ea dea, quae eſt rerum cuſtos intimarum, omnis et precatio, et ſacrificatio extrema eſt. nec longe abſunt ab hac vi dii Penates, ſive a 'penu' ducto nomine, (eſt enim omne, quo veſcuntur homines, 'penus') ſive ab eo, quod 'pe-

'nitus insident:' ex quo etiam 'penetra-
'les' a poëtis vocantur. Jam Apollinis
nomen est Graecum: quem solem esse vo-
lunt. Dianam autem, et Lunam eandem
esse putant: cum Sol dictus sit, vel quia
solus ex omnibus sideribus est tantus, vel
quia, cum est exortus, obscuratis omni-
bus solus apparet: Luna a 'lucendo' no-
minata sit. eadem est enim Lucina. ita-
que, ut apud Graecos Dianam, eamque
Luciferam, sic apud nostros Junonem
Lucinam in pariendo invocant: quae ea-
dem Diana omnivaga dicitur, non a 've-
'nando, sed quod in septem numeratur
tanquam vagantibus. Diana dicta, quia
noctu quasi diem efficeret. adhibetur au-
tem ad partus, quod ii maturescunt aut
septem nonnunquam, aut plerumque no-
vem lunae cursibus: qui quia mensa spa-
tia conficiunt, Menses nominantur. con-
cinneque, ut multa, Timaeus; qui cum
in historia dixisset, qua nocte natus Ale-
xander esset, eadem Dianae Ephesiae tem-
plum deflagravisse, adjunxit, 'minime
'id esse mirandum, quod Diana, cum in
'partu Olympiadis adesse voluisset, abfu-
'isset domo.' quae autem dea ad res om-

nes veniret, Venerem noſtri nominave-
runt, atque ex ea potius venuſtas, quam
28 Venus ex venuſtate. Videtiſne igitur,
ut a phyſicis rebus, bene, atque utiliter
inventis, tracta ratio ſit ad commentitios
et fictos deos? quae res genuit falſas opi-
niones, erroreſque turbulentos, et ſuper-
ſtitiones paene aniles. et formae enim
nobis deorum, et aetates, et veſtitus, or-
natuſque noti ſunt: genera praeterea,
conjugia, cognationes, omniaque tra-
ducta ad ſimilitudinem imbecillitatis hu-
manae. nam et perturbatis animis indu-
cuntur: accipimus enim deorum cupidi-
tates, aegritudines, iracundias: nec ve-
ro, ut fabulae ferunt, dii bellis praeliiſque
caruerunt: nec ſolum, ut apud Home-
rum, cum duos exercitus contrarios alii
dii ex alia parte defenderent, ſed etiam,
ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, pro-
pria bella geſſerunt. haec et dicuntur, et
creduntur ſtultiſſime, et plena ſunt futi-
litatis, ſummaeque levitatis. ſed tamen,
his fabulis ſpretis, ac repudiatis, deus
pertinens per naturam cujuſque rei, 'per
'terras' Ceres, 'per maria' Neptunus,
alii per alia, poterunt intelligi: qui, qua-

leſque ſint, quoque eos nomine conſue-
tudo nuncupaverit, quos deos et venera-
ri, et colere debemus. cultus autem deo-
rum eſt optimus, idemque caſtiſſimus, at-
que ſanctiſſimus, pleniſſimuſque pietatis,
ut eos ſemper pura, integra, incorrupta
et mente, et voce veneremur. non enim
philoſophi ſolum, verum etiam majores
noſtri ſuperſtitionem a religione ſepara-
verunt. nam qui totos dies precabantur,
et immolabant, ut ſui ſibi liberi ſuperſti-
tes eſſent, 'ſuperſtitioſi' ſunt appellati:
quod nomen poſtea latius patuit. qui au-
tem omnia, quae ad cultum deorum per-
tinerent, diligenter retractarent, et tan-
quam relegerent, ſunt dicti 'religioſi,' ex
relegendo, ut 'elegantes' ex eligendo,
tanquam a diligendo 'diligentes,' ex in-
telligendo 'intelligentes.' his enim in
verbis omnibus ineſt vis legendi eadem,
quam in religioſo. ita factum eſt in ſu-
perſtitioſo, et religioſo, alterum vitii no-
men, alterum laudis. ac mihi videor ſa-
tis, et eſſe deos, et quales eſſent, oſten-
diſſe. Proximum eſt, ut doceam, deo- 29
rum providentia mundum adminiſtrari.
magnus ſane locus, et a veſtris, Cotta,

vexatus: ac nimirum vobiſcum omne certamen eſt. nam vobis, Vellei, minus notum eſt, quemadmodum quidque dicatur. veſtra enim ſolum legitis, veſtra amatis: caeteros causâ incognitâ condemnatis. velut a te ipſo, heſterno die, dictum eſt, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, id eſt, Providentiam. quod eo errore dixiſti, quia exiſtimas ab his providentiam fingi quaſi quandam deam ſingularem, quae mundum omnem gubernet et regat: ſed id praeciſe dicitur. ut, ſi quis dicat, Athenienſium rempublicam conſilio regi, deſit illud, Areopagi: ſic, cum dicimus, providentia mundum adminiſtrari, deeſſe arbitror, deorum. plene autem, et perfecte ſic dici exiſtimato, providentia deorum mundum adminiſtrari. ita ſalem iſtum, quo caret veſtra natio, in irridendis nobis nolitote conſumere: et mehercle, ſi me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non datum eſt: non poteſtis. nec vero hoc in te uno convenit, moribus domeſticis, ac noſtrorum hominum urbanitate limato; ſed cum in reliquos veſtros, tum in eum maxime, qui iſta peperit, hominem ſine arte, ſine

literis, inſultantem in omnes, ſine acumine ullo, ſine auctoritate, ſine lepore. Dico igitur providentia deorum mundum, et omnes mundi partes, et initio conſtitutas eſſe, et omni tempore adminiſtrari; eamque diſputationem tres in partes noſtri fere dividunt: quarum pars prima eſt, quae ducitur ab ea ratione, quae docet eſſe deos: quo conceſſo confitendum eſt, eorum conſilio mundum adminiſtrari. ſecunda eſt autem, quae docet omnes res ſubjectas eſſe naturae ſentienti, ab eaque omnia pulcherrime geri: quo conſtituto, ſequitur ab animantibus principiis eam eſſe generatam. tertius locus eſt, qui ducitur ex admiratione rerum coeleſtium, atque terreſtrium. primum igitur aut negandum eſt deos eſſe, quod Democritus ſimulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos eſſe concedant, iis fatendum eſt, eos aliquid agere, idque praeclarum. nihil eſt autem praeclarius mundi adminiſtratione. deorum igitur conſilio adminiſtratur. quod ſi aliter eſt, aliquid profecto ſit neceſſe eſt melius, et majore vi praeditum, quam deos, quale id cumque eſt, ſive inanima natura, ſive

neceſſitas vi magna incitata, haec pulcherrima opera efficiens, quae videmus. non eſt igitur natura deorum praepotens, neque excellens, ſi quidem ea ſubjecta eſt ei vel neceſſitati, vel naturae, qua coelum, maria, terrae regantur. nihil autem eſt praeſtantius deo. ab eo igitur neceſſe eſt mundum regi. nulli igitur eſt naturae obediens, aut ſubjectus deus. omnem ergo regit ipſe naturam. etenim ſi concedimus, intelligentes eſſe deos, concedimus etiam providentes, et rerum quidem maximarum. ergo utrum ignorant, quae res maximae ſint, quoque hae modo tractandae et tuendae; an vim non habent, qua tantas res ſuſtineant et gerant? at et ignoratio rerum, aliena naturae deorum eſt; et ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majeſtatem deorum. ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia
31 mundum adminiſtrari. Atque neceſſe eſt, cum ſint dii, ſi modo ſint, ut profecto ſunt, animantes eſſe, nec ſolum animantes, ſed etiam rationis compotes, inter ſeque quaſi civili conciliatione et ſocietate conjunctos, unum mundum, ut

communem rempublicam atque urbem aliquam regentes. ſequitur, ut eadem ſit in his, quae in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique ſit, eademque lex: quae eſt recti praeceptio, pravique depulſio. ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem a diis ad homines perveniſſe: ob eamque cauſam majorum inſtitutis mens, fides, virtus, concordia, conſecratae et publice dedicatae ſunt. quae quî convenit penes deos eſſe negare, cum eorum auguſta et ſancta ſimulacra veneremur? quod ſi ineſt in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde haec in terras, niſi a ſuperis, defluere potuerunt? cumque ſit in nobis conſilium, ratio, prudentia: neceſſe eſt, deos haec ipſa habere majora, nec habere ſolum, ſed etiam his uti in maximis et optimis rebus. nihil autem eſt nec majus, nec melius mundo. neceſſe eſt ergo eum deorum conſilio et providentia adminiſtrari. poſtremo cum ſatis docuerimus, hos eſſe deos, quorum inſignem vim et illuſtrem faciem videremus, ſolem dico, et lunam, et vagas ſtellas, et inerrantes, et coelum, et mundum ipſum, et earum rerum vim,

quae ineſſent in omni mundo cum mag-
no uſu et commoditate generis humani:
efficitur, omnia regi divina mente atque
providentia. ac de prima quidem parte
32 ſatis dictum eſt. Sequitur, ut doceam,
omnia ſubjecta eſſe naturae, eaque ab ea
pulcherrime regi. ſed quid ſit ipſa natu-
ra, explicandum eſt ante breviter, quo
facilius id, quod docere volumus, intelli-
gi poſſit. namque alii naturam cenſent eſ-
ſe vim quandam ſine ratione, cientem mo-
tus in corporibus neceſſarios: alii autem,
vim participem rationis, atque ordinis;
tanquam via progredientem, declaran-
temque, quid cujuſque rei cauſa efficiat,
quid ſequatur; cujus ſolertiam nulla ars,
nulla manus, nemo opifex conſequi poſſit
imitando. ſeminis enim vim eſſe tantam,
ut id quanquam ſit perexiguum, tamen ſi
inciderit in concipientem comprehen-
dentemque naturam, nactumque ſit ma-
teriam, qua ali augerique poſſit, ita fin-
gat et efficiat in ſuo quidque genere; par-
tim ut tantummodo per ſtirpes alantur
ſuas, partim ut moveri etiam, et ſentire,
et appetere poſſint, et ex ſeſe ſimilia ſui
gignere. ſunt autem qui omnia naturae

nomine appellent, ut Epicurus, qui ita
dividit, omnium, quae sint, naturam esse
corpora, et inane, quaeque his accidant.
sed nos cum dicimus natura constare, ad-
ministrarique mundum, non ita dicimus,
ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut
aliquid ejusmodi, nulla cohaerendi natu-
ra, sed ut arborem, ut animal, in quibus
nulla temeritas, sed ordo apparet, et ar-
tis quaedam similitudo. Quod si ea, 33
quae a terra stirpibus continentur, arte
naturae vivunt et vigent: profecto ipsa
terra eadem vi continetur et arte naturae,
quippe quae gravidata seminibus, omnia
pariat et fundat ex sese, stirpes amplexa
alat et augeat, ipsaque alatur vicissim a
superis externisque naturis. ejusdemque
exspirationibus aër alitur, et aether, et
omnia supera. ita, si terra naturâ tenetur
et viget, eadem ratio in reliquo mundo
est. stirpes enim terrae inhaerent, ani-
mantes autem adspiratione aëris susti-
nentur: ipseque aër nobiscum videt, no-
biscum audit, nobiscum sonat. nihil enim
eorum sine eo fieri potest. quin etiam
movetur nobiscum: quacumque enim i-
mus, quacumque movemur, videtur qua-

si locum dare et cedere. quaeque in medium locum mundi, qui est infimus, et quae a medio in superum, quaeque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamque naturam. et cum quatuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. nam ex terra aqua: ex aqua oritur aër: ex aëre aether: deinde retrorsum vicissim ex aethere aër: ex aëre aqua: ex aqua terra infima. sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commeantibus, mundi partium conjunctio continetur. quae aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum et immensum paene tempus. quorum utrumvis ut sit, sequitur, natura mundum administrari. quae enim classium navigatio, aut quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae natura efficit, conferamus) quae procreatio vitis aut arboris, quae porro animantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturae solertiam significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod senti-

ente natura regatur, aut mundum regi confitendum eſt. etenim qui reliquas naturas omnes, earumque ſemina contineat, qui poteſt ipſe non natura adminiſtrari? ut, ſi qui dentes et pubertatem natura dicat exſiſtere: ipſum autem hominem, cui ea exſiſtant, non conſtare natura: non intelligat ea quae efferant aliquid ex ſeſe perfectiores habere naturas, quam ea, quae ex iis efferantur. Omnium 34
autem rerum quae natura adminiſtrantur, ſeminator et ſator, et parens, ut ita dicam, atque educator et altor eſt mundus: omniaque, ſicut membra et partes ſuas, nutricatur et continet. quod ſi mundi partes natura adminiſtrantur, neceſſe eſt mundum ipſum natura adminiſtrari: cujus quidem adminiſtratio nihil habet in ſe, quod reprehendi poſſit. ex iis enim naturis, quae erant, quod effici potuit optimum, effectum eſt. doceat ergo aliquis potuiſſe melius. ſed nemo unquam docebit: et, ſi quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, deſiderabit. quod ſi omnes mundi partes ita conſtitutae ſunt, ut neque ad uſum meliores potuerint eſſe, ne-

qüe ad speciem pulchriores: videamus utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. si ergo meliora sunt ea, quae naturâ, quam illa quae arte perfecta sunt; nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui et has ipsas artes, et earum artifices, et cuncta complectatur, consilii et rationis esse expertem putare?

35 Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulae conversiones idem efficiunt in sole, et in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur in coelo singulis diebus et noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin eâ sphaera sit perfecta ratione? hi autem dubitant de mundo

ex quo et oriuntur, et fiunt omnia, casune ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec simulata, solertius. atque ille apud Accium pastor, qui navem nunquam ante vidisset, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans et perterritus, hoc modo loquitur:

Tanta moles labitur
Fremebunda ex alto, ingenti sonitu et spiritu:
Prae se undas volvit: vortices vi suscitat,
Ruit prolapsa: pelagus respergit, reflat.
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos undis concursantibus:
Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:

Aut forte Triton fuſcina evertens ſpecus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo ſaxeam ad coelum vomit.

dubitat primo, quae ſit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus viſis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti, atque alacres roſtris perfremunt
Delphini - - - -

item alia multa:

- - - - Silvani melo
Conſimilem ad aures cantum et auditum refert.

ergo ut hic primo adſpectu inanimum quiddam ſenſuque vacuum ſe putat cernere; poſt autem ſignis certioribus, quale ſit id, de quo dubitaverat, incipit ſuſpicari: ſic philoſophi debuerunt, ſi forte eos primus adſpectus mundi conturbaverat, poſtea, cum vidiſſent motus ejus finitos et aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique conſtantia, intelligere ineſſe aliquem non ſolum habitatorem in hac coeleſti ac divina domo, ſed etiam rectorem, et moderatorem,

et tanquam architectum tanti operis, tan-
tique muneris. Nunc autem mihi vi- 36
dentur ne ſuſpicari quidem, quanta ſit
admirabilitas coeleſtium rerum atque ter-
reſtrium. principio enim terra ſita in me-
dia parte mundi, circumfuſa undique eſt
hac animabili ſpirabilique natura, cui no-
men eſt Aër, Graecum illud quidem, ſed
receptum jam tamen uſu a noſtris: tri-
tum eſt enim pro Latino. hunc rurſus
amplectitur immenſus aether, qui conſtat
ex altiſſimis ignibus. mutuemur hoc quo-
que verbum, dicaturque tam Aether
Latine, quam dicitur Aër: etſi inter-
pretatur Pacuvius:

Hoc, quod memoro, noſtri coelum,
Graii perhibent aethera.

quaſi vero non Graius hoc dicat. at La-
tine loquitur. ſi quidem nos non quaſi
Graece loquentem audiamus. docet idem
alio loco:

Graiugena de iſto aperit ipſa oratio.

ſed ad majora redeamus. ex aethere igi-
tur innumerabiles flammae ſiderum ex-
ſiſtunt: quorum eſt princeps ſol, omnia
clariſſima luce colluſtrans, multis parti-
bus major, atque amplior, quam terra.

universa: deinde reliqua sidera magnitu-
dinibus immensis. atque hi tanti ignes,
tamque multi, non modo nihil nocent
terris, rebusque terrestribus, sed ita pro-
sunt, ut si mota loco sint, conflagrare ter-
ras necesse sit a tantis ardoribus, mode-
37 ratione et temperatione sublata. Hic
ego non mirer esse quemquam, qui sibi
persuadeat, corpora quaedam solida at-
que individua vi et gravitate ferri, mun-
dumque effici ornatissimum, et pulcherri-
mum ex eorum corporum concursione
fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse,
non intelligo, cur non idem putet, si in-
numerabiles unius et viginti formae lite-
rarum vel aureae, vel quales libet, aliquò
conjiciantur, posse ex his in terram ex-
cussis annales Ennii, ut deinceps legi pos-
sint, effici: quod nescio an ne in uno qui-
dem versu possit tantum valere fortuna:
isti autem quemadmodum asseverant, ex
corpusculis non colore, non qualitate ali-
qua, quam ποιότητα Graeci vocant, non
sensu praeditis, sed concurrentibus teme-
re atque casu, mundum esse perfectum?
vel innumerabiles potius in omni puncto
temporis alios nasci, alios interire? quod

ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non poteſt? quae ſunt minus operoſa, et multo quidem faciliora. certe ita temere de mundo effutiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem coeli ornatum, qui locus eſt proximus, ſuſpexiſſe videantur. praeclare ergo Ariſtoteles, ' ſi eſſent, inquit, qui ſub
' terra ſemper habitaviſſent, bonis et il-
' luſtribus domiciliis, quae eſſent ornata
' ſignis atque picturis, inſtructaque rebus
' iis omnibus, quibus abundant ii qui be-
' ati putantur, nec tamen exiſſent un-
' quam ſupra terram: accepiſſent autem
' famâ et auditione eſſe quoddam numen,
' et vim deorum: deinde aliquo tempore,
' patefactis terrae faucibus, ex illis abdi-
' tis ſedibus evadere in haec loca quae
' nos incolimus, atque exire potuiſſent:
' cum repente terram, et maria, coelum-
' que vidiſſent: nubium magnitudinem,
' ventorumque vim cognoviſſent, adſpex-
' iſſentque ſolem, ejuſque tum magnitu-
' dinem, pulchritudinemque, tum etiam
' efficientiam cognoviſſent, quod is diem
' efficeret, toto coelo luce diffuſa: cum

‘ autem terras nox opacaſſet, tum coe-
‘ lum totum cernerent aſtris diſtinctum
‘ et ornatum, lunaeque luminum varie-
‘ tatem tum creſcentis, tum ſeneſcentis,
‘ eorumque omnium ortus et occaſus,
‘ atque in omni aeternitate ratos immu-
‘ tabileſque curſus: haec cum viderent,
‘ profecto et eſſe deos, et haec tanta ope-
38 ‘ ra deorum eſſe arbitrarentur.’ At-
que haec quidem ille. nos autem tene-
bras cogitemus tantas, quantae quon-
dam eruptione Aetnaeorum ignium fini-
timas regiones obſcuraviſſe dicuntur, ut
per biduum nemo hominem homo agnoſ-
ceret: cum autem tertio die ſol illuxiſſet,
tum ut revixiſſe ſibi viderentur. quod ſi
hoc idem ex aeternis tenebris continge-
ret, ut ſubito lucem adſpiceremus: quae
nam ſpecies coeli videretur? ſed aſſiduita-
te quotidiana, et conſuetudine oculorum,
aſſueſcunt animi: neque admirantur, ne-
que requirunt rationes earum rerum,
quas ſemper vident: proinde quaſi novi-
tas nos magis, quam magnitudo rerum
debeat ad exquirendas cauſas excitare.
quis enim hunc hominem dixerit, qui
cum tam certos coeli motus, tam ratos

aſtrorum ordines, tamque omnia inter ſe connexa et apta viderit, neget in his ullam ineſſe rationem, eaque caſu fieri dicat, quae quanto conſilio gerantur, nullo conſilio aſſequi poſſumus? an cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut ſphaeram, ut horas, ut alia permulta: non dubitamus, quin illa opera ſint rationis: cum autem impetum coeli admirabili cum celeritate moveri vertique videamus, conſtantiſſime conficientem viciſſitudines anniverſarias, cum ſumma ſalute et conſervatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non ſolum ratione fiant, ſed etiam excellenti quadam divinaque ratione? licet enim jam, remota ſubtilitate diſputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus conſtitutas. Ac principio terra 39
univerſa cernatur, locata in media mundi ſede, ſolida et globoſa, et undique ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata, veſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo inſatiabili varietate diſtinguitur. adde huc fontium gelidas perennitates, liquores

que perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris. quae vero, et quàm varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quae vita silvestrium? quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terrae constituti, non patiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulae, littoraque collucent, distincta tectis et urbibus. quae si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. at vero quanta maris est pulchritudo? quae species universi? quae multitudo, et varietas insularum? quae amoenitates orarum et littorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et innantium belluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium? ipsum autem mare sic terram

appetens littoribus alludit, ut una ex du-
abus naturis conflata videatur. exinde
mari finitimus aër die et nocte distingui-
tur: isque tum fusus, et extenuatus sub-
lime fertur: tum autem concretus, in
nubes cogitur: humoremque colligens
terram auget imbribus: tum effluens huc
et illuc, ventos efficit. idem annuas fri-
gorum, et calorum facit varietates: idem-
que et volatus alitum sustinet, et spiritu
ductus alit et sustentat animantes. Re- 40
stat ultimus, et a domiciliis nostris altis-
simus, omnia cingens, et coërcens coeli
complexus, qui idem aether vocatur, ex-
trema ora et determinatio mundi: in quo
cum admirabilitate maxima igneae for-
mae cursus ordinatos definiunt. e qui-
bus sol, cujus magnitudine multis parti-
bus terra superatur, circum eam ipsam
volvitur, isque oriens et occidens, diem
noctemque conficit: et modo accedens,
tum autem recedens, binas in singulis an-
nis reversiones ab extremo contrarias fa-
cit: quarum intervallo tum quasi tristi-
tia quaedam contrahit terram, tum vi-
cissim laetificat, ut cum coelo hilarata vi-
deatur. luna autem, quae est, ut osten-

dunt mathematici, major quam dimidia
pars terrae, iiſdem ſpatiis vagatur, qui-
bus ſol: ſed tum congrediens cum ſole,
tum digrediens, et eam lucem, quam a
ſole accepit, mittit in terras, et varias ip-
ſa mutationes lucis habet: atque etiam
tum ſubjecta atque oppoſita ſoli, radios
ejus et lumen obſcurat: tum ipſa inci-
dens in umbram terrae, cum eſt e regione
ſolis, interpoſitu interjectuque terrae,
repente deficit. iiſdemque ſpatiis hae ſtel-
lae, quas vagas dicimus, circum terram
feruntur, eodemque modo oriuntur, et
occidunt: quarum motus tum incitan-
tur, tum retardantur, ſaepe etiam inſiſ-
tunt. quo ſpectaculo nihil poteſt admi-
rabilius eſſe, nihil pulchrius. ſequitur
ſtellarum inerrantium maxima multitu-
do: quarum ita deſcripta diſtinctio eſt,
ut ex notarum figurarum ſimilitudine no-
41 mina invenerint. Atque hoc loco me
intuens, utar, inquit, carminibus Arati,
eis, quae a te admodum adoleſcentulo
converſa, ita me delectant, quia Latina
ſunt, ut multa ex iis memoria teneam.
ergo, ut oculis aſſidue videmus ſine ulla
mutatione, aut varietate,

Caetera labuntur celeri coelestia motu,
Cum coeloque simul noctesque, diesque
feruntur.

quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturae constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine
vertex
Dicitur esse polus.

hunc circum ἄρκτοι duae feruntur, nunquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice.

cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

paribusque stellis similiter distinctis eundem coeli verticem lustrat parva Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phoenices in
alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Haec vero parva est: sed nautis usus in
hac est.

Nam curſu interiore brevi convertitur orbe.
42 Et quo ſit earum ſtellarum admirabilior adſpectus,
Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco ſerpit ſubter, ſupraque revolvens
Seſe, conficienſque ſinus e corpore flexos.
ejus cum totius eſt praeclara ſpecies, in primis ſuſpicienda eſt figura capitis, atque ardor oculorum.
Huic non una modo caput ornans ſtella relucet,
Verum tempora ſunt duplici fulgore notata,
E trucibuſque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti ſidere lucet:
Obſtipum caput, et tereti cervice reflexum.
Obtutum in cauda majoris figere dicas.
et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hîc paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi, atque obitus parte admiscentur in una.

id autem caput,

Attingens defessa velut moerentis imago
Vertitur,

quam quidem Graeci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore corona.

atque haec quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Ejus et ipse manet religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

septem triones autem sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:

Quod quasi temone adjunctam prae se
quatit Arctum.

dein quae sequuntur. huic enim Booti
subter praecordia fixa videtur
Stella micans radiis, Arcturus nomine
claro:

cui subjecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore virgo.

43 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina solertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti.
Subjectus mediae est cancer, pedibusque
tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.

auriga

Sub laeva Geminorum obductus parte
feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta
tuetur.
At Capra laevum humerum clara obtinet.

tum quae sequuntur,

Verum haec eſt magno, atque illuſtri praedita ſigno.
Contra Haedi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

cujus ſub pedibus

Corniger eſt valido connixus corpore Taurus.

ejus caput ſtellis conſperſum eſt frequentibus.

Has Graeci ſtellas, Hyadas vocitare ſuerunt:

a pluendo; ὕειν enim eſt ‘pluere:’ noſtri imperite ‘ſuculas:’ quaſi a ſuibus eſſent, non ab Imbribus nominatae. minorem autem Septentrionem Cepheus paſſis palmis tergo ſubſequitur.

namque ipſum ad tergum Cynoſurae vertitur Arcti.

hunc antecedit

Obſcura ſpecie ſtellarum Caſſiopea.
Hanc autem illuſtri verſatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adſpectum moeſta parentis.
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: ſtellaque jungens

Una, tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex aſtris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus haeret.

quem propter

Piſces, quorum alter paulum praelabitur ante,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

44 Ad pedes Andromedae Perſeus deſcribitur,

Quem ſumma ab regione aquilonis flamina pulſant.
At propter laevum genus omni ex parte locatas
Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde Fides leviter poſita, et connexa videtur.
Inde eſt ales avis lato ſub tegmine coeli.

capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totuſque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
Corpore ſemifero magno Capricornus in orbe.

Quem cum perpetuo veſtivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.

hinc autem adſpicitur,

Ut ſeſe oſtendens emergit Scorpius alte
Poſteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter ſe Aquila ardenti cum corpore portat.

deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

quem ſubſequens,

Fervidus ille Canis ſtellarum luce refulget.

poſt lepus ſubſequitur,

Curriculum nunquam defeſſo corpore ſedans.
At Canis ad caudam ſerpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, et ſquamoſo corpore Piſces,
Fluminis illuſtri tangentem corpore ripas,

quem longe ſerpentem, et manantem adſpicies:

procera que Vincla videbis,
Quae retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
propter quae Centaurus
Cedit, Equi partes properans submergere Chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
Tendit, et illustrem truculentus caedit ad aram,
Hic sese infernis e partibus erigit Hydra:
cujus longe corpus est fusum:
In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Corvus
Rostro tundit: et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante canem, Graio Procyon qui nomine fertur.
haec omnis descriptio siderum, atque hic tantus coeli ornatus, ex corporibus huc

et illuc caſu, et temere concurſantibus potuiſſe effici, cuiquam ſano videri poteſt? aut vero alia quae natura, mentis et rationis expers, haec efficere potuit, quae non modo ut fierent, ratione eguerunt, ſed intelligi qualia ſint, ſine ſumma ratione non poſſunt? Nec ve- 45
ro haec ſolum admirabilia, ſed nihil majus, quam quod ita ſtabilis eſt mundus, atque ita cohaeret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem poſſit aptius. omnes enim partes ejus undique medium locum capeſſentes, nituntur aequaliter. maxime autem corpora inter ſe juncta permanent, cum quodam quaſi vinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quae per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur, et ad medium rapit, et convertit extrema. quocirca ſi mundus globoſus eſt, ob eamque cauſam omnes ejus partes undique aequabiles, ipſae per ſe, atque inter ſe continentur: contingere idem terrae neceſſe eſt, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in ſphaera eſt) nihil interrumpat, quo labefactari poſſit tanta con-

tentio gravitatis et ponderum. eademque ratione mare, cum ſupra terram ſit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequabiliter, neque redundat unquam, neque effunditur. huic autem continens aër, fertur ille quidem levitate ſublimis, ſed tamen in omnes partes ſe ipſe fundit. itaque et mari continuatus, et junctus eſt, et natura fertur ad coelum: cujus tenuitate et calore temperatus, vitalem et ſalutarem ſpiritum praebet animantibus. quem complexa ſumma pars coeli, quae aether dicitur, et ſuum retinet ardorem tenuem, et nulla admiſtione concretum, et cum aëris ex-
46 tremitate conjungitur. In aethere autem aſtra volvuntur: quae ſe et nixu ſuo conglobata continent: et forma ipſa, figuraque, ſua momenta ſuſtentant. ſunt enim rotunda: quibus formis, ut ante dixiſſe videor, minime noceri poteſt. ſunt autem ſtellae naturâ flammeae. quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a ſole ex agris tepefactis, et ex aquis excitantur: quibus altae, renovataeque ſtellae, atque omnis aether, refundunt eadem, et rurſum trahunt indi-

dem, nihil ut fere intereat, aut admodum paululum, quod aſtrorum ignis, et aetheris flamma conſumat. ex quo eventurum noſtri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus igneſceret, cùm humore conſumpto, neque terra ali poſſet, neque remearet aër; cujus ortus, aqua omni exhauſta, eſſe non poſſet: ita relinqui nihil praeter ignem: a quo rurſum animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. nolo in ſtellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quae errare dicuntur. quarum tantus eſt concentus ex diſſimillimis motibus, ut, cum ſumma Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis illuſtret, et temperet, infraque Martem duae Soli obediant, ipſe Sol mundum omnem ſua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, et partus afferat, maturitateſque gignendi. quae copulatio rerum, et quaſi conſentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae, quem non movet; hunc horum nihil unquam reputaviſſe certò ſcio. Age, 47
ut a coeleſtibus rebus ad terreſtres venia-

mus: quid est in his, in quo non naturae ratio intelligentis appareat? principio, eorum, quae gignuntur e terra, stirpes, et stabilitatem dant iis, quae sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. jam vero vites sic claviculis adminicula, tanquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. quin etiam a caulibus, brassicisque, si prope sati sint, ut a pestiferis et nocentibus refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant? quarum aliae coriis tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. pastum autem animantibus large et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumque, quae sit in figuris animantium, et quam solers, subtilisque descriptio partium,

quamque admirabilis fabrica membro-
rum. omnia enim, quae quidem intus in-
cluſa ſunt, ita nata, atque ita locata ſunt, ut
nihil eorum ſupervacaneum ſit, nihil ad
vitam retinendam non neceſſarium. dedit
autem eadem natura belluis et ſenſum, et
appetitum; ut altero conatum haberent
ad naturales paſtus capeſſendos, altero ſe-
cernerent peſtifera a ſalutaribus. jam vero
alia animalia gradiendo, alia ſerpendo ad
paſtum accedunt, alia volando, alia nando:
cibumque partim oris hiatu, et dentibus
ipſis capeſſunt, partim unguium tenacita-
te arripiunt, partim aduncitate roſtro-
rum: alia carpunt, alia vorant, alia man-
dunt: atque etiam aliorum ea eſt humili-
tas, ut cibum terreſtrem roſtris facile con-
tingant. quae autem altiora ſunt, ut anſe-
res, ut cygni, ut grues, ut cameli; adjuvan-
tur proceritate collorum. manus etiam
data elephantis, quia propter magnitudi-
nem corporis difficiles aditus habebant
ad paſtum. At quibus beſtiis erat is 48
cibus, ut alius generis beſtiis veſcerentur,
aut vires natura dedit, aut celeritatem.
data eſt quibuſdam etiam machinatio
quaedam atque ſolertia; ut in araneolis,

aliae quasi rete texunt, ut si quid inhaeserit, conficiant: aliae autem ut ex inopinato observant, et si quid incidit, arripiunt, idque consumunt. pinna vero (sic enim Graece dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita a squilla pinna morsu comprimit conchas. sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quaeritur. in quo admirandum est, congressune aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quae gignuntur in terra: veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. quin etiam anatum ova gallinis saepe supponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura custo-

diam. Legi etiam ſcriptum, eſſe avem 49
quandam, quae Platalea nominaretur: eam ſibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae ſe in mari mergerent: quae cum emerſiſſent, piſcemque cepiſſent, uſque eo premere earum capita mordicus, dum illae captum amitterent; id quod ipſa invaderet. eademque haec avis ſcribitur conchis ſe ſolere complere, eaſque, cum ſtomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quae ſunt eſculenta. ranae autem marinae dicuntur obruere ſeſe arena ſolere, et moveri prope aquam: ad quas, quaſi ad eſcam, piſces cum acceſſerint, confici a ranis, atque conſumi. milvo eſt quoddam bellum quaſi naturale cum corvo. ergo alter alterius, ubicumque nactus eſt, ova frangit. illud vero ab Ariſtotele animadverſum, a quo pleraque, quis poteſt non mirari? grues cum loca calidiora petentes maria tranſmittant, trianguli efficere formam. ejus autem ſummo angulo aër ab iis adverſus pellitur: deinde ſenſim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis curſus avium levatur. baſis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tanquam a puppi, ventis

adjuvatur: haeque in tergo praevolantium colla et capita reponunt. quod quia ipſe dux facere non poteſt, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipſe quoque quieſcat. in ejus locum ſuccedit ex iis, quae acquierunt: eaque viciſſitudo in omni curſu conſervatur. multa ejuſmodi proferre poſſum: ſed genus ipſum videtis. jam vero illa etiam notiora, quanto ſe operè cuſtodiant beſtiae, ut in paſtu circumſpectent, ut in cubilibus delitescant: atque illa mirabilia.

50 Quid ea, quae nuper, id eſt paucis ante ſeculis, medicorum ingeniis reperta ſunt? vomitione canes, purgatione autem alvos ibes Aegyptiae curant. auditum eſt, pantheras, quae in Barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum eſſent uſae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum eſſent confixae venenatis ſagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur, quam cum guſtaviſſent, ſagittas excidere dicunt e corpore. cervaeque paulo ante partum perpurgant ſe quadam herbula, quae Seſelis dicitur. jam illa cernimus, ut contra metum et vim ſuis ſe armis quaeque

defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morſu leones; aliae fuga ſe, aliae occultatione tutantur: atramenti effuſione ſepiae, torpore torpedines. multae etiam inſectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. Ut vero perpetuus mundi 51
eſſet ornatus, magna adhibita cura eſt a providentia deorum, ut ſemper eſſent et beſtiarum genera, et arborum, omniumque rerum, quae altae aut radicibus a terra, aut ſtirpibus continerentur. quae quidem omnia eam vim ſeminis habent in ſe, ut ex uno plura generentur: idque ſemen incluſum eſt in intima parte earum baccarum, quae ex quaque ſtirpe funduntur: iiſdemque ſeminibus et homines affatim veſcuntur, et terrae ejuſdem generis ſtirpium renovatione complentur. quid loquar, quanta ratio in beſtiis ad perpetuam conſervationem earum generis appareat? nam primum aliae mares, aliae foeminae ſunt: quod perpetuitatis cauſa machinata natura eſt. deinde partes corporis et ad procreandum, et ad concipiendum aptiſſimae: et in mare, et in foemina commiſcendorum corporum mirae libidines. cum autem in locis ſemen

insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit;in iis animantibus, quae lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quae paulo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. atque ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, et haec omnia esse opera providae solertisque naturae: quae multiplices foetus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis, custodiendisque iis, quae procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum gennerunt, relinquunt. facile enim illa aqua et sustinentur, et foetum fundunt.
52 Testudines autem, et crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere: ita et nascuntur, et educantur ipsa per sese. jam gallinae, avesque reliquae, et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi, nidosque construunt, eosque

quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur. ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore laedantur; et, si est calor a sole, se opponant. cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. accedit etiam ad nonnullorum animantium, et earum rerum, quas terra gignit, conservationem et salutem, hominum etiam solertia, et diligentia. nam multae et pecudes, et stirpes sunt, quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt. magnae etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam, aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, et, cum tota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque et oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat et mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim vim seminum secum frumenti similium dicitur deportare. multa-

que alia in aliis locis commemorabilia
proferre poſſum: multos fertiles agros,
53 alios aliorum fructuum. Sed illa quan-
ta benignitas naturae, quod tam multa
ad veſcendum, tam varia, tamque jucun-
da gignit? neque ea uno tempore anni:
ut ſemper et novitate delectemur, et co-
pia. quàm tempeſtivos autem dedit, quàm
ſalutares non modo hominum, ſed etiam
pecudum generi, iis denique omnibus,
quae oriuntur e terra, ventos Eteſias?
quorum flatu nimii temperantur calores:
ab iiſdem etiam maritimi curſus celeres,
et certi diriguntur. multa praetereunda
ſunt: et tamen multa dicuntur. enume-
rari enim non poſſunt fluminum oppor-
tunitates; aeſtus maritimi, tum acceden-
tes, tum recedentes: montes veſtiti, at-
que ſilveſtres; ſalinae ab ora maritima re-
motiſſimae: medicamentorum ſalutarium
pleniſſimae terrae: artes denique innu-
merabiles, ad victum et ad vitam neceſſa-
riae. jam diei noctiſque viciſſitudo con-
ſervat animantes, tribuens aliud agendi
tempus, aliud quieſcendi. ſic undique
omni ratione concluditur, mente conſili-
oque divino omnia in hoc mundo ad ſa-

lutem omnium, conſervationemque admirabiliter adminiſtrari. ſin quaeret quiſpiam, cujusnam causâ tantarum rerum molitio facta ſit: arborumne et herbarum? quae quanquam ſine ſenſu ſunt, tamen a natura ſuſtinentur. at id quidem abſurdum eſt. an beſtiarum? nihilo probabilius, deos mutarum et nihil intelligentium causâ tantum laboraſſe. quorum igitur causâ quis dixerit effectum eſſe mundum? eorum ſcilicet animantium, quae ratione utuntur. hi ſunt dii, et homines: quibus profecto nihil eſt melius. ratio eſt enim, quae praeſtat omnibus. ita fit credibile, deorum et hominum causâ factum eſſe mundum, quaeque in eo mundo ſint omnia. faciliuſque intelligetur, a diis immortalibus hominibus eſſe proviſum, ſi erit tota hominis fabricatio perſpecta, omniſque humanae naturae figura, atque perfectio. nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, ſpiritu: ad haec omnia percipienda os eſt aptiſſimum, quod adjunctis naribus ſpiritu augetur. Den- 54
tibus autem in ore conſtructis manditur, atque ab his extenuatur et molitur cibus.

eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quae confectio etiam a lingua adjuvari videtur. linguam autem ad radices ejus haerens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quae accepta sunt. oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. atque is agitatione et motibus linguae cum depulsum, et quasi detrusum cibum accepit, depellit. ipsius autem partes eae, quae sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quae autem supra, contrahuntur. sed cum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguae radicibus, paulo supra quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, et reddat: tegitur quodam quasi operculo, quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. sed cum alvi natura, subjecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum: pulmones autem, et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo mul-

ta ſunt mirabiliter effecta, quae conſtant
fere e nervis. eſt autem multiplex, et tor-
tuoſa, arcetque, et continet, ſive illud a-
ridum eſt, ſive humidum, quod recidit,
ut id mutari et concoqui poſſit: eaque tum
adſtringitur, tum relaxatur, atque omne,
quod accepit, cogit et confundit: ut faci-
le et calore, quem multum habet exteren-
do cibo, et praeterea ſpiritu omnia cocta,
atque confecta in reliquum corpus divi-
dantur. In pulmonibus autem ineſt 55
raritas quaedam, et aſſimilis ſpongiis
mollitudo, ad hauriendum ſpiritum aptiſ-
ſima: qui tum ſe contrahunt adſpirantes,
tum ſpiritu dilatant, ut frequenter duca-
tur cibus animalis, quo maxime aluntur
animantes. ex inteſtinis autem, et alvo,
ſecretus a reliquo cibo ſuccus is, quo ali-
mur, permanat ad jecur per quaſdam a
medio inteſtino uſque ad portas jecoris
(ſic enim appellant) ductas et directas vi-
as, quae pertinent ad jecur, eique adhae-
rent. atque inde aliae pertinentes ſunt,
per quas cadit cibus a jecore dilapſus. ab
eo cibo cum eſt ſecreta bilis, iique humo-
res, qui ex renibus profunduntur, reli-
qua ſe in ſanguinem vertunt, ad eaſdem-

que portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viae pertinent: per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coactusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur, tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen praetereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant; cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. eoque modo ex his partibus, et sanguis per venas in omni corpore diffunditur, et spiritus per arterias. utraeque autem crebrae, multaeque, toto corpore intextae, vim quandam incredibilem artificiosi operis

divinique teſtantur. quid dicam de oſſi-
bus? quae ſubjecta corpori mirabiles
commiſſuras habent, et ad ſtabilitatem
aptas, et ad artus finiendos accommoda-
tas, et ad motum, et ad omnem corpo-
ris actionem. huc adde nervos, a quibus
artus continentur; eorumque implicati-
onem toto corpore pertinentem: qui,
ſicut venae et arteriae, a corde tractae et
profectae, in corpus omne ducuntur.
Ad hanc providentiam naturae tam dili- 56
gentem tamque ſolertem adjungi multa
poſſunt, e quibus intelligatur, quantae
res hominibus a deo, quamque eximiae
tributae ſint: qui primum eos humo ex-
citatos, celſos, et erectos conſtituit, ut
deorum cognitionem, coelum intuentes,
capere poſſent. ſunt enim e terra homi-
nes, non ut incolae atque habitatores,
ſed quaſi ſpectatores ſuperarum rerum
atque coeleſtium, quarum ſpectaculum
ad nullum aliud genus animantium per-
tinet. ſenſus autem, interpretes ac nun-
tii rerum, in capite, tanquam in arce,
mirifice ad uſus neceſſarios et facti, et
collocati ſunt. nam oculi, tanquam ſpe-
culatores, altiſſimum locum obtinent:

ex quo plurima conspicientes fungantur suo munere. et aures cum sonum percipere debeant, qui natura in sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatae sunt. itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera deberet, habitat in ea parte oris, qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris et caloris appulsus sentire possimus. atque, ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis et naribus dominorum ea, quae profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit a sensibus.

57 Quis vero opifex, praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur.

ſed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent, ſi quid noceret: et adſpectum, quo vellent, facile converterent. aciesque ipſa, qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva eſt, ut ea, quae nocere poſſint, facile vitet. palpebraeque, quae ſunt tegmenta oculorum, molliſſimae tactu, ne laederent aciem, aptiſſime factae et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri poſſet cum maxima celeritate. munitaeque ſunt palpebrae tanquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, ſi quid incideret, repelleretur; et ſomno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tanquam involuti, quieſcerent. latent praeterea utiliter, et excelſis undique partibus ſepiuntur. primum enim ſuperiora, ſuperciliis obducta, ſudorem a capite et a fronte defluentem repellunt. genae deinde ab inferiore parte tutantur ſubjectae, leviterque eminentes. naſus ita locatus eſt, ut quaſi murus oculis interjectus eſſe videatur. auditus autem ſemper patet: ejus enim ſenſu etiam dormientes egemus: a quo cum ſonus

est acceptus, etiam e somno excitamur. flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex et directum pateret. provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tanquam in visco, inhaeresceret. extra autem eminent, quae appellantur aures, et tegendi causa factae, tutandique sensus; et ne adjectae voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. sed duros et quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus. quocirca et in fidibus testudine resonatur, aut cornu: et ex tortuosis locis et inclusis referuntur ampliores. similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda non inutilem. gustatus praeclare septus est. ore enim continetur, et ad usum apte, et ad incolumitatis custodiam.

58 Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. primum enim oculi in iis artibus, quarum judicium

oculorum, in pictis, fictis, caelatiſque
formis, in corporum etiam motione, at-
que geſtu multa cernunt ſubtilius. colo-
rum etiam, et figurarum venuſtatem, at-
que ordinem, et, ut ita dicam, decenti-
am oculi judicant: atque etiam alia ma-
jora. nam et virtutes, et vitia cognoſ-
cunt: iratum, propitium: laetantem, do-
lentem: fortem, ignavum: audacem, ti-
midumque cognoſcunt. aurium item eſt
admirabile quoddam, artificioſumque ju-
dicium, quo judicatur et in vocis, et in
tibiarum, nervorumque cantibus varie-
tas ſonorum, intervalla, diſtinctio, et vo-
cis genera permulta: canorum, fuſcum:
laeve, aſperum: grave, acutum: flexibi-
le, durum: quae hominum ſolum auribus
judicantur. nariumque item, et guſtandi
pariter et tangendi magna judicia ſunt.
ad quos ſenſus capiendos et perfruendos
plures etiam, quam vellem, artes reper-
tae ſunt. perſpicuum eſt enim, quo com-
poſitiones unguentorum, quo ciborum
conditiones, quo corporum lenocinia
proceſſerint. Jam vero animum ip- 59
ſum, mentemque hominis, rationem, con-
ſilium, prudentiam, qui non divina cura

perfecta esse perspicit, is ipsis rebus mihi videtur carere. de quo dum disputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio et comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus, circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quae extra sunt, percipimus, atque comprehendimus! ex quibus collatis inter se et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est praeclara, quamque divina! quae primum efficit, ut ea, quae ignoramus, discere, et ea, quae scimus, alios docere possimus. deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac ge-

ſtientes comprimimus, hac cupiditates,
iracundiaſque reſtinguimus. haec nos ju-
ris, legum, urbium ſocietate devinxit:
haec a vita immani et fera ſegregavit. ad
uſum autem orationis incredibile eſt, niſi
diligenter attenderis, quanta opera ma-
chinata natura ſit. primum enim a pulmo-
nibus arteria uſque ad os intimum perti-
net: per quam vox, principium a mente
ducens, percipitur, et funditur. deinde
in ore ſita lingua eſt, finita dentibus. ea
vocem immoderate profuſam fingit, et
terminat: quae ſonos vocis diſtinctos et
preſſos efficit, cum et ad dentes, et ad ali-
as partes pellit oris. itaque plectri ſimi-
lem linguam noſtri ſolent dicere: chor-
darum dentes, nares cornibus iis, qui
ad nervos reſonant in cantibus. Quam 60
vero aptas, quamque multarum artium
miniſtras manus natura homini dedit!
digitorum enim contractio facilis, faciliſ-
que porrectio, propter molles commiſſu-
ras, et artus, nullo in motu laborat. ita-
que ad pingendum, ad fingendum, ad
ſcalpendum, ad nervorum eliciendos ſo-
nos ac tibiarum, apta manus eſt, admo-
tione digitorum. atque haec oblectatio-

nis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, exstructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam aeris, et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possimus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. jam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, et copia. nam et agri multa ferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. et praeterea vescimur bestiis et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas atque vis nobis ipsis affert vim et celeritatem. nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: ar-

borum autem confectione, omnique ma-
teria, et culta, et ſilveſtri, partim ad cale-
faciendum corpus, igni adhibito, et ad
mitigandum cibum utimur, partim ad ae-
dificandum, ut tectis ſepti frigora calo-
reſque pellamus. magnos vero uſus af-
fert ad navigia facienda, quorum curſibus
ſuppeditantur omnes undique ad vitam
copiae: quaſque res violentiſſimas natu-
ra genuit, earum moderationem nos ſoli
habemus, maris atque ventorum, prop-
ter nauticarum rerum ſcientiam: pluri-
miſque maritimis rebus fruimur, atque
utimur. terrenorum item commodorum
omnis eſt in homine dominatus. nos cam-
pis, nos montibus fruimur: noſtri ſunt
amnes, noſtri lacus: nos fruges ſerimus,
nos arbores: nos aquarum inductionibus
terris foecunditatem damus: nos flumi-
na arcemus, dirigimus, avertimus: noſ-
tris denique manibus in rerum natura
quaſi alteram naturam efficere conamur.
Quid vero? hominum ratio non in coe- 61
lum uſque penetravit? ſoli enim ex ani-
mantibus nos aſtrorum ortus, obitus,
curſuſque cognovimus: ab hominum ge-
nere finitus eſt dies, menſis, annus: de-

fectiones solis,et lunae,cognitae,praedictaeque in omne posterum tempus, quae, quantae, quando futurae sint. quae contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum; ex qua oritur pietas: cui conjuncta justitia est, reliquaeque virtutes: e quibus vita beata exsistit par et similis deorum: nulla re,nisi immortalitate,quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus. quibus rebus expositis satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. ex quo debet intelligi, nec figuram,situmque membrorum, nec ingenii mentisque vim talem effici potuisse fortuna. restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse, et parata.
62 Principio ipse mundus deorum, hominumque causa factus est: quaeque in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum, et inventa sunt. est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. ut igitur Athenas et Lacedaemonem, Atheniensium Lacedaemoniorumque causa

putandum eſt conditas eſſe: omniaque, quae ſint in his urbibus, eorum populorum recte eſſe dicuntur: ſic quaecumque ſunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda ſunt. jam vero circuitus ſolis et lunae, reliquorumque ſiderum, quanquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et ſpectaculum hominibus praebent: nulla eſt enim inſatiabilior ſpecies, nulla pulchrior, et ad rationem ſolertiamque praeſtantior; eorum enim curſus dimetati, maturitates temporum, et varietates, mutationeſque cognovimus. quae ſi hominibus ſolis nota ſunt, hominum facta eſſe cauſa judicanda ſunt. terra vero foeta frugibus, et vario leguminum genere, quae cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum cauſa gignere videtur? quid de vitibus, olivetiſque dicam? quarum uberrimi laetiſſimique fructus nihil omnino ad beſtias pertinent. neque enim ferendi, neque colendi, nec tempeſtive demetendi, percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum ſcientia eſt: earumque omnium rerum, hominum eſt et uſus, et cura.
Ut fides igitur et tibias eorum 63

causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quae diximus, iis solis confitendum est esse parata, qui utuntur. nec si quae bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum, et liberorum, et familiarum suarum. itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam et libere. hominum igitur causa eas rerum copias comparatas fatendum est. nisi forte tanta ubertas et varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, et adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. tantumque abest, ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione potuissent. canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantum-

que odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natae ad jugum: tum vires humerorum et latitudines ad aratra extrahenda. quibus cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poëtae loquuntur, vis nunquam ulla afferebatur.

Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ausaque funestum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu victum domitumque juvencum.

tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi 64
utilitates, et asinorum; quae certe ad hominum usum paratae sunt. sus vero quid habet, praeter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod

erat ad veſcendum hominibus apta, nihil genuit natura foecundius. quid multitudinem, ſuavitatemque piſcium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea noſtra Epicurea fuiſſe videatur. atque hae ne caperentur quidem, niſi hominum ratione, atque ſolertia. quanquam aves quaſdam, et alites, et oſcines, ut noſtri augures appellant, rerum augurandarum cauſa eſſe natas putamus. jam vero immanes et feras belluas nanciſcimur venando, ut et veſcamur iis, et exerceamur in venando ad ſimilitudinem bellicae diſciplinae, et utamur domitis et condocefactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia, morbis et vulneribus eligamus, ſicut ex quibuſdam ſtirpibus et herbis,quarum utilitates longinqui temporis uſu et periclitatione percipimus. totam licet animis tanquam oculis luſtrare terram, mariaque omnia? cernes jam ſpatia frugifera atque immenſa camporum, veſtituſque denſiſſimos montium, pecudum paſtus, tum incredibili curſus maritimos celeritate. nec vero tantum ſupra terram,ſed etiam in intimis

ejus tenebris plurimarum rerum latet uti-
litas,quae ad uſum hominum orta,ab ho-
minibus ſolus invenitur. Illud vero, 65
quod uterque veſtrûm fortaſſe arripiet ad
reprehendendum: Cotta, quia Carneades
libenter in Stoicos invehebatur: Velleius,
quia nihil tam irridet Epicurus, quam
praedictionem rerum futurarum: mihi
videtur vel maxime confirmare, deorum
providentia conſuli rebus humanis. eſt
enim profecto divinatio, quae multis lo-
cis, rebus, temporibus apparet, tum in
privatis, tum maxime in publicis. mul-
ta cernunt haruſpices: multa augures
provident: multa oraculis declarantur,
multa vaticinationibus, multa ſomniis,
multa portentis: quibus cognitis, mul-
tae ſaepe res hominum ſententia, atque
utilitate partae, multa etiam pericula
depulſa ſunt. haec igitur ſive vis, ſi-
ve ars, ſive natura, ad ſcientiam rerum
futurarum homini profecto eſt, nec ab a-
lio alicui, quam a diis immortalibus, da-
ta. quae ſi ſingula vos forte non movent,
univerſa certe tamen inter ſe connexa,
atque conjuncta movere debebunt. nec
vero univerſo generi hominum ſolum,

ſed etiam ſingulis a diis immortalibus
conſuli et provideri ſolet. licet enim con-
trahere univerſitatem generis humani, e-
amque gradatim ad pauciores, poſtremo
66 deducere ad ſingulos. Nam ſi omni-
bus hominibus, qui ubique ſunt, quacum-
que in ora ac parte terrarum, ab hujuſce
terrae, quam nos incolimus, continua-
tione diſtantium, deos conſulere cenſe-
mus ob eas cauſas, quas ante diximus:
his quoque hominibus conſulunt, qui
has nobiſcum terras ab oriente ad occi-
dentem colunt. ſin autem his conſulunt,
qui quaſi magnam quandam inſulam in-
colunt, quam nos orbem terrae vocamus:
etiam illis conſulunt, qui partes ejus in-
ſulae tenent, Europam, Aſiam, Africam.
ergo et earum partes diligunt, ut Romam,
Athenas, Spartam, Rhodum: et earum
urbium ſeparatim ab univerſis ſingulos
diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabri-
cium, Coruncanium; primo Punico Ca-
latinum, Duillium, Metellum, Lutatium;
ſecundo Maximum, Marcellum, Africa-
num; poſt hos Paulum, Gracchum, Ca-
tonem, patrumve memoria Scipionem,
Laelium: multoſque praeterea et noſtra

civitas, et Graecia tulit ſingulares viros, quorum neminem niſi juvante deo talem fuiſſe credendum eſt. quae ratio poëtas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyſſi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos, diſcriminum et periculorum comites, adjungeret. praeterea ipſorum deorum ſaepe praeſentiae, quales ſupra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et ſingulis hominibus conſuli. quod quidem intelligitur etiam ſignificationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa praeterea oſtentis, multa extis admonemur, multiſque rebus aliis: quas diuturnus uſus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. nemo igitur vir magnus ſine aliquo afflatu divino unquam fuit. nec vero ita refellendum eſt, ut, ſi ſegetibus aut vinetis cujuſpiam tempeſtas nocuerit, aut ſi quid e vitae commodis caſus abſtulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inviſum deo, aut neglectum a deo judicemus. magna dii curant, parva negligunt. magnis autem viris proſpere eveniunt ſemper omnes res: ſi quidem ſatis a noſtris, et a

principe philoſophorum Socrate dictum eſt de ubertatibus virtutis, et copiis.
67 Haec mihi fere in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura deorum. tu autem, Cotta, ſi me audias, eandem cauſam agas, teque et principem civem putes, et pontificem eſſe cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet diſputare, hanc potius ſumas: eamque facultatem diſſerendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. mala enim et impia conſuetudo eſt contra deos diſputandi, ſive ex animo id fit, ſive ſimulate.

DE NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM,

LIBER TERTIUS.

QUAE cum Balbus dixiſſet, tum arridens Cotta, ſero, inquit, mihi, Balbe, praecipis, quid defendam. ego enim, te diſputante, quid contra dicerem, mecum ipſe meditabar, neque tam refellendi tui cauſa, quam ea, quae minus intelligebam, requirendi. cum autem ſuo cuique judicio ſit utendum, difficile factu eſt, me id ſentire, quod tu velis. hic Velleius, neſcis, inquit, quanta cum exſpectatione, Cotta, ſim te auditurus. jucundus enim Balbo noſtro ſermo tuus contra Epicurum fuit. praebebo igitur ego me tibi viciſſim attentum contra Stoicos auditorem: ſpero enim, te, ut ſoles, bene paratum venire. tum Cotta, ſi mehercu-

le, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. qui tandem, inquit ille? quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiae subeat, aut criminis. cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse praeditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit esse quandam beatam naturam, et aeternam. a Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se, et cohaerentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quae minus intellexi, requirere. quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an universam audire orationem meam. tum Balbus: ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles faciam: vel ad singula, quae requires, statim respondebo: vel, cum per-

oraris, ad omnia. Tum Cotta, op- 2
time, inquit: quamobrem ſic agamus, ut
nos ipſa ducit oratio. ſed antequam de
re, pauca de me. non enim mediocriter
moveor auctoritate tua, Balbe, oratione-
que ea, quae me in perorando cohortaba-
tur, ut meminiſſem, me et Cottam eſſe,
et pontificem. quod eo, credo, valebat,
ut opiniones, quas a majoribus accepi-
mus de diis immortalibus, ſacra, caere-
monias, religioneſque defenderem. ego
vero eas defendam ſemper, ſemperque
defendi: nec me ex ea opinione, quam a
majoribus accepi de cultu deorum im-
mortalium, ullius unquam oratio aut
docti aut indocti movebit. ſed cum de re-
ligione agitur, T. Coruncanium, P. Sci-
pionem, P. Scaevolam, pontifices maxi-
mos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut
Chryſippum ſequor: habeoque C. Lae-
lium augurem, eundemque ſapientem,
quem potius audiam de religione dicen-
tem in illa oratione nobili, quam quem-
quam principem Stoicorum. cumque om-
nis populi Romani religio in ſacra, et in
auſpicia diviſa ſit: tertium adjunctum ſit,
ſi quid praedictionis cauſa, ex portentis

et monſtris, Sibyllae interpretes, haruſpiceſve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi: mihique ita perſuaſi, Romulum auſpiciis, Numam ſacris conſtitutis, fundamenta jeciſſe noſtrae civitatis: quae nunquam profecto ſine ſumma placatione deorum immortalium tanta eſſe potuiſſet. habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex ſentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid ſentias. a te enim philoſopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem noſtris, etiam nulla ratione reddita, crede-
3 re. Tum Balbus, quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, deſideras? et ille, quadripartita, inquit, fuit diviſio tua: primum, ut velles docere deos eſſe: deinde, quales eſſent: tum, ab his mundum regi: poſtremo, conſulere eos rebus humanis. haec, ſi recte memini, partitio fuit. rectiſſime, inquit Balbus: ſed exſpecto, quid requiras. tum Cotta, primum quidque videamus, inquit. etſi id eſt primum, quod inter omnes, niſi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non poteſt, eſſe deos: id tamen ipſum, quod mihi perſuaſum eſt auctoritate

majorum, cur ita ſit, nihil tu me doces.
quid eſt, inquit Balbus, ſi tibi perſuaſum
eſt, cur a me velis diſcere? tum Cotta,
quia ſic aggredior, inquit, ad hanc diſpu-
tationem, quaſi nihil unquam audierim
de diis immortalibus, nihil cogitaverim,
rudem me diſcipulum et integrum acci-
pe, et ea, quae requiro, doce. dic igitur,
inquit, quid requiras. egone? primum
illud, cur, quod ne egere quidem oratio-
ne dixiſſes, quod eſſet perſpicuum, et in-
ter omnes conſtaret, de eo ipſo tam mul-
ta dixeris. quia te quoque, inquit, ani-
madverti, Cotta, ſaepe, cum in foro di-
ceres, quam plurimis poſſis argumentis
onerare judicem, ſi modo eam facultatem
tibi daret cauſa. atque hoc idem et philo-
ſophi faciunt, et ego, ut potui, feci. tu
autem, qui id quaeris, ſimiliter facis, ac ſi
me roges, cur te duobus contuear oculis,
et non altero tantum, cum idem uno aſ-
ſequi poſſim. Tum Cotta, quam ſimile iſ- 4
tud ſit, inquit, tu videris. nam ego ne-
que in cauſis, ſi quid eſt evidens, de quo
inter omnes conveniat, argumentari ſo-
leo: perſpicuitas enim argumentatione
elevatur: nec, ſi id facerem in cauſis ſo-

rensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. affers haec omnia argumenta, cur dii sint: remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. primum fuit, cum coelum suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo haec regantur. ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

quasi vero quisquam nostrûm istum potius, quam Capitolinum Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter

omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multique praeterea, ne animantes quidem esse concedant. grave etiam argumentum tibi videbatur, quod opinio de diis immortalibus et omnium esset, et quotidie cresceret. placet igitur, tantas res opinione stultorum judicari, vobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim praesentes videmus deos, ut a- 5
pud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram praelio. quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone, eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatieno venisse existimas, et victoriam populi Romani Vatieno potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? ergo et illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam vestigium ungulae, Castoris equi credis esse? nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos praeclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos esse et aeternos, quam eos, qui se-

mel cremati eſſent, equitare, et in acie pugnare potuiſſe? aut ſi hoc fieri potuiſſe dicis, doceas oportet, quomodo nec fabellas aniles proferas. tum Lucilius, an tibi, inquit, fabellae videntur? nonne ab A. Poſtumio aedem Caſtori et Polluci in foro dedicatam: nonne ſenatus conſultum de Vatieno vides? nam de Sagra Graecorum etiam eſt vulgare proverbium: qui, quae affirmant, certiora eſſe dicunt, quam illa, quae apud Sagram. his igitur auctoribus nonne debes moveri? tum Cotta, rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes

6 requiro. Sequuntur, quae futura ſunt. effugere enim nemo id poteſt, quod futurum eſt. ſaepe autem ne utile quidem eſt ſcire, quid futurum ſit. miſerum eſt enim, nihil proficientem angi, nec habere ne ſpei quidem extremum, et tamen commune ſolatium: praeſertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem ſemper ex omni aeternitate verum fuerit, id eſſe fatum. quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, ſcire aliquid futurum, cum id certe futurum ſit? unde porro iſta divinatio? quis invenit fiſſum jeco-

ris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. sed qui ista intellecta sunt, a philosophis debeo discere, praesertim cum plurimis de rebus isti divini mentiantur. at medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. quid simile, medicina, cujus ego rationem video; et divinatio, quae unde oriatur non intelligo? tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, vitae non parcerent. rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostem immittentem, persequeretur: id quod evenit. nam Fauni vocem equidem nunquam audivi. tibi, si te audisse dicis, credam: etsi, Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, 7
quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. nam Cleanthes,

ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus. tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, et copia. quartus ex astrorum ordine, coelique constantia. de praesensione diximus. de perturbationibus coelestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis immortalibus fieri existiment. sed non id quaeritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quaeritur. nam reliquae caussae, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quae capimus, copia: altera de temporum ordine, coelique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum de providentia deorum disputabimus, de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius. quaeque in domo pulchra

cum pulchritudine mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam consensumque afferebas, Zenonisque breves et acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus. eodemque tempore illa omnia, quae a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur: omniaque, quae a te nudius tertius dicta sunt, cum docere velles, deos esse, quare et mundus universus, et sol, et luna, et stellae sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. a te autem idem illud etiam atque etiam quaeram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum Balbus, 8
equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, et ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. itaque maximae res tacitae praeterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quaestionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere. sed ab hac quaestione, quae nunc in manibus est, separantur. quare, si videtur, noli agere confu-

ſe: ut hoc explicemus hac diſputatione,
quod quaeritur. optimè, inquit Cotta.
itaque quoniam quatuor in partes totam
quaeſtionem diviſiſti, de primaque diximus,
conſideremus ſecundam: quae mihi
talis videtur fuiſſe, ut, cum oſtendere
velles, quales dii eſſent, oſtenderes nullos
eſſe. a conſuetudine enim oculorum animum
abducere difficillimum dicebas: ſed,
cum deo nihil praeſtantius eſſet, non dubitabas,
quin mundus eſſet deus, quo nihil
in rerum natura melius eſſet; modo
poſſemus eum animantem cogitare, vel
potius, ut caetera oculis, ſic animo hoc
cernere. ſed cum mundo negas quidquam
eſſe melius, quid dicis melius? ſi pulchrius,
aſſentior. ſi aptius ad utilitates noſtras,
id quoque aſſentior. ſin autem id
dicis, nihil eſſe mundo ſapientius: nullo
modo prorſus aſſentior; non quod difficile
ſit mentem ab oculis ſevocare: ſed
quo magis ſevoco, eo minus id, quod tu
9 vis, poſſum mente comprehendere. Nihil
eſt mundo melius in rerum natura. ne
in terris quidem urbe noſtra. num igitur
idcirco in urbe eſſe rationem, cogitationem,
mentem putas? aut, quoniam non

sit, num idcirco existimas formicam anteponendam esse huic pulcherrimae urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur; non te ipsum, quod velis, sumere. istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: 'quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur.' hoc si placet, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. quod literatum est, id est melius, quam quod non est literatum. nihil autem mundo melius. literatus igitur est mundus. isto modo etiam disertus, et quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. saepe dixti, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturae, ut sui dissimilia posset effingere. concedam non modo animantem et sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam et tibicinem, quoniam earum

quoque artium homines ex eo procrean-
tur. nihil igitur affert pater iste Stoico-
rum, quare mundum ratione uti pute-
mus, nec cur animantem quidem esse. non
est igitur mundus deus: et tamen nihil
est eo melius. nihil est enim eo pulchrius,
nihil nobis salutarius, nihil ornatius ad-
spectu, motuque constantius. quod si
mundus universus non est deus, ne stel-
lae quidem, quas tu innumerabiles in de-
orum numero reponebas: quarum te cur-
sus aequabiles aeternique delectabant:
nec mehercule injuriâ: sunt enim admi-
rabili, incredibilique constantia. sed non
omnia, Balbe; quae cursus certos et con-
stantes habent, ea deo potius tribuenda
10 sunt, quam naturae. Quid Chalcidico
Euripo in motu identidem reciprocando
putas fieri posse constantius? quid freto
Siciliensi? quid Oceani fervore illis in lo-
cis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit
unda?

quid? aestus maritimi, vel Hispanienses,
vel Britannici, eorumque certis tempori-
bus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri
nonne possunt? vide, quaeso, si omn

motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem suum conservant, divina ducimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? sed omnium talium rerum ratio reddenda est. quod vos cum facere non potestis, tanquam in aram, confugitis ad deum. et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus et callidus. 'versutos' eos appello, quorum celeriter mens versatur: 'callidos' autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit. is igitur, 'si
'aliquid est, inquit, quod homo efficere
'non possit; qui id efficit, melior est ho-
'mine. homo autem haec, quae in mun-
'do sunt, efficere non potest. qui potuit
'igitur, is praestat homini. homini au-
'tem praestare quis possit, nisi deus? est
'igitur deus.' haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam et rationem intersit, non distinguitur. idemque, si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. id autem putare quemquam ho-

minem,nihil homine eſſe melius, ſummae
arrogantiae cenſet eſſe. ſit ſane arrogan-
tis, pluris ſe putare, quam mundum. at
illud non modo non arrogantis, ſed po-
tius prudentis, intelligere ſe habere ſen-
ſum et rationem: haec eadem Orionem et
Caniculam non habere. et, ‘ ſi domus
‘ pulchra ſit, intelligamus eam dominis,
‘ inquit, aedificatam eſſe, non muribus;
‘ ſic igitur mundum deorum domum exiſ-
‘ timare debemus.’ ita prorſus exiſtima-
rem, ſi illum aedificatum, non, quemad-
modum docebo, a natura conformatum
11 putarem. At enim quaerit apud Xe-
nophontem Socrates, unde animam arri-
puerimus, ſi nulla fuerit in mundo. et
ego quaero, unde orationem, unde nume-
ros, unde cantus. niſi vero loqui ſolem
cum luna putamus, cum propius acceſſe-
rit; aut ad harmoniam canere mundum,
ut Pythagoras exiſtimat. naturae iſta
ſunt, Balbe, naturae non artificioſe am-
bulantis, ut ait Zeno, (quod quidem qua-
le ſit, jam videbimus) ſed omnia cientis
et agitantis motibus et mutationibus ſuis.
itaque illa mihi placebat oratio de conve-
nientia, conſenſuque naturae, quam qua-

ſi cognatione continuatam conſpirare dicebas. illud non probabam, quod negabas id accidere potuiſſe, niſi ea uno divino ſpiritu contineretur. illa vero cohaeret et permanet naturae viribus, non deorum: eſtque in ea iſte quaſi conſenſus, quam συμπάθειαν Graeci vocant. ſed éa, quo ſua ſponte major eſt, eo minus divina ratione fieri exiſtimanda eſt. Illa 12
autem, quae Carneades afferebat, quemadmodum diſſolvitis? ſi nullum corpus immortale ſit, nullum eſſe corpus ſempiternum. corpus autem immortale nullum eſſe, ne individuum quidem, nec quod dirimi, diſtrahive non poſſit. cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum eſt eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinſecus, id eſt, quaſi ferendi et patiendi neceſſitatem. et, ſi omne animal mortale eſt, immortale nullum eſt. ergo itidem ſi omne animal ſecari ac dividi poteſt, nullum eſt eorum individuum, nullum aeternum. atqui omne animal ad accipiendam vim externam, et ferendam paratum eſt. mortale igitur omne animal, et diſſolubile, et dividuum ſit neceſſe eſt. ut enim, ſi omnis cera com-

mutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti et aeris: similiter igitur, si omnia, quae sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt; nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. horum autem nihil est, quin intereat. nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidique possit. ignis vero, et aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime et dissipabilis. praeterea omnia haec tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aër, et cum ex aëre aether, cumque eadem vicissim retro commeant. quod si ea intereant, ex quibus const-

omne animal; nullum eſt animal ſempiternum. Et, ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri poteſt, quod neque natum unquam ſit, et ſemper ſit futurum. omne enim animal ſenſus habet. ſentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec poteſt ullo ſenſu jucunda accipere, et non accipere contraria. ſi igitur voluptatis ſenſum capit, doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum neceſſe eſt. omne igitur animal confitendum eſt eſſe mortale. praeterea, ſi quid eſt, quod nec voluptatem ſentiat, nec dolorem, id animal eſſe non poteſt. ſin autem quod animal eſt, id illa neceſſe eſt ſentiat: et quod ea ſentiat, non poteſt eſſe aeternum: et omne animal ſentit: nullum igitur animal eſt aeternum. praeterea nullum poteſt eſſe animal, in quo non et appetitio ſit, et declinatio naturalis. appetuntur autem, quae ſecundum naturam ſunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quaedam, et fugit a quibuſdam. quod autem refugit, id contra naturam eſt: et quod eſt contra natu-[illegible], id habet vim interimendi. omne er-

(13 in right margin beside "ternum. Et, ut haec omittamus, ta-")

go animal intereat neceſſe eſt. innumerabilia ſunt, ex quibus effici cogique poſſit, nihil eſſe, quod ſenſum habeat, quin id intereat. etenim ea ipſa, quae ſentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, ut caetera, cum amplificata ſunt, interimunt. nec ullum animal eſt ſine ſenſu. nullum igitur animal eſt aeternum.

14 Etenim aut ſimplex eſt natura animantis, ut vel terrena ſit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale ſit, ne intelligi quidem poteſt: aut concreta ex pluribus naturis, quarum ſuum quaeque locum habeat, quo naturae vi efferatur, alia infimum, alia ſummum, alia medium. haec ad quoddam tempus cohaerere poſſunt: ſemper autem nullo modo poſſunt: neceſſe eſt enim, in ſuum quaeque locum natura rapiatur. nullum igitur animal eſt ſempiternum. ſed omnia veſtri, Balbe, ſolent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, ſequentes: quem ipſum non omnes interpretantur uno modo. qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. vos autem ita dicitis, omnem vim eſſe ignem. itaque et animantes, cum calor defecerit, tum inter-

re: et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo calore exstincto corpora intereant, non intereant humore, aut spiritu amisso, praesertim cum intereant etiam nimio calore. quamobrem id quidem commune est de calido: verumtamen videamus exitum. ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, praeter ignem. qui magis, quam praeter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus, non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem, et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. quid enim? non

eiſdem vobis placet, omnem ignem paſtus indigere? nec permanere ullo modo poſſe, niſi alatur? ali autem ſolem, lunam, reliqua aſtra aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque cauſam Cleanthes affert, cur ſe ſol referat, nec longius progrediatur ſolſtitiali orbe, itemque brumali, ne longius diſcedat a cibo. hoc totum quale ſit, mox. nunc autem concludatur, illud, quod interire poſſit, id aeternum non eſſe natura: ignem autem interiturum eſſe, niſi alatur: non eſſe igitur natura ignem ſempiternum. Qualem autem deum intelligere nos poſſumus nulla virtute praeditum? quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quae conſtat ex ſcientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. cui mali nihil eſt, nec eſſe poteſt, quid huic opus eſt delectu bonorum et malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obſcura aſſequamur. at obſcurum deo nihil poteſt eſſe. nam juſtitia, quae ſuum cuique diſtribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim ſocietas et communitas, ut vos dicitis, juſtitiam procreavit. temperantia aut

conſtat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui ſi locus in coelo eſt, eſt etiam voluptatibus. nam fortis deus intelligi quî poteſt? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla praeditum deum intelligere quî poſſumus? nec vero vulgi atque imperitorum inſcitiam deſpicere poſſum, cum ea conſidero, quae dicuntur a Stoicis. ſunt enim illa imperitorum. piſcem Syri venerantur. omne fere genus beſtiarum Aegyptii conſecraverunt. jam vero in Graecia multos habent ex hominibus deos, Alabandum, Alabandi: Tenedi, Tenem: Leucotheam, quae fuit Ino, et ejus Palaemonem filium, cuncta Graecia; Herculem, Aeſculapium, Tyndaridas: Romulum noſtri, alioſque complures, quos quaſi novos, et adſcriptitios cives in coelum receptos putant. haec igitur indocti. Quid vos philoſophi? quî me- 16
liora? omitto illa: ſunt enim praeclara. ſit ſane deus ipſe mundus. hoc credo illud eſſe

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

quare igitur plures adjungimus deos? quanta autem eſt eorum multitudo? mihi quidem ſane multi videntur. ſingulas enim ſtellas numeras deos, eoſque aut belluarum nomine appellas, ut Capram, ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. ſed ut haec concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, ſed omnino intelligi poſſunt? cum fruges, Cererem, vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem ſermonis utimur uſitato: ſed ecquem tam amentem eſſe putas, qui illud, quo veſcatur, deum credat eſſe? nam quos ab hominibus perveniſſe dicis ad deos, tu reddes rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri deſierit, et ego diſcam libenter. quomodo nunc quidem eſt, non video; quo pacto ille, cui 'in monte Oetaeo illatae 'lampades fuerint,' ut ait Accius, 'in domum aeternam patris' ex illo ardore pervenerit. quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulyſſe, ſicut caeteros, qui exceſſerant vita. quanquam quem potiſſimum Herculem colamus, ſcire ſane velim. plures enim tradunt nobis

ii, qui interiores scrutantur et reconditas literas: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. nam Joves quoque plures in priscis Graecorum literis invenimus. ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem aiunt Phrygias literas conscripsisse. tertius est ex Idaeis Digitis: cui inferias afferunt. quartus, Jovis et Asteriae, Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur: cujus Carthaginem filiam ferunt. quintus in India, qui Belus dicitur. sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus. Quando enim 17
me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: si dii sunt, suntne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam et Satyri. hi au-

teae non sunt: ne Nymphae quidem deae igitur. at earum templa sunt publice vota, et dedicata. quid igitur? ne caeteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. age porro, Jovem et Neptunum deum numeras. ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. quid dicitis ergo de fratribus? haec Carneades agebat; non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. itaque insequebatur. quid enim? aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoque ejus, Coelum esse deum confitendum est. quod si ita est, Coeli quoque parentes dii habendi sunt, Aether et Dies, eorumque fratres et sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querela,

Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Heſpe-
rides, Somnia: quos omnes Erebo et Noc-
te natos ferunt. aut igitur haec monſtra
probanda ſunt, aut prima illa tollenda.
Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercuri- 18
um, caeteros, deos eſſe dices: de Hercu-
le, Aeſculapio, Libero, Caſtore, Polluce
dubitabis? at hi quidem coluntur aeque
atque illi; apud quoſdam etiam multo
magis. ergo hi dii ſunt habendi, morta-
libus nati matribus? quid? Ariſtaeus, qui
olivae dicitur inventor, Apollinis filius:
Theſeus, qui Neptuni: reliqui, quorum
patres dii, non erunt in deorum numero?
quid, quorum matres? opinor etiam ma-
gis. ut enim in jure civili, qui eſt matre
libera, liber eſt: item jure naturae, qui
dea matre eſt, deus ſit neceſſe eſt. itaque
Achillem Aſtypalenſes inſulani ſanctiſſi-
me colunt. qui ſi deus eſt: et Orpheus,
et Rheſus, dii ſunt, Muſa matre nati. niſi
forte maritimae nuptiae terrenis antepo-
nuntur. ſi hi dii non ſunt, quia nuſquam
coluntur: quo modo illi ſunt? vide igitur,
ne virtutibus hominum iſti honores ha-
beantur, non immortalitatibus: quod tu
quoque, Balbe, viſus es dicere. quo modo

autem poteſ,ſi Latonam deam putas,He-
caten non putare, quae matre Aſteria eſt,
ſorore Latonae? an haec quoque dea eſt?
vidimus enim ejus aras delubraque in
Graecia. ſin haec dea eſt, cur non Eume-
nides? quae ſi deae ſunt,quarum et Athe-
nis fanum eſt, et apud nos, ut ego inter-
pretor, lucus Furinae: Furiae deae ſunt,
ſpeculatrices, credo, et vindices facino-
rum, et ſcelerum. quod ſi tales dii ſunt,
ut rebus humanis interſint: Natio quo-
que dea putanda eſt: cui, cum fana circu-
imus in agro Ardeati, rem divinam face-
re ſolemus. quae quia partus matrona-
rum tueatur, a naſcentibus Natio nomi-
nata eſt. ea ſi dea eſt; dii omnes illi qui
commemorabantur a te, Honos, Fides,
Mens, Concordia. ergo etiam Spes, Mo-
neta, omniaque, quae cogitatione nobiſ-
met ipſis poſſumus fingere. quod ſi veri-
ſimile non eſt: ne illud quidem eſt, haec
19 unde fluxerunt. Quid autem dicis? ſi
dii ſunt illi, quos colimus et accipimus:
cur non eodem in genere Serapim, Iſim-
que numeremus? quod ſi facimus, cur
barbarorum deos repudiemus? boves igi-
tur, et equos, ibes, accipitres, aſpidas,

crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas praeterea belluas, in deorum numerum reponemus. quae si rejiciamus, illa quoque unde haec nata sunt, rejiciemus. quid deinde? Ino, dea dicetur, quae Leucothea a Graecis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphaë, e Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. quid Medeae respondebis? quae duobus avis, Sole et Oceano, Aeeta patre, matre Idyia procreata est. quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Aegialeus? sed illud nomen veterum literis usitatius. qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. an Amphiaraus deus erit, et Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia deorum immortalium excepti lege Censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. sed si sunt hi dii; est certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. quem si deum faci-

mus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de caeteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde haec manant, probanda sunt. atque in plerisque civitatibus intelligi potest, augendae virtutis gratia, quo libentius reipublicae causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaeque ejus, in numero deorum sunt. itemque Leo natarum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: 'ergo, inquit, 'mihi Alabandus, tibi Hercules sit ira-
20 'tus.' Illa autem, Balbe, quae tu a coelo astrisque ducebas, quam longe serpant, non vides. Solem, deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci, alteram Dianam putant. quod si

Luna dea est: ergo etiam Lucifer, caeteraeque errantes, numerum deorum obtinebunt. igitur etiam inerrantes. cur autem Arqui species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher, et ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. cujus si divina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes retuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, dii putandi. nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt. tum si est Ceres a gerendo, (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, et ita habetur: quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam: quem Neptunum esse dicebas. ergo et flumina, et fontes. itaque et fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit: et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. ergo hoc aut in immensum ser-

pet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur.

21 Nihil ergo horum probandum est. dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in coelum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum: alterum patre Coelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium, cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux. tertii dicuntur a nonnullis Alco, et Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. jam Musae primae quatuor, natae Jove altero, Thelxiope, Aoede, Arche, Melete: se-

cundae, Jove tertio et Mnemoſyne, pro-
creatae novem: tertiae, Jove tertio Piero
natae, et Antiopa, quas Pieridas, et Pie-
rias ſolent poëtae appellare, iiſdem no-
minibus, eodem numero, quo proximae
ſuperiores. cumque tu Solem, quia ſolus
eſſet, appellatum eſſe dicas: ſoles ipſi quam
multi a theologis proferuntur? unus eo-
rum Jove natus, nepos Aetheris: alter,
Hyperione: tertius, Vulcano Nili filio,
cujus urbem Aegyptii volunt eſſe eam,
quae Heliopolis appellatur: quartus is,
quem heroicis temporibus Achanto Rho-
di peperiſſe dicitur, avum Ialyſi, Camiri,
et Lindi: quintus, qui Colchis fertur Ae-
etam et Circen procreaviſſe. Vulcani 22
item complures: primus Coelo natus, ex
quo Minerva Apollinem eum, cujus in
tutela Athenas antiqui hiſtorici eſſe vo-
luerunt: ſecundus Nilo natus, Opas, ut
Aegyptii appellant, quem cuſtodem eſſe
Aegypti volunt: tertius ex tertio Jove
et Junone, qui Lemni fabricae traditur
praefuiſſe: quartus Menalio natus, qui
tenuit inſulas propter Siciliam, quae Vul-
caniae nominabantur. Mercurius unus
Coelo patre, Die matre natus: cujus ob-

ſcoenius excitata natura traditur, quod adſpectu Proſerpinae commotus: alter Valentis et Phoronidis filius, is, qui ſub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus, et Maia, ex quo, et Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatae, qui et Argum dicitur interemiſſe, ob eamque cauſam Aegyptum profugiſſe, atque Aegyptiis leges et literas tradidiſſe. hunc Aegyptii Thoth appellant: eodemque nomine anni primus menſis apud eos vocatur. Aeſculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui ſpecillum inveniſſe, primuſque vulnus dicitur obligaviſſe: ſecundus ſecundi Mercurii frater; is fulmine percuſſus, dicitur humatus eſſe Cynoſuris: tertius, Arſippi et Arſinoae; qui primus purgationem alvi, dentiſque evulſionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longe a Luſio flumine ſepulcrum et lucus oſ-
23 tenditur. Apollinum antiquiſſimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum eſſe dixi, cuſtodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa

insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus, et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Jovis et Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus: tertiae pater Upis traditur, Glauce mater; eam Graeci saepe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum Jove et Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta; quartum Jove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum et Thyone, a quo Trieterides constitutae putantur. Venus prima Coelo et Die nata; cujus Elide delubrum videmus; altera, spuma procreata; ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata, et Diona; quae nupsit Vulcano; sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria, Ty-

roque concepta; quae Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio et Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio et Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte et Venere tertia. atque haec quidem, et ejusmodi, ex vetere Graeciae fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. sed ea jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

24 Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, caeteraque

ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. quarum rerum utilitatem video; video etiam consecrata simulacra. quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia et temeritate sejunget: quae digna certe non sunt deo. jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? exsectum a filio Coelum, vinctum itidem a filio Saturnum. haec, et alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. in enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. quam periculosa consuetudo! in multis enim nominibus haerebitis. quid Vejovi facies? quid Vulcano? quanquam, quo-

niam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non poſſis una litera explicare, unde ductum ſit. in quo quidem magis tu mihi natare viſus es, quam ipſe Neptunus. magnam moleſtiam ſuſcepit, et minime neceſſariam primus Zeno, poſt Cleanthes, deinde Chryſippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati ſint, cauſas explicare. quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem ſe habere, atque hominum opinio ſit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas eſſe, non figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut pernicioſis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, ſed etiam ſacra conſtituerentur. febris enim Fanum in Palatio, et Orbonae ad aedem Larum, et aram malae Fortunae Eſquiliis conſecratam videmus. omnis igitur talis a philoſophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus diſputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipſe, quid ſentiam; non habeo autem, quid tibi aſſentiar. Neptunum eſſe dicis, animum cum intelligentia per mare per-

tinentem. idem de Cerere. iſtam autem intelligentiam aut maris, aut terrae non modo comprehendere animo, ſed ne ſuſpicione quidem poſſum attingere. itaque aliunde mihi quaerendum eſt, ut et eſſe deos, et quales ſint dii, diſcere poſſim, quam quales tu eos eſſe vis. videamus ea, quae ſequuntur: primum deorumne providentia mundus regatur: deinde conſulantne rebus humanis. haec enim mihi ex tua partitione reſtant duo: de quibus ſi vobis videtur, accuratius diſſerendum puto. mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam et majora exſpecto; et his, quae dicta ſunt, vehementer aſſentior. tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta, nolo: ſed ſumemus tempus aliud: efficiam profecto, ut fateare. ſed * * * * *

Nequaquam iſtuc iſtac ibit: magna ineſt certatio: 26
Nam ut ego illis ſupplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, et ſibi ipſa nefariam peſtem machinari? illud vero quam callida ratione?

Qui volt, quod volt; ita dat ſe res, ut operam dabit.

qui est versus omnium seminator malorum.

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:
Mihi moerores, illi luctum: exitium illi, exilium mihi.

hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. videsne igitur, quanto munere deorum simus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens:

postquam pater
Appropinquat, jamque, paene ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,
Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut moeror tardaret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

huic ut ſcelus, ſic ne ratio quidem defuit. quid? ille funeſtas epulas fratri comparans, nonne verſat huc et illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles, majus miſcendum
eſt malum,
Qui illius acerbum cor contundam et
comprimam.

Nec tamen ille ipſe eſt praetereundus, qui 27
non ſat habuit conjugem illexiſſe in ſtuprum: de quo recte et veriſſime loquitur Atreus:

Quod re in ſumma ſummum eſſe arbitror
Periclum, matres coinquinari regias;
Contaminari ſtirpem; admiſceri genus.

at id ipſum quàm callide, qui regnum adulterio quaereret?

Addo (inquit) huc, quod mihi portento coeleſtûm pater
Prodigium miſit regni ſtabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyeſtem clepere auſum eſſe e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit ſibi.

videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene majoribus. sentit domus uniuscujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciae, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur: alterumque et a paucis, et raro; alterum, et saepe, et a pluribus: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet saepissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam, quàm rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice, et tam large dari. quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. non placet autem paucis a diis

immortalibus eſſe conſultum. ſequitur ergo, ut nemini conſultum ſit. Huic 28
loco ſic ſoletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis eſſe proviſum; quod multi eorum beneficio perverſe uterentur: etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam cauſam eos beneficium a patribus nullum habere. quiſquam iſtuc negat? aut quae eſt in collatione iſta ſimilitudo? nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, ſanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodeſſe Pheraeo Jaſoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit, quam ſanare medici non potuerant. multi enim, etiam cum obeſſe vellent, profuerunt, et cum prodeſſe, obfuerunt. ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat: nec, ſi is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. quae enim libido, quae avaritia, quod facinus aut ſuſcipitur niſi conſilio capto, aut ſine animi motu et cogitatione, id eſt, ratione, perficitur? nam omnis opinio ratio eſt, et quidem bona ratio, ſi vera: mala autem, ſi falſa eſt opinio. ſed a deo tantum rationem habemus, ſi modo habemus: bonam au-

tem rationem, aut non bonam, a nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiae autem, intemperantiae, timiditatis quae semina essent, si his vitiis ratio non subesset?

29 Medea modo et Atreus commemorabantur a nobis, heroicae personae, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. quid? levitates comicae, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?
Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.

ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui 'in amore 'summo, summaque inopia suave esse' dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per literas
Avertas aliquod nomen: aut per ſervolum
Percutias pavidum. poſtremo, a parco patre
Quod ſumas, quanto diſſipas libentius?

idemque facilem et liberalem patrem, incommodum eſſe amanti filio diſputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam. ita omnes meos dolos, fallacias,
Praeſtigias praeſtrinxit commoditas patris.

quid ergo iſti doli? quid machinae? quid fallaciae, praeſtigiaeque? num ſine ratione eſſe potuerunt? ô praeclarum munus deorum! ut Phormio poſſit dicere,

Cedò ſenem: jam inſtructa mihi ſunt in corde conſilia omnia.

Sed exeamus e theatro: veniamus in forum. ſeſſum it praetor. quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. quod fa-

cinus occultius? at se Q. Sosius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sexprimorum imitatus est. quid hoc homine solertius? cognosce alias quaestiones, auri Tolosani, conjurationis Jugurthinae. repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam: posteriora, de incestu rogatione Peducaea: tum haec quotidiana, sicae, venena, peculatus, testamentorum etiam lege nova quaestiones. inde illa actio, ' Ope consilioque tuo furtum aio ' factum esse.' inde tot judicia de fide mala, tutelae, mandati, pro socio, fiduciae; reliqua, quae ex empto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt. inde judicium publicum rei privatae lege Laetoria. inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo; quod C. Aquilius, familiaris noster protulit: quem dolum idem Aquilius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. hanc igitur a diis immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factam? si enim rationem hominibus dii

dederunt, et malitiam dederunt: est enim malitia, versuta et fallax nocendi ratio. iidem etiam dii fraudem dederunt, facinus, caeteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. 'utinam' igitur, ut illa anus optat,

ne in nemore Pelio securibus.
Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes!

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis et consilii ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur. Sed 31
urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum. ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi: quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? contra deum licet disputare liberius. in hominum vitiis ais esse culpam. eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe

bene tradendi relinquimus; qua possumus falli: deus falli qui potuit? an ut Sol, in currum cum Phaëthontem filium sustulit? aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. atque ii tamen ipsi dii poëtici si scissent, perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. et, si verum est; quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere praestaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. sic, si homines rationem bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. ut si medicus sciat, eum aegrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic

vestra ista providentia reprehendenda;
quae rationem dederit iis, quos scierit ea
perverse et improbe usuros. nisi forte di-
citis eam nescisse. utinam quidem! sed
non audebitis. non enim ignoro, quanti
ejus nomen putetis. Sed hic quidem 32
locus concludi jam potest. nam si stulti-
tia, consensu omnium philosophorum,
majus est malum, quam si omnia mala et
fortunae et corporis ex altera parte po-
nantur: sapientiam autem nemo assequi-
tur: in summis malis omnes sumus, qui-
bus vos optime consultum a diis immor-
talibus dicitis. nam ut nihil interest, u-
trum nemo valeat, an nemo possit valere:
sic non intelligo, quid intersit, utrum ne-
mo sit sapiens, an nemo esse possit. ac nos
quidem nimis multa de re apertissima. Te-
lamo autem uno versu locum totum con-
ficit, cur dii homines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male ma-
lis: quod nunc abest.

debebant illi quidem omnes bonos effice-
re, si quidem hominum generi consule-
bant. sin id minus: bonis quidem certe
consulere debebant. cur igitur duo Sci-
piones, fortissimos et optimos viros, in

Hiſpania Poenus oppreſſit? cur Maximus
extulit filium conſularem? cur Marcel-
lum Annibal interemit? cur Paulum Can-
nae ſuſtulerunt? cur Poenorum crudeli-
tati Reguli corpus eſt praebitum? cur A-
fricanum domeſtici parietes non texe-
runt? ſed haec vetera, et alia permulta,
propiora videamus. cur avunculus me-
us, vir innocentiſſimus, idemque doctiſ-
ſimus, P. Rutilius in exilio eſt? cur ſoda-
lis meus interfectus domi ſuae, Druſus?
cur temperantiae, prudentiaeque ſpeci-
men, ante ſimulacrum Veſtae, pontifex
maximus eſt Q. Scaevola trucidatus? cur
ante etiam tot civitatis principes a Cinna
interempti? cur omnium perfidioſiſſimus,
C. Marius, Q. Catulum, praeſtantiſſima
dignitate virum, mori potuit jubere? dies
deficiat, ſi velim numerare quibus bonis
male evenerit: nec minus, ſi commemo-
rem, quibus improbis optime. cur enim
Marius, tam feliciter, ſeptimum conſul,
domi ſuae ſenex eſt mortuus? cur omni-
um crudeliſſimus tam diu Cinna regna-
33 vit? At dedit poenas. prohiberi me-
lius fuit, impedirique, ne tot ſummos vi-
ros interficeret, quam ipſum aliquando

poenas dare. summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam poenas sceleris Varium pendere. duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae, et beatissimae civitatis. quàm multos ante hunc in ipso Graeciae flore Pisistratus? at Phalaris, at Apollodorus poenas sustulit: multis quidem ante cruciatis et necatis. et praedones multi saepe poenas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam praedones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleae in tormentis necatum: quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. videsne igitur, deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum? Di- 34
ogenes quidem Cynicus, dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilavisset,

navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens, 'videtisne, inquit, amici, quàm bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur?' atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Carthaginensium tyrannus Gelo. atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi jussit. neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset, 'bonorum Deorum,' uti se eorum bonitate velle dicebat. idem Victoriolas aureas, et pateras coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat.

eſſe enim ſtultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle ſumere. eundemque ferunt haec, quae dixi, ſublata de fanis in forum protuliſſe, et per praeconem vendidiſſe: exactaque pecunia edixiſſe, ut, quod quiſque a ſacris haberet, id ante diem certam in ſuum quidque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam. Hunc igitur nec Olympius 35
Jupiter fulmine percuſſit, nec Aeſculapius miſero diuturnoque morbo tabeſcentem interemit: atque in ſuo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus eſt: eamque poteſtatem, quam ipſe per ſcelus erat nactus, quaſi juſtam et legitimam, hereditatis loco filio tradidit. invita in hoc loco verſatur oratio: videtur enim auctoritatem afferre peccandi. recte videretur: niſi, et virtutis, et vitiorum, ſine ulla divina ratione, grave ipſius conſcientiae pondus eſſet: qua ſublata, jacent omnia. ut enim nec domus, nec reſpublica ratione quadam et diſciplina deſignata videatur, ſi in ea nec recte factis praemia exſtent ulla, nec ſupplicia peccatis: ſic mundi divina in homines mode-

ratio profecto nulla eſt, ſi in ea diſcrimen
nullum eſt bonorum et malorum. at enim
minora dii neligunt, neque agellos ſingu-
lorum, nec viticulas perſequuntur: nec,
ſi uredo, aut grando quippiam nocuit, id
Jovi animadvertendum fuit. ne in regnis
quidem reges omnia minima curant. ſic
enim dicitis: quaſi ego paulo ante de fun-
do Formiano P. Rutilii ſim queſtus, non
36 de amiſſa ſalute. Atque hoc quidem
omnes mortales ſic habent, externas com-
moditates, vineta, ſegetes, oliveta, uber-
tatem frugum et fructuum, omnem deni-
que commoditatem, proſperitatemque vi-
tae, a diis ſe habere: virtutem autem ne-
mo unquam acceptam deo retulit. nimi-
rum recte. propter virtutem enim jure
laudamur, et in virtute recte gloriamur:
quod non contingeret, ſi id donum a deo,
non a nobis haberemus. at vero aut ho-
noribus aucti, aut re familiari, aut ſi aliud
quippiam nacti ſumus fortuiti boni, aut
depulimus mali, cum diis gratias agimus,
tum nihil noſtrae laudi aſſumptum arbi-
tramur. num quis, quod bonus vir eſſet,
gratias diis egit unquam? at quod dives,
quod honoratus, quod incolumis. Jovem-

que optimum et maximum ob eas res ap-
pellant, non quod nos juſtos, temperatos,
ſapientes efficiat, ſed quod ſalvos, inco-
lumes, opulentos, copioſos. neque Her-
culi quiſquam decumam vovit unquam,
ſi ſapiens factus eſſet. quanquam Pytha-
goras, cum in geometria quiddam novi
inveniſſet, muſis bovem immolaſſe dici-
tur: ſed id quidem non credo, quoniam
ille ne Apollini quidem Delio hoſtiam
immolare voluit, ne aram ſanguine ad-
ſpergeret. ad rem autem ut redeam, judi-
cium hoc omnium mortalium eſt, fortu-
nam a deo petendam, a ſe ipſo ſumendam
eſſe ſapientiam. quamvis licet Menti de-
lubra, et Virtuti, et Fidei conſecremus;
tamen haec in nobis ipſis ſita videmus:
ſpei, ſalutis, opis, victoriae facultas a di-
is expetenda eſt. improborum igitur pro-
ſperitates, ſecundaeque res redarguunt
(ut Diogenes dicebat) vim omnem deo-
rum, ac poteſtatem. At nonnunquam 37
bonos exitus habent boni. eos quidem
adſcribimus, attribuimuſque ſine ulla ra-
tione diis immortalibus. at Diagoras,
cum Samothraciam veniſſet, Atheos ille
qui dicitur, atque ei quidam amicus, tu,

qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? 'ita fit, 'inquit: illi enim nusquam picti sunt, 'qui naufragia fecerunt, in marique pe-'rierunt.' idemque, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi et perterriti dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes, quaesivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. sic enim res se habet, ut ad prosperam adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit. non animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. quid est simile? reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est. at deo ne excusatio quidem est in-
38 scientiae. Quem vos praeclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eae poenae a liberis, a nepotibus, a posteris. ô miram aequitatem deorum! ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur

filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam unquam ob mortem Myrtili
Poenis luendis dabitur satias supplicii?

utrum poëtae Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim et flagitia ab utrisque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis iambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Aegisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpae paene vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Aesculapio datam judico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam unquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum: Carthaginem Asdrubal. hi duo illos oculos orae maritimae effoderunt; non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, deus. At sub- 39

venire certe potuit, et conſervare urbes tantas, atque tales. vos enim ipſi dicere ſoletis, nihil eſſe quod deus efficere non poſſit, et quidem ſine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipſa ac voluntate moveantur: ſic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique poſſe. neque id dicitis ſuperſtitioſe, atque aniliter, ſed phyſica, conſtantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia ſint, totam eſſe flexibilem, et commutabilem, ut nihil ſit, quod non ex ea quamvis ſubito fingi, convertique poſſit. ejus autem univerſae fictricem, et moderatricem divinam eſſe providentiam. hanc igitur, quocumque ſe moveat, efficere poſſe, quidquid velit. itaque aut neſcit, quid poſſit; aut negligit res humanas; aut, quid ſit optimum, non poteſt judicare. non curat ſingulos homines. non mirum: ne civitates quidem. non eas? ne nationes quidem, et gentes. quod ſi has etiam contemnet, quid mirum eſt, omne ab ea genus humanum eſſe contemptum? ſed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos perſequi; iidem vultis, a diis immortalibus homini-

bus dispartiri ac dividi somnia? idcirco haec tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? fac esse districtam, coelum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos praeficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet.
Quae cum dixisset, Cotta finem. 40
Lucilius autem, vehementius, inquit, Cotta, tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem, quae de providentia deorum ab illis sanctissime, et providentissime constituta est. sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris et focis certamen, et pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse di-

citis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis moenibus cingitis. quae deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas judico. tum Cotta, ego vero et opto redargui me, Balbe: et ea, quae disputavi, disserere malui, quam judicare: et facile me a te vinci posse, certò scio. quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove: quae ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLVIII.

M. T.
CICERONIS
DE
LEGIBUS
LIBRI TRES.

EX EDITIONE J. OLIVETI.

GLASGUAE:
IN AEDIBUS ACADEMICIS
EXCUDEBANT ROB. ET AND. FOULIS
M DCC XLVIII.

LIBRI PRIMI ARGUMENTUM.

Editis de Rep. libris, Cicero Platonis exemplo de Legibus scribere instituit, et suae Reip. quam ex populi potestate et optimatum auctoritate temperarat; (eam enim temperationem probat lib. III. de Legibus) leges dare consentaneas. cujus disputationis principium repetit ex Stoicorum philosophia, non ex ratione populari: quorum instituto emendationem vitiorum commendationemque virtutum lege contineri tradit, totamque legis vim et potestatem libri primi explicatione complectitur. nam lex ultima ex Stoicorum commentariis, non Jurisconsultorum libellis, qui ad ejus vim nunquam aspirarant, ab eo describitur mens Dei optimi maximi omnia ratione jubentis et vetantis, a qua hominum vera lex proficiscitur, quae est ratio sapientis apta ad jubendum et vetandum. atque hoc primi libri argumentum est, quod articulatim distinguitur, ut capitibus certis scholam quamque comprehendere Stoici solebant. vim autem illius legis, de qua libro primo disserit, sic idem quoque libro tertio de Rep. describebat: est quidem vera lex, *&c. vide Fragmenta. quod si quis existimat libri primi disputationem e Platonis libris esse sumptam, ei Q. Ciceronis auctoritatem opponemus, qui in hac disputatione Platonem nullo modo agnoscit: quid autem eum locum adscribere vetat, praesertim nostrae sententiae approbatorem et astipulatorem? sic igitur scribitur initio libri* II. habes legis prooemium: sic enim hoc appellat Plato. *Q.* Habeo vero, frater, et in hoc admodum delector, quod in aliis rebus aliisque sententiis versaris atque ille: nihil enim tam dissimile est, quam vel ea.

quae ante dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi videris imitari, orationis genus. *hîc igitur merito culpari non possumus, quin ante Quintus reprehendatur, qui hujus erroris, si quis est, dux nobis et auctor fuit: et Quinti sententia, qui ista in Platone conquirunt, vehementer errant. secundus liber constitutionem religionis et sacerdotum continet: tertius magistratuum descriptionem: sequentibus libris, qui temporis injuria interciderunt, de jure populi Romani disputabat, ut ex tertio extremo intelligi potest, in quo ita scribit,* ac de jure naturae cogitare per nos atque dicere debemus: de jure populi Romani, quae relicta sunt et tradita. *scripsit autem Cicero hos libros ante bella civilia, P. Clodio jam occiso, velut ex lib.* II. *intelligi potest. atque, ut conjicio, absolutis de Rep. libris hos aggressus est scribere; non tamen, ut reor, eos edidit, quod fortasse summam iis manum non imposuisset, neque eos perpolisset: sed, eo jam interfecto, publicati sunt. itaque eorum libro posteriore de Divinatione non meminit. in quodam autem exemplari Ms. sic horum librorum inscriptionem reperi,* M. TULLII CICERONIS LIBER DE JURE CIVILI ET LEGIBUS. *veriorem tamen titulum* DE LEGIBUS *censeo, vel auctore Cicerone, qui se Platonis exemplo de legibus scribere profitetur; quanquam de jure civili hîc etiam disserebatur. scripserat et librum* de jure civili in artem redigendo, *ut auctor est Gellius I.22. quem librum a Quintiliano XII. 3. etiam significari putem, non hos tantum, cum ait M. Tullium* aliquid de jure civili componere coepisse. TURNEBUS.

Prooemium deesse censet Turnebus, aliique nonnulli. me vero non habet assentientem; nam quatuor pri-

ma capita quintique pars susceptae disputationi praemissa sunt, adeoque Prooemii vicem supplent. Davisius.

LIBRI SECUNDI ARGUMENTUM.

Civitatis jus, aut ad res et rationes hominum, aut ad religiones et ceremonias Deorum, comparatum est. hoc divinum, illud humanum dicimus. sed cum divini potior sit et antiquior cura, (Deum enim ut colamus in lucem editi sumus, religionemque ac pietatem natura nobis insevit) Cicero merito a religionis constitutione incepit, et eam in hunc librum contulit. cujus disputationem ab ultima lege, quae mens Dei est ratione cogentis et vetantis; et ab humana, quae ratio est sapientis, legi divinae consentiens, ut a capite, arcessit. nam ab his, ut fontibus, jura nostra fluunt, eoque referri debent. addit deinde, Platonis more, legis prooemium: ei legem de religione subjungit, quam a Numae Pontificumque Rom. decretis educit. postremo hujus suasionem et explicationem reddit. Turnebus.

LIBRI TERTII ARGUMENTUM.

Constituto religionum jure, deinceps civitatis gubernatores rectoresque describit. nam cum nihil reipublicae ἀναρχία *sit exitialius, quae florentissimas nationes, imperiaque potentissima interdum subvertit; secundum Deos nihil prius ducere legislator debet, quam ut recte ac ordine magistratuum describ-*

tionem componat. primum ergo in legis exordio magistratum definit, eique cives ut pareant hortatur. deinde legem de magistratuum descriptione, potestate, imperio sancit. subjungit, ut libro secundo, ejus interpretationem et aequitatem: quod legislatorem Plato facere jubet. postremo praeparationem addit ad libros sequentes, qui desiderantur. TURNEBUS.

DE LEGIBUS

LIBER PRIMUS.

T. POMPONIUS ATTICUS. M. T. CICERO. Q. FRATER.

ATTICUS. Lucus quidem ille, et haec Arpinatium quercus agnoscitur, saepe a me lectus in Mario. si manet illa quercus, haec est profecto: etenim est sane vetus. QUINTUS. manet vero, Attice noster, et semper manebit; sata est enim ingenio. nullius autem agricolae cultu stirps tam diuturna, quam poëtae versu, seminari potest. ATTICUS. quo tandem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod poëtae serunt? mihi enim videris, fratrem laudando suffragari tibi. QUINTUS. sit ita sane. verumtamen, dum Latine loquentur literae, quercus huic loco non deerit, quae Mariana dicatur: eaque, ut ait Scaevola de fratris mei Mario,

Canescet seclis innumerabilibus.

nisi forte Athenae tuae sempiternam in arce oleam tenere potuerunt; aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram et teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam naturà stare potuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Nuntia fulva Jovis, miranda visa figura,

nunc sit haec. sed cum eam tempestas, vetustasve consumpserit, tamen erit his in locis quercus, quam Marianam quercum vocent. ATTICUS. non dubito id quidem: sed hoc jam non ex te, Quinte, quaero, verum ex ipso poëta; tuine versus hanc quercum severint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis? MARCUS. respondebo tibi equidem, sed non ante, quam mihi tu ipse responderis, Attice: certene, non longe a tuis aedibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Julio dixerit, se deum esse, et Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco jusserit? et verumne sit, Athenis, non longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo sustulerit?

ſic enim eſt traditum. ATTICUS. quorſum tandem, aut cur iſta quaeris? MARCUS. nihil ſane, niſi ne nimis diligenter inquiras in ea, quae iſto modo memoriae ſint prodita. ATTICUS. atqui multa quaeruntur in Mario, fictane, an vera ſint: et a nonnullis, quod et in recenti memoria, et in Arpinati homine: ſed veritas a te poſtulatur. MARCUS. et mehercule, ego me cupio non mendacem putari: ſed tamen nonnulli iſti, Tite, faciunt imperitè, qui in iſto periculo non ut a poëta, ſed ut a teſte, veritatem exigant. nec dubito, quin iidem, et cum Egeria collocutum Numam, et ab aquila Tarquinio apicem impoſitum putent. QUINTUS. intelligo, te, frater, alias in hiſtoria leges obſervandas putare, alias in poëmate. MARCUS. quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pleraque. quanquam et apud Herodotum, patrem hiſtoriae, et apud Theopompum ſunt innu-
2 merabiles fabulae. ATTICUS. teneo quam optabam occaſionem, neque omittam. MARCUS. quam tandem, Tite? ATTICUS. poſtulatur a te jamdiu, vel

flagitatur potius historia. sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Graeciae nihil cedamus. atque, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum mihi videris eorum studiis, qui literis delectantur, sed etiam patriae debere hoc munus; ut ea, quae salva per te est, per te eundem sit ornata. abest enim historia literis nostris, ut et ipse intelligo, et ex te persaepe audio. potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem videri solet, unum hoc oratorium maxime. quamobrem aggredere, quaesumus, et sume ad hanc rem tempus, quae est a nostris hominibus adhuc, aut ignorata, aut relicta. nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse jucundius; si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias: quanquam ex his alius alio plus habet virium; tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem aetati conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore ac palaestra, sed tamen admo-

nere reliquos potuit, ut accuratius ſcriberent. ecce autem ſucceſſere huic Gellius, Clodius, Aſellio: nihil ad Caelium, ſed potius ad antiquorum languorem atque inſcitiam. nam quid Macrum numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum: nec id tamen ex illa erudita Graecorum copia, ſed ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus et ineptus, ad ſummam impudentiam. Siſenna, ejus amicus, omnes adhuc noſtros ſcriptores, niſi qui forte nondum ediderunt, de quibus exiſtimare non poſſumus, facile ſuperavit. is tamen neque orator in numero veſtro unquam eſt habitus, et in hiſtoria puerile quiddam conſectatur: ut unum Clitarchum, neque praeterea quemquam, de Graecis legiſſe videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem ſi aſſequi poſſet, aliquantum ab optimo tamen abeſſet. quare tuum eſt munus: hoc a te exſpectatur: niſi quid Quinto videtur ſecus.

3 QUINTUS. mihi vero nihil: et ſaepe de iſto collocuti ſumus. ſed eſt quaedam inter nos parva diſſenſio. ATTICUS. quae tandem? QUINTUS. a quibus temporibus ſcribendi capiatur exordium? ego enim

ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. ATTICUS. ego vero huic potius assentior. sunt enim maximae res in hac memoria atque aetate nostra: tum autem hominis amicissimi Cn. Pompeii laudes illustrabit: incurret etiam in illummet memorabilem annum suum: quae ab isto malo praedicari, quam, ut aiunt, de Remo et Romulo. MARCUS. intelligo equidem a me istum laborem jamdiu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus et liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest. utrumque opus est, et cura vacare, et negotio. ATTICUS. quid? ad caetera, quae scripsisti, plura quam quisquam e nostris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum? MARCUS. subcisiva quaedam tempora incurrunt, quae ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quae scribimus. historia vero nec institui potest, nisi praeparato otio; nec e-

xiguo tempore abſolvi: et ego animi pendere ſoleo, cum ſemel quid orſus traducor aliò; neque tam facile interrupta contexo, quam abſolvo inſtituta. ATTICUS. legationem aliquam nimirum oratio iſta poſtulat, aut ejuſmodi quampiam ceſſionem liberam atque otioſam. MARCUS. ego vero aetatis potius vacationi confidebam: cum praeſertim non recuſarem, quo minus more patrio ſedens in ſolio conſulentibus reſponderem, ſenectutiſque non inertis grato atque honeſto fungerer munere. ſic enim mihi liceret et iſti rei, quam deſideras, et multis uberioribus atque majoribus, operae quantum vellem, dare.

4 ATTICUS. atqui vereor, ne iſtam cauſam nemo noſcat: tibique ſemper dicendum ſit, et eo magis, quod te ipſe mutaſti, et aliud dicendi inſtituiſti genus: ut quemadmodum Roſcius, familiaris tuus, in ſenectute numeros in cantu ceciderat, ipſaſque tardiores fecerat tibias: ſic tu a contentionibus, quibus ſummis uti ſolebas, quotidie relaxes aliquid, ut jam oratio tua non multum a philoſophorum lenitate abſit. quod ſuſtinere cum vel ſumma ſenectus poſſe videatur, nullam tibi a

caufis vacationem video dari. QUINTUS. at mehercule ego arbitrabar poſſe id populo noſtro probari, ſi te ad jus reſpondendum dediſſes. quamobrem, cum placebit, experiendum tibi cenſeo. MARCUS. id, ſi quidem, Quinte, nullum eſſet in experiendo periculum. ſed vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam, atque ad illam cauſarum operam, ad quam ego nunquam, niſi paratus et meditatus accedo, adjungatur haec juris interpretatio, quae non tam mihi moleſta ſit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, ſine qua ad nullam majorem unquam cauſam ſum auſus accedere. ATTICUS. quin igitur iſta ipſa explicas nobis his ſubciſivis, ut ais, temporibus, et conſcribis de jure civili ſubtilius, quam caeteri? nam a primo tempore aetatis juri ſtudere te memini, cum ipſe etiam ad Scaevolam ventitarem: neque unquam mihi viſus es ita te ad dicendum dediſſe, ut jus civile contemneres. MARCUS. in longum ſermonem me vocas, Attice: quem tamen, niſi Quintus aliud quid nos agere mavult, ſuſcipiam: et quoniam vacui ſumus, dicam. QUINTUS. ego vero liben-

ter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? MARCUS. quin igitur ad illa spatia nostra, sedesque pergimus? ubi, cum satis erit deambulatum, requiescemus. nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quaerentibus. ATTICUS. nos vero: et hac quidem adire, si placet, per ripam et umbram. sed jam ordire explicare, quaeso, de jure civili quid sentias. MARCUS. egone? summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, et responsitare soliti sint: sed eos magna professos, in parvis esse versatos. quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur; quanquam est populo necessarium? nec vero eos, qui ei muneri praefuerunt, universi juris expertes fuisse existimo; sed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populum praestare voluerunt. id autem incognitum est, minusque in usu necessarium. quamobrem quò me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum ac de parietum jure? aut ut stipulationum, et judiciorum formulas com-

ponam? quae et conſcripta ſunt a multis diligenter, et ſunt humiliora, quam illa, quae a vobis exſpectari puto. ATTI- 5
CUS. atqui, ſi quaeres, ego quid exſpectem: quoniam ſcriptum eſt a te de optimo reipublicae ſtatu, conſequens eſſe videtur, ut ſcribas tu idem de legibus. ſic enim feciſſe video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. MARCUS. viſne igitur, ut ille Crete cum Clinia, et cum Lacedaemonio Megillo, aeſtivo, quemadmodum deſcribit, die, in cupreſſetis Cnoſiorum, et ſpatiis ſilveſtribus, crebro inſiſtens, interdum acquieſcens, de inſtitutis rerum publicarum, ac de optimis legibus diſputat: ſic nos inter has proceriſſimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem reſidentes, quaeramus iiſdem de rebus aliquid uberius, quam forenſis uſus deſiderat? ATTICUS. ego vero iſta audire cupio. MARCUS. quid ait Quintus? QUINTUS. nulla de re magis. MARCUS. et recte quidem. nam ſic habetote, nullo in genere diſputandi magis honeſte pateſieri, quid ſit homini tributum natura; quantam vim

rerum optimarum mens humana contineat; cujus muneris colendi efficiendique caussa nati et in lucem editi simus; quae sit conjunctio hominum, quae naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum et juris inveniri potest. ATTICUS. non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc; neque a XII tabulis, ut superiores; sed penitus ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. MARCUS. non enim id quaerimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in jure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est: quae quondam a multis claris viris, nunc ab uno summa auctoritate et scientia sustinetur. sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota caussa est universi juris, ac legum: ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam et angustum locum concludatur. natura enim juris explicanda est nobis, eaque ab hominis repetenda natura: considerandae leges, quibus civitates regi debeant: tum haec tractanda, quae composita sunt et descripta, jura et jussa populorum, in quibus ne nostri quidem popu-

li latebunt quae vocantur jura civilia.
QUINTUS. alte vero, et, ut oportet, a 6
capite, frater, repetis quod quaerimus:
et qui aliter jus civile tradunt, non tam
juſtitiae, quam litigandi tradunt vias.
MARCUS. non eſt ita, Quinte: ac poti-
us ignoratio juris litigioſa eſt, quam ſci-
entia. ſed haec poſterius: nunc juris prin-
cipia videamus. igitur doctiſſimis viris
proficiſci placuit a lege: haud ſcio an rec-
te, ſi modo, ut iidem definiunt, Lex eſt
ratio ſumma, inſita in natura, quae jubet
ea, quae facienda ſunt, prohibetque con-
traria. eadem ratio cum eſt in hominis
mente confirmata et confecta, lex eſt. ita-
que arbitrantur, prudentiam eſſe legem,
cujus ea vis ſit, ut recte facere jubeat, ve-
tet delinquere: eamque rem illi Graeco
putant nomine, a ſuum cuique tribuendo
appellatam: ego noſtro a legendo: nam
ut illi aequitatis, ſic nos delectûs vim in
lege ponimus; et proprium tamen utrum-
que legis eſt. quod ſi ita recte dicitur, ut
mihi quidem plerumque videri ſolet: a le-
ge ducendum eſt juris exordium. ea eſt e-
nim naturae vis: ea mens ratioque pru-
dentis: ea juris atque injuriae regula. ſed

quoniam in populari ratione omnis noſtra verſatur oratio, populariter interdum loqui neceſſe erit, et eam legem, quae ſcripto ſancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. conſtituendi vero juris ab illa ſumma lege capiamus exordium, quae ſeculis omnibus ante nata eſt, quam ſcripta lex ulla, aut quam omnino civitas conſtituta. QUINTUS. commodius vero, et ad rationem inſtituti ſermonis ſapientius. MARCUS. viſne ergo ipſius juris ortum a fonte repetamus? quo invento, non erit dubium, quo ſint haec referenda, quae quaerimus. QUINTUS. ego vero ita faciendum eſſe cenſeo. ATTICUS. me quoque adſcribito fratris ſententiae. MARCUS. quoniam igitur ejus reipublicae, quam optimam eſſe docuit in illis ſex libris Scipio, tenendus eſt nobis et ſervandus ſtatus, omneſque leges accommodandae ad illud civitatis genus; ſerendi etiam mores, nec ſcriptis omnia ſancienda: repetam ſtirpem juris a natura, qua duce eſt nobis omnis diſputatio explicanda. ATTICUS. rectiſſime: et quidem iſ-
7 ta duce errari nullo pacto poteſt. MARCUS. daſne igitur hoc nobis, Pomponi,

(nam Quinti novi sententiam) deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, mente, numine, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, naturam omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordienda est potissimum. ATTICUS. do sane, si postulas: etenim propter hunc concentum avium, strepitumque fluminum, non vereor condiscipulorum ne quis exaudiat. MARCUS. atqui cavendum est. solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci. nec vero ferent, si audierint, te primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit,

Nihil curare deum, nec sui, nec alieni.

ATTICUS. perge, quaeso, nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat, exspecto. MARCUS. non faciam longius: huc enim pertinet. animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus HOMINEM, praeclara quadam conditione generatum esse a summo Deo. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis, particeps rationis et cogitationis, cum caetera sint omnia expertia.

quid eſt autem, non dicam in homine, ſed
in omni caelo atque terra, ratione divini-
us? quae cum adolevit atque perfecta eſt,
nominatur rite ſapientia. eſt igitur (quo-
niam nihil eſt ratione melius, eaque et in
homine, et in deo) prima homini cum
deo rationis ſocietas. inter quos autem
ratio, inter eoſdem etiam recta ratio com-
munis eſt. quae cum ſit lex, lege quoque
conſociati homines cum diis putandi ſu-
mus. inter quos porro eſt communio le-
gis, inter eos communio juris eſt. qui-
bus autem haec ſunt inter eos communia,
et civitatis ejuſdem habendi ſunt. ſi vero
iiſdem imperiis et poteſtatibus parent,
multo etiam magis parent huic caeleſti de-
ſcriptioni, mentique divinae et praepo-
tenti deo. ut jam univerſus hic mundus,
una civitas communis deorum atque ho-
minum exiſtimanda: et quod in civitati-
bus ratione quadam, de qua dicetur ido-
neo loco, agnationibus familiarum diſtin-
guuntur ſtatus, id in rerum natura tanto
eſt magnificentius, tantoque praeclarius,
ut homines deorum agnatione et gente
8 teneantur. Nam cum de natura omni
quaeritur, diſputari ſolet (et nimirum ita

ſunt, ut diſputantur) perpetuis curſibus, converſionibus caeleſtibus exſtitiſſe quandam maturitatem ſerendi generis humani; quod ſparſum in terras, atque ſatum, divino auctum ſit animorum munere: cumque alia, quibus cohaerent, homines e mortali genere ſumpſerint, quae fragilia eſſent et caduca; animum eſſe ingeneratum a deo. ex quo vere vel agnatio nobis cum caeleſtibus, vel genus, vel ſtirps appellari poteſt. itaque ex tot generibus nullum eſt animal, praeter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipſiſque in hominibus nulla gens eſt neque tam immanſueta, neque tam fera, quae non, etiam ſi ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendum ſciat. ex quo efficitur illud, ut is agnoſcat Deum, qui, unde ortus ſit, quaſi recordetur, ac noſcat. jam vero virtus eadem in homine ac deo eſt, neque ullo alio ingenio praeterea. eſt autem virtus nihil aliud, quam in ſe perfecta, et ad ſummum perducta natura. eſt igitur homini cum deo ſimilitudo. quod cum ita ſit, quae tandem poteſt eſſe propior certiorve cognatio? itaque ad hominum commoditates et uſus tantam rerum

ubertatem natura largita eſt, ut ea, quae
gignuntur, donata conſulto nobis, non
fortuito nata videantur: nec ſolum ea,
quae frugibus atque baccis terrae foetu
profunduntur, ſed etiam pecudes: quod
perſpicuum ſit,partim eſſe ad uſum homi-
num, partim ad fructum, partim ad veſ-
cendum procreatas. artes vero innume-
rabiles repertae ſunt, docente natura:
quam imitata ratio, res ad vitam neceſſa-
9 rias ſolerter conſecuta eſt. Ipſum au-
tem hominem eadem natura non ſolum
celeritate mentis ornavit, ſed etiam ſen-
ſus, tanquam ſatellites, attribuit, ac nun-
tios: et rerum plurimarum obſcuras et
neceſſarias intelligentias enudavit, quaſi
fundamenta quaedam ſcientiae. figuram-
que corporis habilem et aptam ingenio
humano dedit: nam cum caeteras animan-
tes abjeciſſet ad paſtum, ſolum hominem
erexit, ad caelique quaſi cognationis do-
miciliique priſtini conſpectum excitavit.
tum ſpeciem ita formavit oris, ut in ea pe-
nitus reconditos mores effingeret: nam
et oculi nimis arguti, quemadmodum ani-
mo affecti ſimus, loquuntur: et is, qui
appellatur Vultus, qui nullo in animan-

te esse, praeter hominem, potest, indicat mores: cujus vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. omitto opportunitates habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. neque enim omnia sunt hujus disputationis ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generavit et ornavit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturam longius progredi: quae etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima et inchoata intelligentia, genera cognovit, confirmat ipsa per se rationem et perficit. ATTI- 10
CUS. dii immortales, quam tu longe juris principia repetis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quae exspectabam a te de jure civili, sed facile patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere. sunt enim haec majora, quae aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa illa, quorum haec causa praeparantur. MARCUS. sunt haec qui-

dem magna, quae nunc breviter attinguntur: ſed omnium, quae in hominum doctorum diſputatione verſantur, nihil eſt profecto praeſtabilius, quam plane intelligi nos ad juſtitiam eſſe natos, neque opinione, ſed natura conſtitutum eſſe jus. id jam patebit, ſi hominum inter ipſos ſocietatem conjunctionemque perſpexeris. nihil eſt enim unum uni tam ſimile, tam par, quam omnes inter noſmetipſos ſumus. quod ſi depravatio conſuetudinum, ſi opinionum varietas non imbecillitatem animorum torqueret, et flecteret quocumque coepiſſet: ſui nemo ipſe tam ſimilis eſſet, quam omnes ſunt omnium. itaque quaecumque eſt hominis definitio, una in omnes valet. quod argumenti ſatis eſt, nullam diſſimilitudinem eſſe in genere. quae ſi eſſet, non una omnes definitio contineret. etenim ratio, qua una praeſtamus belluis, per quam conjectura valemus, argumentamur, refellimus, diſſerimus, conficimus aliquid, concludimus, certe eſt communis; doctrina differens, diſcendi quidem facultate par. nam et ſenſibus eadem omnia comprehenduntur: et ea, quae movent ſenſus, itidem

movent omnium: quaeque in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatae intelligentiae, ſimiliter in omnibus imprimuntur: interpreſque eſt mentis oratio, verbis diſcrepans, ſententiis congruens. nec eſt quiſquam gentis ullius, qui ducem nactus, ad virtutem pervenire
non poſſit. Nec ſolum in rectis, ſed 11
etiam in pravitatibus, inſignis eſt humani generis ſimilitudo. nam et voluptate capiuntur omnes: quae etſi eſt illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam ſimile naturalis boni. lenitate eſt enim et ſuavitate delectans; ſic ab errore mentis, tanquam ſalutare aliquid, adſciſcitur. ſimilique inſcitia mors fugitur, quaſi diſſolutio naturae: vita expetitur, quia nos, in quo nati ſumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum ſua aſperitate, tum quod naturae interitus videtur ſequi: propterque honeſtatis et gloriae ſimilitudinem, beati, qui honorati ſunt, videntur: miſeri autem, qui inglorii. moleſtiae, laetitiae, cupiditates, timores, ſimiliter omnium mentes pervagantur: nec, ſi opiniones aliae ſunt apud alios, idcirco, qui canem et felem, ut deos, co-

lunt, non eadem ſuperſtitione, qua cae-
terae gentes, conflictantur. quae autem
natio non comitatem, non benignitatem,
non gratum animum et beneficii memo-
rem diligit? quae ſuperbos, quae malefi-
cos, quae crudeles, quae ingratos non ad-
ſpernatur, non odit? quibus ex rebus cum
omne genus hominum ſociatum inter ſe
eſſe intelligatur, illud extremum eſt, quod
recte vivendi ratio meliores efficit. quae ſi
approbatis, pergam ad reliqua: ſin quid
requiritis, id explicemus prius. ATTI-
CUS. nos vero nihil: ut pro utroque re-
12 ſpondeam. MARCUS. ſequitur igitur, ad
participandum alium ab alio, communi-
candumque inter omnes, juſtos natura
nos eſſe factos. atque hoc in omni hac
diſputatione ſic intelligi volo, quod di-
cam naturam eſſe: tantam autem eſſe cor-
ruptelam malae conſuetudinis, ut ab ea
tanquam igniculi extinguantur a natura
dati, exorianturque et confirmentur vitia
contraria. quod ſi, quo modo eſt natura,
ſic judicio, homines 'humani' (ut ait po-
ëta) 'nihil a ſe alienum putarent,' colere-
tur jus aeque ab omnibus. quibus enim
ratio a natura data eſt, iiſdem etiam recta

ratio data eſt: ergo et lex, quae eſt recta
ratio in jubendo et vetando: ſi lex, jus
quoque. at omnibus ratio. jus igitur da-
tum eſt omnibus. recteque Socrates ex-
ſecrari eum ſolebat, qui primus utilitatem
a natura ſejunxiſſet. id enim querebatur
caput eſſe exitiorum omnium. unde eſt
illa Pythagorea vox * * * ex quo perſpi-
citur, cum hanc benevolentiam tam late
longeque diffuſam vir ſapiens in aliquem
pari virtute praeditum contulerit, tum il-
lud effici, quod quibuſdam incredibile vi-
deatur, ſit autem neceſſarium, ut nihilo
ſeſe plus, quam alterum diligat. quid enim
eſt, quod differat, cum ſint cuncta paria?
quod ſi intereſſe quippiam tantulum mo-
do potuerit, jam amicitiae nomen occi-
derit: cujus eſt ea vis, ut, ſimul atque ſi-
bi aliquid, quam alteri, maluerit, nulla
ſit. quae praemuniuntur omnia reliquo
ſermoni diſputationique noſtrae, quo fa-
cilius jus in natura eſſe poſitum, intelli-
gi poſſit. de quo cum perpauca dixero,
tum ad jus civile veniam, ex quo haec
omnis nata eſt oratio. QUINTUS. tu ve- 13
ro jam perpauca ſcilicet! ex iis enim, quae
dixiſti, Attico videtur, mihi quidem cer-

te, ex natura ortum esse jus. ATTICUS. an mihi aliter videri possit, cum haec jam perfecta sint: primum, quasi muneribus deorum nos esse instructos et ornatos: secundo autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem communemque rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia et benevolentia, tum etiam societate juris contineri? quae cum vera esse, recte, ut arbitror, concesserimus; quî jam licet nobis a natura leges et jura sejungere? MARCUS. recte dicis: et res sic se habet. verum philosophorum more, non veterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiae; quae fuse olim disputabantur ac libere, ea nunc articulatim distincteque dicuntur: nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, naturae esse jus, disputarint. ATTICUS. et scilicet tua libertas differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum judicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas? MARCUS. non semper, Tite: sed iter hujus sermonis quod sit, vides. ad respublicas firmandas, et ad stabiliendas vires, sanan-

dos populos, omnis noſtra pergit oratio. quocirca vereor committere, ut non bene proviſa et diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non poteſt) ſed ut iis, qui omnia recta atque honeſta per ſe expetenda duxerunt, et aut nihil omnino in bonis numerandum, niſi quod per ſeipſum laudabile eſſet, aut certe nullum habendum magnum bonum, niſi quod vere laudari ſua ſponte poſſet. his omnibus (ſive in Academia vetere cum Speuſippo, Xenocrate, Polemone manſerunt: ſive Ariſtotelem et Theophraſtum, cum illis re congruentes, genere docendi paulum differentes, ſecuti ſunt: ſive, ut Zenoni viſum eſt, rebus non commutatis, immutaverunt vocabula: ſive etiam Ariſtonis difficilem atque arduam, ſed jam tamen fractam et convictam ſectam ſecuti ſunt, ut, virtutibus exceptis atque vitiis, caetera in ſumma aequalitate ponerent) his omnibus haec, quae dixi, probantur. ſibi autem indulgentes, et corpori deſervientes, atque omnia, quae ſequantur in vita, quaeque fugiant, voluptatibus et doloribus ponderantes, etiam ſi vera dicunt,

(nihil enim opus eſt hoc loco litibus) in hortulis ſuis jubeamus dicere, atque etiam ab omni ſocietate reipublicae, cujus partem nec norunt ullam, nec unquam noſſe voluerunt, pauliſper faceſſant, rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arceſila et Carneade recentem, exoremus, ut ſileat. nam ſi invaſerit in haec, quae ſatis ſcitè nobis inſtructa et compoſita videntur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare
14 cupio, ſubmovere non audeo. * * * Nam et in iis ſine illius ſuffimentis expiati ſumus. at vero ſcelerum in homines atque impietatum nulla expiatio eſt. itaque poenas luunt, non tam judiciis, (quae quondam nuſquam erant, hodie multifariam nulla ſunt; ubi ſunt tamen, perſaepe falſa ſunt) quam conſcientia: ut eos agitent inſectenturque furiae, non ardentibus taedis, ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiae, fraudiſque cruciatu. quod ſi homines ab injuria, poena, non natura arcere deberet, quaenam ſollicitudo vexaret impios, ſublato ſuppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut abnueret a ſe commiſ-

sum esse facinus, aut justi sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a naturae jure aliquo quaereret. quae si appellare audent impii, quo tandem studio colentur a bonis? quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudo, deterret ab injuriosa facinorosaque vita: nemo est injustus; at incauti potius habendi sunt, improbi. tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem et judicem? quid in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit, imbecillum atque solum? noster quidem hic natura justus vir ac bonus, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet: is vero, qui nihil alterius causa facit, et metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. quod si negabit se illi vitam erepturum, et aurum ablaturum, nunquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe judicet; sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat. ô rem dignam, in qua non modo docti, verum etiam agrestes erubescant! Jam 15

vero illud ſtultiſſimum, exiſtimare omnia juſta eſſe,quae ſcita ſint in populorum inſtitutis, aut legibus. etiamne, ſi quae leges ſint tyrannorum? ſi triginta illi Athenis leges imponere voluiſſent, aut, ſi omnes Athenienſes delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hae leges juſtae haberentur? nihilo, credo, magis illa,quam interrex noſter tulit, ut dictator quem vellet civium, indicta cauſa, impune poſſet occidere. eſt enim unum jus, quo devincta eſt hominum ſocietas, et quod lex conſtituit una: quae lex eſt recta ratio imperandi atque prohibendi: quam qui ignorat, is eſt injuſtus, ſive eſt illa ſcripta uſpiam, ſive nuſquam. quod ſi juſtitia eſt obtemperatio ſcriptis legibus inſtitutiſque populorum, et ſi, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda ſunt: negliget leges, eaſque perrumpet,ſi poterit, is, qui ſibi eam rem fructuoſam putabit fore. ita ſit ut nulla ſit omnino juſtitia; ſi neque naturâ eſt, et ea, quae propter utilitatem conſtituitur, utilitate alia convellitur. atqui, ſi natura confirmatura jus non erit, virtutes omnes tollantur. ubi enim liberalitas, ubi patriae caritas, ubi pietas, ubi

aut bene merendi de altero, aut referen-
dae gratiae voluntas poterit exſiſtere?
nam haec naſcentur ex eo, quod natura
propenſi ſumus ad diligendos homines:
quod fundamentum juris eſt. neque ſo-
lum in homines obſequia, ſed etiam in de-
os caeremoniae religioneſque tolluntur:
quas non metu, ſed ea conjunctione, quae
eſt homini cum deo, conſervandas puto.
Quod ſi populorum juſſis, ſi principum 16
decretis, ſi ſententiis judicum, jura con-
ſtituerentur; jus eſſet latrocinari: jus,
adulterare: jus, teſtamenta falſa ſuppo-
nere, ſi haec ſuffragiis, aut ſcitis multitu-
dinis probarentur. quae ſi tanta poteſtas
eſt ſtultorum ſententiis atque juſſis, ut e-
orum ſuffragiis rerum natura vertatur:
cur non ſanciunt, ut, quae mala pernicio-
ſaque ſunt, habeantur pro bonis ac ſalu-
taribus? aut cur, cum jus ex injuria lex
facere poſſit, bonum eadem facere non
poſſit ex malo? atqui nos legem bonam a
mala, nulla alia niſi naturae norma divi-
dere poſſumus. nec ſolum jus et injuria
a natura dijudicantur, ſed omnino omnia
honeſta ac turpia. nam et communis in-
telligentia nobis notas res efficit, eaſque

in animis noſtris inchoavit, ut honeſta
in virtute ponantur, in vitiis turpia. haec
autem in opinione exiſtimare, non in
natura poſita, dementis eſt. nam nec ar-
boris, nec equi virtus quae dicitur, (in
quo abutimur nomine) in opinione ſita
eſt, ſed in natura. quod ſi ita eſt; hone-
ſta quoque et turpia natura dijudicanda
ſunt. nam ſi opinione univerſa virtus,
eadem ejus etiam partes probarentur.
quis igitur prudentem, et, ut ita dicam,
catum, non ex ipſius habitu, ſed ex ali-
qua re externa judicet? eſt enim virtus
perfecta ratio: quod certe in natura eſt.
17 igitur omnis honeſtas eodem modo. Nam
ut vera et falſa, ut conſequentia et con-
traria, ſua ſponte, non aliena judican-
tur: ſic conſtans et perpetua ratio vi-
tae, quae eſt virtus, itemque inconſtantia,
quod eſt vitium, ſua natura probatur. nos
ingenia juvenum, non item ad ingenia;
natura virtutes et vitia, quae exſiſtunt ab
ingeniis, judicabuntur? an ea non aliter?
honeſta et turpia non ad naturam referri
neceſſe erit? quod laudabile bonum eſt,
in ſe habeat quod laudetur neceſſe eſt. ip-
ſum enim bonum, non eſt opinionibus,

ſed natura. nam ni ita eſſet, beati quoque opinione eſſent: quo quid dici poteſt ſtultius? quare cum et bonum, et malum natura judicetur, et ea ſint principia naturae: certe honeſta quoque et turpia ſimili ratione dijudicanda, et ad naturam referenda ſunt. ſed perturbat nos opinionum varietas, hominumque diſſenſio: et quia non idem contingit in ſenſibus, hos natura certos putamus: illa, quae aliis ſic, aliis ſecus, nec iiſdem ſemper uno modo videntur, ficta eſſe ducimus. quod eſt longe aliter. nam ſenſus noſtros non parens, non nutrix, non magiſter, non poëta, non ſcena depravat, non multitudinis conſenſus abducit a vero. animis omnes tenduntur inſidiae, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros et rudes cum acceperunt, inficiunt, et flectunt, ut volunt: vel ab ea, quae penitus in omni ſenſu implicata inſidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium; cujus blanditiis corrupti, quae natura bona ſunt, quia dulcedine hac et ſcabie carent, non cernimus ſatis. Sequitur (ut con- 18
cluſa mihi jam haec ſit omnis ratio) id quod ante oculos ex iis eſt, quae dicta

ſunt, et jus, et omne honeſtum ſua ſponte eſſe expetendum. etenim omnes viri boni ipſam aequitatem et jus ipſum amant; nec eſt viri boni, errare, et diligere quod per ſe non ſit diligendum. per ſe igitur jus eſt expetendum et colendum. quod ſi jus eſt: etiam juſtitia. ſic in ea reliquae quoque virtutes per ſe colendae ſunt. quid liberalitas? gratuitane eſt, an mercenaria? ſi ſine praemio benigna eſt, gratuita: ſi cum mercede, conducta: nec eſt dubium, quin is, qui liberalis benignuſve dicitur, officium, non fructum ſequatur. ergo item juſtitia nihil expetit praemii, nihil pretii. per ſe igitur expetitur. eademque omnium virtutum cauſa, atque ſententia eſt. atque etiam ſi emolumentis, non ſua ſponte virtus expenditur, una erit virtus, quae malitia rectiſſime dicetur. ut enim quiſque maxime ad ſuum commodum refert quaecumque agit, ita minime eſt vir bonus; ut,qui virtutem praemio metiuntur; nullam virtutem, niſi malitiam putent. ubi enim beneficus, ſi nemo alterius cauſa benigne facit? ubi gratus, ſi non eum ipſum, cui referunt gratiam, cernunt

grati? ubi illa sancta amicitia, si non ip-
se amicus per se amatur toto pectore,
ut dicitur? qui etiam deserendus et ab-
jiciendus est, desperatis emolumentis et
fructibus: quo quid potest dici imma-
nius? quod si amicitia per se colenda est,
societas quoque hominum, et aequalitas,
et justitia, per se expetenda. quod ni ita
est, omnino justitia nulla est. id enim in-
justissimum ipsum est, justitiae mercedem
quaerere. Quid vero de modestia, quid 19
de temperantia, quid de continentia,
quid de verecundia, pudore, pudiciti-
aque dicemus? infamiaene metu non es-
se petulantes: an legum et judiciorum?
innocentes ergo et verecundi sunt, ut
bene audiant? et ut rumorem bonum col-
ligant, erubescunt, et pudet impudica
loqui? ac me nimirum istorum philoso-
phorum pudet, qui nullum vitium vita-
re, nisi judicio ipso notatum, putant.
quid enim? possumus eos, qui a stupro
arcentur infamiae metu, pudicos dicere,
cum ipsa infamia propter rei turpitudi-
nem consequatur? nam quid aut laudari
rite, aut vituperari potest, si ab ejus natu-
ra recesseris, quod aut laudandum, aut

vituperandum putes? an corporis pravitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis: animi deformitas non habebit? cujus turpitudo ex ipsis vitiis facillime percipi potest. quid enim foedius avaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abjectius tarditate et stultitia dici potest? quid ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim turpitudinemque vitiorum? quod item ad contrariam laudem in virtute dici potest. postremo, si propter alias res virtus expetitur, melius esse aliquid, quam virtutem, necesse est. pecuniamne igitur? an honores? an formam? an valetudinem? quae et, cum adsunt, perparva sunt; et, quam diu affutura sint, certum sciri nullo modo potest. an (quod turpissimum dictu est) voluptatem? at in ea quidem spernenda et repudianda, virtus vel maxime cernitur. videtisne, quanta series rerum sententiarumque sit: atque ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi me retinuissem.

20 QUINTUS. quo tandem?

libenter enim, frater, ad iſtam orationem tecum prolaberer. MARCUS. ad finem bonorum, quo referuntur, et cujus apiſcendi cauſa ſunt facienda omnia: controverſam rem, et plenam diſſenſionis inter doctiſſimos, ſed aliquando tamen judicandam. ATTICUS. qui iſtud fieri poteſt, L. Gellio mortuo? MARCUS. quid tandem id ad rem? ATTICUS. quia me Athenis audire ex Phaedro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum pro conſule ex praetura in Graeciam veniſſet, Athenis philoſophos, qui tum erant, in locum unum convocaſſe, ipſiſque magnopere auctorem fuiſſe, ut aliquando controverſiarum aliquem facerent modum. quod ſi eſſent eo animo, ut nollent aetatem in litibus conterere, poſſe rem convenire: et ſimul operam ſuam illis eſſe pollicitum, ſi poſſet inter eos aliquid convenire. MARCUS. joculare iſtud quidem, Pomponi, et a multis ſaepe deriſum: ſed ego plane vellem me arbitrum inter antiquam Academiam et Zenonem datum. ATTICUS. quo tandem iſtuc modo? MARCUS. quia de re una ſolum diſſident, de caeteris mirifice congruunt. ATTI-

cus. ain' tandem? unane eſt ſolum diſ-
ſenſio? Marcus. quae quidem ad rem
pertineat, una: quippe cum antiqui om-
nes, quod ſecundum naturam eſſet, quo
juvaremur in vita, bonum eſſe decreve-
rint: hic, niſi quod honeſtum eſſet, nihil
putarit bonum. Atticus. perparvam
vero controverſiam dicis, ac non eam,
quae dirimat omnia? Marcus. probe
quidem ſentis, ſi re, ac non verbis diſſide-
21 rent. Atticus. ergo aſſentiris An-
tiocho familiari meo, (magiſtro enim non
audeo dicere) quocum vixi, et qui me ex
noſtris paene convellit hortulis, dedux-
itque in Academiam perpauculis paſſibus.
Marcus. vir iſte fuit ille quidem pru-
dens et acutus, et in ſuo genere perfectus,
mihique, ut ſcis, familiaris: cui tamen e-
go aſſentiar in omnibus, necne, mox vi-
dero: hoc dico, controverſiam totam iſ-
tam poſſe ſedari. Atticus. qui iſtud
tandem vides? Marcus. quia, ſi, ut Chi-
us Ariſto dixit, ſolum bonum eſſe diceret,
quod honeſtum eſſet, malumque, quod
turpe; caeteras res omnes plane pares,
ac ne minimum quidem, utrum adeſſent,
an abeſſent, intereſſe: valde a Xenocrate

et Ariſtotele, et ab illa Platonis familia diſcreparet, eſſetque inter eos de re maxima, et de omni vivendi ratione diſſenſio. nunc vero cum decus, quod antiqui ſummum bonum eſſe dixerunt, hic ſolum bonum dicat: item dedecus, quod illi ſummum malum, hic ſolum: divitias, valetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: ſentit idem, quod Xenocrates, quod Ariſtoteles; loquitur alio modo. ex hac autem non rerum, ſed verborum diſcordia, controverſia nata eſt de finibus: in qua quoniam uſucapionem XII tabulae inter quinque pedes eſſe voluerunt, depaſci veterem poſſeſſionem Academiae ab hoc acuto homine non ſinemus; nec Mamilia lege ſinguli, ſed ex iis tres arbitri fines regemus. QUINTUS. quamnam igitur ſententiam dicimus? MARCUS. requiri placere terminos, quos Socrates pegerit: iiſque parere. QUINTUS. praeclare, frater, jam nunc a te verba uſurpantur civilis juris et legum: quo de genere exſpecto diſputationem tuam. nam iſta quidem magna dijudica-

tio eſt, ut ex te ipſo ſaepe cognovi. ſed
certe res ita ſe habent, ut ex natura vive-
re, ſummum bonum ſit, id eſt, vita modi-
ca, et apta virtute perfrui: aut naturam
ſequi, et ejus quaſi lege vivere, id eſt, ni-
hil, quantum in ipſo ſit, praetermittere,
quo minus ea, quae natura poſtulet, con-
ſequatur, quod inter haec velit virtute
tanquam lege vivere. quapropter hoc di-
judicari neſcio an unquam, ſed hoc ſer-
mone certe non poteſt, ſi quidem id, quod
22 ſuſcepimus, perfecturi ſimus. ATTI-
CUS. at ego huc declinabam nec invitus.
QUINTUS. licebit alias: nunc id aga-
mus, quod coepimus, cum praeſertim ad
id nihil pertineat haec de ſummo malo
bonoque diſſenſio. MARCUS. pruden-
tiſſime, Quinte, dicis: nam quae a me
adhuc dicta ſunt, *** QUINTUS. nec
Lycurgi leges, nec Solonis, neque Cha-
rondae, neque Zaleuci, nec noſtras XII
tabulas, nec plebiſcita deſidero: ſed te
exiſtimo cum populis, tum etiam ſingulis
hodierno ſermone leges vivendi et diſci-
plinam daturum. MARCUS. eſt hujus
vero diſputationis, Quinte, proprium id,
quod exſpectas: atque utinam eſſet etiam

facultatis meae! ſed profecto ita ſe res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem, legem eſſe oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vivendi doctrina ducatur. ita fit, ut mater omnium bonarum artium ſapientia ſit: a cujus amore Graeco verbo philoſophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil praeſtabilius hominum vitae datum eſt. haec enim una nos cum caeteras res omnes, tum, quod eſt difficillimum, docuit, ut noſmetipſos noſceremus: cujus praecepti tanta vis, tanta ſententia eſt, ut ea non homini cuipiam, ſed Delphico deo tribueretur. nam qui ſe ipſe norit, primum aliquid ſentiet ſe habere divinum, ingeniumque in ſe ſuum, ſicut ſimulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum ſemper dignum aliquid et faciet, et ſentiet: et, cum ſe ipſe perſpexerit, totumque tentarit, intelliget, quemadmodum a natura ſubornatus in vitam venerit, quantaque inſtrumenta habeat ad obtinendam adipiſcendamque ſapientiam: quoniam principio rerum omnium quaſi adumbratas intelligentias animo ac

mente conceperit: quibus illuſtratus, ſa-
pientia duce, bonum virum, et ob eam ip-
23 ſam cauſam cernat ſe beatum fore. Nam
cum animus, cognitis perceptiſque virtu-
tibus, a corporis obſequio indulgentia-
que diſceſſerit, voluptatemque, ſicut la-
bem aliquam decoris, oppreſſerit, om-
nemque mortis doloriſque timorem ef-
fugerit, ſocietatemque caritatis coierit
cum ſuis, omneſque natura conjunctos,
ſuos duxerit, cultumque deorum, et pu-
ram religionem ſuſceperit, et exacuerit il-
lam, ut oculorum, ſic ingenii aciem, ad
bona deligenda, et rejicienda contraria:
quae virtus ex providendo eſt appellata
prudentia: quid eo dici, aut excogitari
poterit beatius? idemque cum caelum,
terras, maria, rerumque omnium natu-
ram perſpexerit, eaque unde generata,
quò recurrant, quando, quo modo obitu-
ra, quid in iis mortale et caducum, quid
divinum aeternumque ſit, viderit, ipſum-
que ea moderantem et regentem paene
prehenderit, ſeſeque non unis circumda-
tum moenibus, popularem alicujus defi-
niti loci, ſed civem totius mundi, quaſi
unius urbis, agnoverit: in hac ille magni-

ſicentia rerum, atque in hoc conſpectu et
cognitione naturae, dii immortales! quàm
ipſe ſe noſcet; quod Apollo praecepit
Pythius? quàm contemnet, quàm deſpi-
ciet, quàm pro nihilo putabit ea, quae
vulgo ducuntur ampliſſima? Atque 24
haec omnia, quaſi ſepimento aliquo, val-
labit diſſerendi ratione, veri et falſi ju-
dicandi ſcientia, et arte quadam intel-
ligendi, quid quamque rem ſequatur,
et quid ſit cuique contrarium. cumque
ſe ad civilem ſocietatem natum ſenſerit,
non ſolum illa ſubtili diſputatione ſibi
utendum putabit, ſed etiam fuſa latius
perpetua oratione, qua regat populos,
qua ſtabiliat leges, qua caſtiget impro-
bos, qua tueatur bonos, qua laudet cla-
ros viros: qua praecepta ſalutis et lau-
des apte ad perſuadendum edat ſuis civi-
bus: qua hortari ad decus, revocare a fla-
gitio, conſolari poſſit afflictos: factaque
et conſulta fortium et ſapientum, cum
improborum ignominia, ſempiternis mo-
numentis prodere. quae cum tot res tan-
taeque ſint, quae ineſſe in homine per-
ſpiciantur ab iis, qui ſe ipſi velint noſſe,
earum parens eſt, educatrixque ſapientia.

Atticus. laudata quidem a te graviter et vere. ſed quorſus hoc pertinet? Marcus. primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam ſumus; quae tanta eſſe volumus: non enim erunt, niſi ea fuerint, unde illa manant, ampliſſima. deinde facio et libenter, et, ut ſpero, recte, quod eam, cujus ſtudio teneor, quaeque me eum, quicumque ſum, effecit, non poſſum ſilentio praeterire. Atticus. vero facis et merito, et ipſe: fuitque id, ut dicis, in hoc ſermone faciendum.

DE LEGIBUS

LIBER SECUNDUS.

ATTICUS. ſed viſne, quoniam et ſatis jam ambulatum eſt, et tibi aliud dicendi initium ſumendum eſt, locum mutemus, et in inſula, quae eſt in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen eſſe) ſermoni reliquo demus operam, ſedentes? MARCUS. ſane quidem. nam illo loco libentiſſime ſoleo uti, ſive quid mecum ipſe cogito, ſive aut ſcribo, aut lego. ATTICUS. equidem qui nunc primum huc venerim, ſatiari non queo: magnificaſque villas, et pavimenta marmorea, et laqueata tecta contemno. ductus vero aquarum, quos iſti Nilos et Euripos vocant, quis non cum haec videat, irriſerit? itaque, ut tu paulo ante de lege et de jure diſſerens, ad naturam referebas omnia, ſic in his ipſis rebus, quae ad requietem animi delectationemque quae-

runtur, natura dominatur. quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa et montes cogitabam: idque ut facerem, et orationibus inducebar tuis, et versibus) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari. nunc contra miror, te, cum Roma absis, usquam potius esse. MARCUS. ego vero, cum licet plures dies abesse, praesertim hoc tempore anni, et amoenitatem hanc et salubritatem sequor; raro autem licet. sed nimirum me alia quoque causa delectat, quae te non attingit ita. ATTICUS. quae tandem ista causa est? MARCUS. quia, si verum dicimus, haec est mea, et hujus fratris mei germana patria: hinc enim orti stirpe antiquissima: hic sacra, hic genus, hic majorum multa vestigia. quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, lautius aedificatam patris nostri studio; qui cum esset infirma valetudine, hic fere aetatem egit in literis. sed hoc ipso in loco cum avus viveret, et antiquo more parva esset villa, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. quare inest nescio quid, et latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem

etiam ille ſapientiſſimus vir, Ithacam ut
videret, immortalitatem ſcribitur repu-
diaſſe. ATTICUS. ego vero tibi iſtam 2
juſtam cauſam puto, cur huc libentius ve-
nias, atque hunc locum diligas. quin ip-
ſe, vere dicam, ſum illi villae amicior mo-
do factus, atque huic omni ſolo, in quo
tu ortus et procreatus es. movemur enim
neſcio quo pacto locis ipſis, in quibus eo-
rum, quos diligimus, aut admiramur, ad-
ſunt veſtigia. me quidem ipſae illae noſ-
trae Athenae non tam operibus magnifi-
cis exquiſitiſque antiquorum artibus de-
lectant, quam recordatione ſummorum
virorum, ubi quiſque habitare, ubi ſede-
re, ubi diſputare ſit ſolitus: ſtudioſeque
eorum etiam ſepulcra contemplor. quare
iſtum, ubi tu es natus, plus amabo poſthac
locum. MARCUS. gaudeo igitur, me in-
cunabula paene mea tibi oſtendiſſe. AT-
TICUS. equidem me cognoſſe admodum
gaudeo. ſed illud tamen quale eſt, quod
paulo ante dixiſti; hunc locum (idem ego
te accipio dicere Arpinum) germanam
patriam eſſe veſtram? numquid duas ha-
betis patrias? an eſt illa una patria com-
nis? niſi forte ſapienti illi Catoni fuit

patria non Roma, ſed Tuſculum. Mar-
cus. ego mehercule et illi, et omnibus
municipibus duas eſſe cenſeo patrias: u-
nam naturae, alteram civitatis: ut ille
Cato, cum eſſet Tuſculi natus, in popu-
li Romani civitatem ſuſceptus eſt. itaque,
cum ortu Tuſculanus eſſet, civitate Ro-
manus, habuit alteram loci patriam, alte-
ram juris: ut veſtri Attici, priuſquam
Theſeus eoſdem migrare ex agris, et in
aſtu, quod appellatur, omnes ſe conferre
juſſit, et Sunii erant iidem et Attici: ſic
nos et eam patriam ducimus, ubi nati; et
illam, qua excepti ſumus. ſed neceſſe eſt,
caritate eam praeſtare in qua reipublicae
nomen et univerſae civitatis eſt: pro qua
mori, et cui nos totos dedere, et in qua
noſtra omnia ponere, et quaſi conſecrare
debemus. dulcis autem non multo ſecus
eſt ea, quae genuit, quam illa, quae exce-
pit. itaque ego hanc meam eſſe patriam
prorſus nunquam negabo, dum illa ſit ma-
3 jor, et haec in ea contineatur. Atti-
cus. recte igitur Magnus ille noſter, me
audiente, poſuit in judicio, cum pro Bal-
bo tecum ſimul diceret, rempublicam no-
ſtram juſtiſſimas huic municipio gratias

agere posse,quod ex eo duo sui conservatores exstitissent: ut jam videar adduci, hanc quoque, quae te procreavit, esse patriam tuam. sed ventum in insulam est. hac vero nihil est amoenius. etenim hoc quasi rostro funditur Fibrenus, et divisus aequaliter in duas partes latera haec alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, et tantum complectitur, quod satis sit modicae palaestrae loci. quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem, et, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phaedro Platonis facit Socrates. MARCUS. est vero ita: sed tamen huic amoenitati, quemadmodum ex Quinto saepe audio, Thyamis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. QUINTUS. est ita, ut dicis: cave enim putes Attici nostri Amaltheo platanisque illis quidquam esse praeclarius. sed, si videtur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem ser-

monis, ex qua egreſſi ſumus, revertamur.
MARCUS. praeclare exigis, Quinte. at
ego effugiſſe arbitrabar: et tibi horum ni-
hil deberi poteſt. QUINTUS. ordire igi-
tur: nam hunc tibi totum dicamus diem.
MARCUS.

A Jove Muſarum primordia,

ſicut in Arati carmine orſi ſumus. QUIN-
TUS. quorſum iſtuc? MARCUS. quia
nunc itidem ab eodem, et a caeteris diis
immortalibus ſunt nobis agendi capien-
da primordia. QUINTUS. optime vero,
4 frater: et fieri ſic decet. MARCUS. vi-
deamus igitur rurſus, priuſquam aggre-
diamur ad leges ſingulas, vim naturam-
que legis, ne, cum referenda ſint ad eam
nobis omnia, labamur interdum errore
ſermonis, ignoremuſque vim ſermonis e-
jus, quo jura nobis definienda ſint. QUIN-
TUS. ſane quidem, hercule: et eſt iſta recta
docendi via. MARCUS. hanc igitur video
ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem
neque hominum ingeniis excogitatam,
nec ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed ae-
ternum quiddam, quod univerſum mun-
dum regeret, imperandi, prohibendique
ſapientia. ita principem legem illam et

ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio, mensque sapientis, ad jubendum, et ad deterrendum idonea. QUINTUS. aliquoties jam iste locus a te tactus est: sed ante quam ad populares leges venias, vim istius caelestis legis explana, si placet: ne aestus nos consuetudinis absorbeat, et ad sermonis morem usitati trahat. MARCUS. a parvis enim, Quinte, didicimus, SI IN JUS VOCAT, atque ejusmodi alias, leges nominare. sed vero intelligi sic oportet, et haec, et alia jussa ac vetita populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, et a peccatis avocandi: quae vis non modo senior est, quam aetas populorum et civitatum, sed aequalis illius, caelum atque terras tuentis et regentis dei. neque enim esse mens divina sine ratione potest, nec ratio divina non hanc vim in rectis pravisque sanciendis habere: nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes hostium copias in ponte unus assisteret, a tergoque pontem interscindi juberet, idcirco minus Coclitem illum rem

geſſiſſe tantam, fortitudinis lege atque imperio putabimus; nec, ſi regnante Tarquinio nulla erat Romae ſcripta lex de ſtupris, idcirco non contra illam legem ſempiternam Sex. Tarquinius vim Lucretiae, Tricipitini filiae, attulit. erat enim ratio profecta a rerum natura, et ad recte faciendum impellens, et a delicto avocans: quae non tum denique incipit lex eſſe, cum ſcripta eſt, ſed tum, cum orta eſt: orta autem ſimul eſt cum mente divina. quamobrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum, et ad vetandum, ratio eſt recta ſummi Jovis. QUINTUS. aſſentior, frater, ut quod eſt rectum, verum quoque ſit, neque cum literis, quibus ſcita ſcribuntur, aut oriatur, aut occidat. MARCUS. ergo ut illa divina mens, ſumma lex eſt; item cum in homine eſt perfecto, et in mente ſapientis. quae ſunt autem varie, et ad tempus deſcripta populi, favore magis, quam re, legum nomen tenent. omnem enim legem, quae quidem recte lex appellari poſſit, eſſe laudabilem, quibuſdam talibus argumentis docent. conſtat profecto ad ſalutem civium, civitatumque incolumitatem, vitam-

que hominum quietam et beatam, conditas esse leges: eosque, qui primum ejusmodi scita sanxerint, populis ostendisse, ea se scripturos atque laturos, quibus illa adscriptis susceptisque, honeste beateque viverent: quaeque ita composita sanctaque essent, eas leges videlicet nominarunt. ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosa et injusta populis jussa descripserint, cum contra fecerint, quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse, quam leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse vim et sententiam justi, et juris legendi. quaero igitur a te, Quinte, sicut illi solent; quo si civitas careat, ob eam ipsam caussam, quod eo careat, pro nihilo habenda sit, id estne numerandum in bonis? QUINTUS. ac maximis quidem. MARCUS. lege autem carens civitas, anne ob ipsum habenda nullo loco? QUINTUS. dici aliter non potest. MARCUS. necesse est igitur, legem haberi in rebus optimis. QUINTUS. prorsus assentior. MARCUS. quid, quod multa perniciose, multa pestifere sciscuntur in populis, quae non magis legis nomen attingunt, quam

ſi latrones aliqua conſeſſu ſuo ſanxerint? nam neque medicorum praecepta dici vere poſſent, ſi quae inſcii imperitique pro ſalutaribus mortifera conſcripſerint: neque in populo lex, cuicuimodi fuerit illa, etiam ſi pernicioſum aliquid populus acceperit. ergo eſt lex juſtorum injuſtorumque diſtinctio, ad illam antiquiſſimam, et rerum omnium principem expreſſa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quae ſupplicio improbos afficiunt, defen-
6 dunt ac tuentur bonos. QUINTUS. praeclare intelligo: nec vero jam aliam eſſe ullam legem puto non modo habendam, ſed ne appellandam quidem. MARCUS. igitur tu Titias et Apuleias leges nullas putas? QUINTUS. ego vero ne Livias quidem. MARCUS. et recte, quae praeſertim uno verſiculo ſenatus, puncto temporis, ſublatae ſint: lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abrogari poteſt. QUINTUS. eas tu igitur leges rogabis videlicet, quae nunquam abrogentur? MARCUS. certe, ſi modo acceptae a vobis duobus erunt. ſed, ut vir doctiſſimus fecit Plato, atque idem graviſſimus philoſophorum omnium, qui

princeps de republica conſcripſit, idem-
que ſeparatim de legibus ejus, id mihi
credo eſſe faciendum; ut priuſquam ip-
ſam legem recitem, de ejus legis laude di-
cam. quod idem et Zaleucum, et Cha-
rondam feciſſe video; cum quidem illi
non ſtudii et delectationis, ſed reipubli-
cae cauſa leges civitatibus ſuis ſcripſerint.
quos imitatus Plato, videlicet hoc quo-
que legis putavit eſſe, perſuadere aliquid,
non omnia vi ac minis cogere. QUIN-
TUS. quid, quod Zaleucum iſtum negat
ullum fuiſſe Timaeus? MARCUS. at The-
ophraſtus auctor haud deterior, mea qui-
dem ſententia; meliorem multi nominant:
commemorant vero ipſius cives, noſtri
clientes, Locri. ſed ſive fuit, ſive non fu-
it, nihil ad rem. loquimur, quod tradi-
tum eſt. Sit igitur jam hoc a principio 7
perſuaſum civibus, dominos eſſe omni-
um rerum, ac moderatores deos: eaque
quae gerantur, eorum geri ditione, ac
numine, eoſdemque optime de genere
hominum mereri: et, qualis quiſque ſit,
quid agat, quid in ſe admittat, qua men-
te, qua pietate colat religiones, intueri:
piorumque et impiorum habere ratio-

nem. his enim rebus imbutae mentes, haud ſane abhorrebunt ab utili, et a vera ſententia. quid eſt enim verius, quam neminem eſſe oportere tam ſtulte arrogantem, ut in ſe rationem et mentem putet ineſſe, in caelo mundoque non putet? aut ea, quae vix ſumma ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? quem vero aſtrorum ordines, quem dierum noctiumque viciſſitudines, quem menſium temperatio, quemque ea, quae gignuntur nobis ad fruendum, non gratum eſſe cogant; hunc hominem omnino numerare quî decet? cumque omnia, quae rationem habeant, praeſtent iis, quae ſint rationis expertia; nefaſque ſit dicere, ullam rem praeſtare naturae omnium rerum: rationem ineſſe in ea confitendum eſt. utiles eſſe autem opiniones has, quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurando; quantae ſalutis ſint foederum religiones; quàm multos divini ſupplicii metus a ſcelere revocarit; quamque ſancta ſit ſocietas civium inter ipſos, diis immortalibus interpoſitis tum judicibus, tum teſtibus? habes legis prooemium: ſic enim hoc appel-

lat Plato. QUINTUS. habeo vero, frater: et in hoc admodum delector, quod in aliis rebus aliisque sententiis versaris, atque ille: nihil enim tam dissimile est, quam vel ea, quae ante dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi videris imitari, orationis genus. MARCUS. vellem fortasse: quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est. quod quidem ego facerem, nisi plane esse vellem meus. quid enim negotii est, eadem prope verbis iisdem conversa dicere? QUINTUS. prorsus assentior: verum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. sed jam exprome, si placet, istas leges de religione. MARCUS. expromam equidem, ut potero: et, quoniam et locus et sermo familiaris est, legum leges voce proponam. QUINTUS. quidnam id est? MARCUS. sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, ut in veteribus XII sacratisque legibus; et tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar. leges autem a me edentur non perfectae: nam esset infinitum: sed

ipsae summae rerum atque sententiae.
QUINTUS. ita vero necesse est. quare au-
8 diamus. MARCUS. ‘ AD divos ade-
‘ unto caste. PIETATEM adhibento. O-
‘ PES amovento. QUI secus faxit, deus
‘ ipse vindex erit. SEPARATIM nemo
‘ habessit deos: neve novos, sed ne adve-
‘ nas, nisi publice adscitos, privatim co-
‘ lunto. CONSTRUCTA a patribus delu-
‘ bra habento. LUCOS in agris habento,
‘ et larum sedes. RITUS familiae patrum-
‘ que servanto. DIVOS, et eos, qui cae-
‘ lestes semper habiti, colunto, et ollos,
‘ quos endo caelo merita vocaverint, Her-
‘ culem, Liberum, Aesculapium, Casto-
‘ rem, Pollucem, Quirinum. AST olla,
‘ propter quae datur homini adscensus in
‘ caelum, Mentem, Virtutem, Pietatem,
‘ Fidem, earumque laudum delubra sun-
‘ to. NEC ulla vitiorum sacra solennia
‘ obeunto. FERIIS jurgia amovento, e-
‘ asque in famulis, operibus patratis, ha-
‘ bento. ITAQUE, ut ita cadat in annu-
‘ is amfractibus, descriptum esto. CER-
‘ TASQUE fruges, certasque baccas sa-
‘ cerdotes publice libanto: hoc certis sa-
‘ crificiis, ac diebus. ITEMQUE alios

‘ ad dies ubertatem lactis, foetusque ser-‘ vanto. ID quod ne committi possit, ad ‘ eam rem et rationem, cursus annuos sa-‘ cerdotes finiunto. QUAEQUE quoique ‘ divo decorae grataeque sint hostiae, pro-‘ vidento: divisque aliis alii sacerdotes, ‘ omnibus pontifices, singulis flamines ‘ sunto. VIRGINES Vestales in urbe ‘ custodiunto ignem foci publici sempi-‘ ternum. QUOQUE haec privatim et pu-‘ blice modo rituque fiant, discunto igna-‘ ri a publicis sacerdotibus. EORUM au-‘ tem duo genera sunto; unum, quod ‘ praesit caeremoniis et sacris: alterum, ‘ quod interpretetur fatidicorum et va-‘ tum effata incognita, cum senatus popu-‘ lusque adsciverit. INTERPRETES au-‘ tem Jovis optimi maximi publici au-‘ gures signis et auspiciis postea viden-‘ to: disciplinam tenento. SACERDO-‘ TES vineta virgetaque, et salutem po-‘ puli auguranto. QUIQUE agent rem ‘ duelli, quique popularem, auspicium ‘ praemonento, ollique obtemperanto. ‘ DIVORUMQUE iras providento, iis-‘ que apparento. CAELIQUE fulgura re-‘ gionibus ratis temperanto: urbemque,

‘ et agros, et templa liberata, et effata ha-
‘ bento: quaeque augur injuſta, nefaſta,
‘ vitioſa, dira defixerit, irrita infectaque
‘ ſunto: quique non paruerit, capitale eſ-
9 ‘ to. FOEDERUM, pacis, belli, in-
‘ duciarum oratores, feciales, judices duo
‘ ſunto. BELLO diſceptanto. PRODI-
‘ GIA, portenta ad Etruſcos et haruſpi-
‘ ces, ſi ſenatus juſſerit, deferunto: E-
‘ truriaque principes diſciplinam doceto.
‘ QUIBUS divis creverint, procuranto:
‘ iidemque fulgura atque obſtita pianto.
‘ NOCTURNA mulierum ſacrificia ne ſun-
‘ to, praeter olla, quae pro populo rite fi-
‘ ant. NEVE quem initianto, niſi ut aſſo-
‘ let Cereri, Graeco ſacro. SACRUM
‘ commiſſum, quod neque expiari poterit,
‘ impie commiſſum eſt: quod expiari
‘ poterit, publici ſacerdotes expianto.
‘ LUDIS publicis, quod ſine curriculo
‘ et ſine certatione corporum fiat, po-
‘ pularem laetitiam in cantu et fidibus,
‘ et tibiis moderanto: eamque cum divum
‘ honore jungunto. EX patriis ritibus
‘ optuma colunto. PRAETER Idaeae
‘ matris famulos, eoſque juſtis diebus, ne
‘ quis ſtipem cogito. SACRUM, ſacrov-

commendatum qui clepserit rapseritque, parricida esto. PER JURII poena divina exitium; humana, dedecus. INCESTUM pontifices supremo supplicio sanciunto. IMPIUS ne audeto placare donis iram deorum. CAUTE vota reddunto. POENA violati juris esto. NE quis agrum consecrato. AURI, argenti, eboris sacrandi modus esto. SACRA privata, perpetua manento. DEORUM manium jura, sancta sunto. HOS leto datos, divos habento. SUMPTUM in ollos luctumque minuunto.' ATTICUS. conclusa quidem est a te magna lex, sane quam breviter: et, ut mihi quidem videtur, non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numae, nostrisque moribus. MARCUS. an censes, cum in illis de republica libris persuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimae reipublicae leges dare consentaneas? ATTICUS. immo prorsus ita censeo. MARCUS. ergo adeo exspectatae leges, quae genus illud optimum reipublicae contineant: et, si quae forte a me hodie

rogabuntur, quae non ſint in noſtra republica, nec fuerint, tamen erant fere in more majorum, qui tum, ut lex, valebat. ATTICUS. ſuade igitur, ſi placet, iſtam ipſam legem, ut ego, UTI ROGAS, poſſim edicere. MARCUS. ain' tandem, Attice, non es edicturus aliter? ATTICUS. prorſus majorem quidem rem nullam ſciſcam aliter. in minoribus, ſi voles, remittam hoc tibi. MARCUS. atque mea quidem ſententia eſt. at, ne longum fiat, videte. ATTICUS. utinam quidem! quid enim agere malumus? MARCUS. caſte jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo ſunt omnia: nec tollit caſtimoniam corporis: ſed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori praeſtet; obſerveturque, ut caſto corpore adeatur, multo eſſe in animis id ſervandum magis. nam illud vel adſperſione aquae, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate vaneſcere, nec amnibus ullis elui poteſt. quod autem Pietatem adhiberi, Opes amoveri jubet: ſignificat probitatem gratam eſſe deo; ſumptum eſſe removendum. quid eſt enim, cum paupertatem divitiis etiam inter homines eſſe ae-

qualem velimus, cur eam, sumptu ad sacra adhibito, deorum aditu arceamus? praesertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad se placandum et colendum viam. quod autem non judex, sed Deus ipse VINDEX constituitur; praesentis poenae metu religio confirmari videtur. suosque deos, aut novos, aut alienigenas coli, confusionem habet religionum, et ignotas caeremonias etiam sacerdotibus. nam a patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerunt ipsi. patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset et domus.

Melius Graeci, atque nostri: 11
qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. affert enim haec opinio religionem utilem civitatibus: siquidem et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime et pietatem, et religionem versari in animis, cum rebus divi-

nis operam daremus: et quod Thales, qui sapientissimus in septem fuit, homines existimare oportere, omnia quae cernerentur, deorum esse plena: fore enim omnes castiores, veluti qui in fanis essent maxime religiosis. est enim quadam opinione species deorum in oculis, non solum in mentibus. eandemque rationem luci habent in agris. neque ea, quae a majoribus prodita est cum dominis, tum famulis, posita in fundi villaeque conspectu, religio Larum repudianda est. jam ritus familiae patrumque servare, id est (quoniam antiquitas proxime accedit ad deos) a diis quasi traditam religionem tueri. quod autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem et caeteros, coli lex jubet, indicat omnium quidem animos immortales esse, sed fortium bonorumque divinos. bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides, consecratur manu: quarum omnium Romae dedicata publice templa sunt; ut illa qui habeant, (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam illud vitiosum Athenis, quod, Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fece-

runt Contumeliae fanum et Impudentiae.
virtutes enim, non vitia conſecrare de-
cet. araque vetus ſtat in Palatio, Febris:
et altera Exquiliis, Malae Fortunae: quae
omnia ejuſmodi deteſtanda et repudianda
ſunt. quod ſi fingenda nomina Vicae Po-
tae, fingenda potius a vincendo, atque
potiundo, ſiſtendoque cognomina Stato-
ris, et invicti Jovis: rerumque expeten-
darum nomina, Salutis, Honoris, Opis,
Victoriae: quoniamque exſpectatione re-
rum bonarum erigitur animus, recte eti-
am a Calatino Spes conſecrata eſt: fortu-
naque ſit vel 'hujuſce diei,' nam valet in
omnes dies; vel Reſpiciens, ad opem fe-
rendam; vel Fors, in quo incerti caſus
ſignificantur magis; vel Primigenia, a gig-
nendo comes. tum * * * Feriarum 12
feſtorumque dierum ratio in liberis requi-
etem habet litium et jurgiorum; in ſervis,
operum et laborum; quas compoſitor an-
ni conferre debet et ad perfectionem ope-
rum ruſticorum. quod tempus, ut ſacri-
ficiorum libamenta ſerventur, foetuſque
pecorum, quae dicta in lege ſunt, diligen-
ter habenda ratio intercalandi eſt: quod
inſtitutum perite a Numa, poſteriorum

pontificum negligentia dissolutum est. jam illud ex institutis pontificum et haruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique deo, cui majoribus, cui lactentibus, cui maribus, cui foeminis. plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, et respondendi juris, et confitendarum religionum facultatem afferunt. cumque Vesta, quasi focus urbis, ut Graeco nomine est appellata, (quod nos prope idem Graecum interpretatum nomen tenemus) conspecta sit; ei colendae virgines praesint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, et sentiant mulieres in natura foeminarum omnem castitatem pati. quod sequitur vero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad civitatis statum, ut sine iis, qui sacris publice praesunt, religioni privatae satisfacere non possint. continet enim, reipublicae consilio et auctoritate optimatium semper populum indigere. descriptioque sacerdotum nullum justae religionis genus praetermittit. nam sunt ad placandos deos alii constituti, qui sacris praesint solennibus: ad interpretanda alii praedicta vatum; neque multorum, ne

eſſet infinitum, neque ut ea ipſa, quae ſuſ-
cepta publice eſſent, quiſquam extra col-
legium noſſet. maximum autem et prae-
ſtantiſſimum in republica jus eſt augu-
rum, et cum auctoritate conjunctum. ne-
que vero hoc, quia ſum ipſe augur, ita
ſentio, ſed quia ſic exiſtimare nos eſt ne-
ceſſe. quid enim majus eſt, ſi de jure quae-
rimus, quam poſſe a ſummis imperiis et
ſummis poteſtatibus comitiatus et conci-
lia, vel inſtituta dimittere, vel habita re-
ſcindere? quid gravius, quam rem ſuſcep-
tam dirimi, ſi unus augur ALIO DIE di-
xerit? quid magnificentius, quam poſſe
decernere, ut magiſtratu ſe abdicent con-
ſules? quid religioſius, quam cum popu-
lo, cum plebe agendi jus, aut dare, aut
non dare? quid? legem, ſi non jure roga-
ta eſt, tollere? ut Titiam decreto collegii;
ut Livias, conſilio Philippi, conſulis et
auguris: nihil domi, nihil foris per ma-
giſtratus geſtum, ſine eorum auctoritate
poſſe cuiquam probari? ATTICUS. a- 13
ge, jam iſta video, fateorque eſſe magna:
ſed eſt in collegio veſtro inter Marcellum
et Appium, optimos augures, magna diſ-
ſenſio; (nam eorum ego in libros incidi)

cum alteri placeat, auſpicia iſta ad utilitatem eſſe reipublicae compoſita; alteri diſciplina veſtra quaſi divinare videatur prorſus poſſe. hac tu de re, quaero quid ſentias. MARCUS. egone? divinationem, quam Graeci μαντικὴν appellant, eſſe cenſeo, et hujus hanc ipſam partem, quae eſt in avibus caeteriſque ſignis diſciplinae noſtrae; quod, cum ſummos deos eſſe concedamus, eorumque mente mundum regi, et eorumdem benignitatem hominum conſulere generi, et poſſe nobis ſigna rerum futurarum oſtendere, non video cur eſſe divinationem negem. ſunt autem ea, quae poſui, ex quibus id, quod volumus, efficitur et cogitur. jam vero permultorum exemplorum et noſtra eſt plena reſpublica, et omnia regna, omneſque populi, cunctaeque gentes, augurum praedictis multa incredibiliter vera cecidiſſe. neque enim Polyidi, neque Melampodis, neque Mopſi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuiſſet, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuiſſent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeque Piſidarum, niſi vetu-

ſtas ea certa eſſe docuiſſet: nec vero Ro-
mulus noſter auſpicato urbem condidiſ-
ſet, neque Attii Navii nomen memoria
floreret tam diu, niſi hi omnes multa ad
veritatem admirabilia dixiſſent. ſed du-
bium non eſt, quin haec diſciplina et ars
augurum evanuerit jam et vetuſtate et
negligentia. itaque neque illi aſſentior,
qui hanc ſcientiam negat unquam in no-
ſtro collegio fuiſſe: neque illi, qui eſſe e-
tiam nunc putat. quae mihi videtur apud
majores fuiſſe dupliciter, ut ad reipubli-
cae tempus nonnunquam, ad agendi con-
ſilium ſaepiſſime pertineret. ATTICUS.
credo, hercle, ita eſſe, iſtique rationi po-
tiſſimum aſſentior. ſed redde caetera.
MARCUS. reddam vero, et, ſi potero,
brevi. Sequitur enim de jure belli: 14
in quo et ſuſcipiendo, et gerendo, et de-
ponendo, jus ut plurimum valet, et fides:
horumque ut publici interpretes eſſent,
lege ſancimus. jam de haruſpicum reli-
gione, de expiationibus et procurationi-
bus ſatis ſuperque in ipſa lege dictum pu-
to. ATTICUS. aſſentior, quoniam om-
nis haec in religione verſatur oratio.
MARCUS. at vero, quod ſequitur, quo-

modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sane quaero, Tite. ATTICUS. quid tandem est? MARCUS. de nocturnis sacrificiis mulierum. ATTICUS. ego vero assentior; excepto praesertim in ipsa lege sollenni sacrificio ac publico. MARCUS. quid ergo aget Iacchus Eumolpidaeque vestri, et augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano, sed omnibus bonis firmisque populis leges damus. ATTICUS. excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. MARCUS. ego vero excipiam. nam mihi cum multa eximia divinaque videntur Athenae tuae peperisse, atque in vita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita exculti ad humanitatem, et mitigati sumus: Initiaque ut appellantur, ita re vera principia vitae cognovimus: neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. quid autem mihi displiceat in nocturnis, poëtae indicant comici. qua licentia Romae data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne impru-

dentiam quidem oculorum adjici fas fuit? Atticus. tu vero iſtam Romae legem rogato: nobis noſtras ne ademeris. Marcus. ad noſtra igitur revertor: quibus 15
profecto diligentiſſime ſanciendum eſt, ut mulierum famam multorum oculis lux clara cuſtodiat, initienturque eo ritu Cereri, quo Romae initiantur. quo in genere ſeveritatem majorum ſenatus vetus auctoritas de Bacchanalibus, et conſulum, exercitu adhibito, quaeſtio animadverſioque declarat. atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Graecia Diagondas Thebanus lege perpetua ſuſtulit. novos vero deos, et in his colendis nocturnas pervigilationes ſic Ariſtophanes, facetiſſimus poëta veteris comoediae, vexat, ut apud eum Sabazius, et quidam alii dii peregrini judicati, è civitate ejiciantur. publicus autem ſacerdos imprudentiam conſilio expiatam metu liberet; audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atque impiam judicet. jam ludi publici quoniam ſunt cavea circoque diviſi; ſint corporum certationes, curſu, et pugilatione, luctatione, curriculiſque equorum uſque

ad certam victoriam circo constitutis: cavea, cantu, voce ac fidibus et tibiis; dummodo ea moderata sint, ut lege praescribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi sonos. quorum dici vix potest quanta sit vis in utramque partem. namque et incitat languentes, et languefacit excitatos, et tum remittit animos, tum contrahit: civitatumque hoc multarum in Graecia interfuit, antiquum vocum servare modum; quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dulcedine corruptelaque depravati, ut quidam putant; aut, cum severitas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem sapientissimus Graeciae vir, longeque doctissimus, valde hanc labem veretur. negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. ego nec tam valde id timendum, nec plane contemnendum puto. illa quidem, quae solebant quondam compleri severitate jucunda Livianis et Naevianis modis; nunc,

ut eadem exſultent, cervices oculoſque
pariter cum modorum flexionibus tor-
queant. graviter olim iſta vindicabat ve-
tus illa Graecia longe providens, quam
ſenſim pernicies illapſa civium animos,
malis ſtudiis, maliſque doctrinis repente
totas civitates everteret: ſi quidem illa
ſevera Lacedaemon nervos juſſit, quod
plures quam ſeptem haberet, in Timothei
fidibus demi. Deinceps in lege eſt, ut 16
de ritibus patriis colantur optimi: de quo
cum conſulerent Athenienſes Apollinem
Pythium, quas potiſſimum religiones te-
nerent; oraculum editum eſt, ‘eas quae
‘eſſent in more majorum.’ quo cum ite-
rum veniſſent, majorumque morem di-
xiſſent ſaepe eſſe mutatum, quaeſiviſſent-
que, quem morem potiſſimum ſequeren-
tur e variis: reſpondit, ‘optimum.’ et pro-
fecto ita eſt, ut id habendum ſit antiquiſſi-
mum et deo proximum, quod ſit opti-
mum. ſtipem ſuſtulimus, niſi eam, quam
ad paucos dies propriam Idaeae Matris
excepimus: implet enim ſuperſtitione a-
nimos, et exhaurit domos. ſacrilego poe-
na eſt, neque ei ſoli, qui ſacrum abſtule-
rit, ſed etiam ei, qui ſacro commenda-

tum: quod et nunc multis ſit in ſanis. A-
lexander in Cilicia depoſuiſſe apud Solos
in delubro pecuniam dicitur; et Atheni-
enſis Cliſthenes Junoni Samiae, civis e-
gregius, cum rebus timeret ſuis, filiarum
dotes credidit. ſed jam de perjuriis: de
inceſtis nihil ſane hoc quidem loco diſpu-
tandum eſt. ‘donis impii ne placare au-
‘deant deos,’ Platonem audiant; qui ve-
tat dubitare, qua ſit mente futurus deus,
cum vir nemo bonus ab improbo ſe do-
nari velit. diligentia votorum ſatis in le-
ge dicta eſt, ac voti ſponſio, qua obliga-
mur deo. poena vero violatae religionis
juſtam recuſationem non habet. quid e-
go hic ſceleratorum utar exemplis? quo-
rum ſunt plenae tragoediae. quae ante
oculos ſunt, ea potius attingantur. etſi
haec commemoratio vereor ne ſupra ho-
minis fortunam eſſe videatur: tamen,
quoniam mihi ſermo eſt apud vos, nihil
reticebo: velimque hoc, quod loquar,
diis immortalibus gratum potius videri,
17 quam grave. * * * Omnia tum perdi-
torum civium ſcelere, diſceſſu meo, reli-
gionum jura polluta ſunt: vexati noſtri
Lares familiares: in eorum ſedibus exae-

dificatum templum licentiae: pulſus a delubris is, qui illa ſervarat. circumſpicite celeriter animo, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui ſint rerum exitus conſecuti. nos, qui illam cuſtodem urbis, omnibus ereptis noſtris rebus ac perditis, violari ab impiis paſſi non ſumus, eamque ex noſtra domo in ipſius patris domum detulimus, judicia ſenatus, Italiae, gentium denique omnium, conſervatae patriae conſecuti ſumus: quo quid accidere potuit homini praeclarius? quorum ſcelere religiones tum proſtratae afflictaeque ſunt, partim ex illis diſtracti ac diſſipati jacent: qui vero ex iis et horum ſcelerum principes fuerunt, et praeter caeteros in omni religione impii, non ſolum vita cruciati atque dedecore, verum etiam ſepultura ac juſtis exſequiarum caruerunt. QUINTUS. equidem iſta agnoſco, frater, et meritas diis gratias ago: ſed nimis ſaepe ſecus aliquanto videmus evadere. MARCUS. non enim, Quinte, recte exiſtimamus, quae poena divina ſit: et opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus. morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offenſione

judicii, hominum miſerias ponderamus:
quae fateor humana eſſe et multis bonis
viris accidiſſe. ſceleris autem eſt poena
triſtis: et praeter eos eventus, qui ſequun-
tur, per ſe ipſa maxima eſt. vidimus eos,
qui niſi odiſſent patriam, nunquam ini-
mici nobis fuiſſent, ardentes cum cupi-
ditate, tum metu, tum conſcientia: quid
agerent, modo timentes; viciſſim con-
temnentes religiones; judicia perrupta
ab iiſdem; corrupta hominum, non deo-
rum. reprimam jam, et non inſequar lon-
gius; eoque minus, quo plus poenarum
habeo, quam petivi. tantum ponam, erui
duplicem poenam eſſe divinam, quod
conſtaret et ex vexandis vivorum animis;
et ea fama mortuorum, ut eorum exitium
et judicio vivorum et gaudio comprobe-
18 tur. 'Agri autem ne conſecrentur,' Plato-
ni prorſus aſſentior: qui, ſi modo interpre-
tari potuero, his fere verbis utitur. 'ter-
'ra igitur, ut focus domiciliorum, ſacra
'deorum omnium eſt: quocirca ne quis
'iterum idem conſecrato. aurum autem
'et argentum in urbibus et privatim, et
'in fanis invidioſa res eſt. tum ebur ex
'inani corpore extractum, haud ſatis ca-

'ſtum donum deo. jam aes atque ferrum,
'duelli inſtrumenta, non fani. ligneum
'autem quodque voluèrit, uno e ligno
'dedicato, itemque lapideum, in delu-
'bris communibus. textile ne operoſius,
'quam mulieris opus menſtruum. color
'autem albus, praecipue decorus deo eſt
'tum in caeteris, tum maxime in tex-
'tili. tincta vero abſint, niſi a bellicis
'inſignibus. diviniſſima autem dona, a-
'ves et formae ab uno pictore uno ab-
'ſolutae die: itemque caetera hujus ex-
'empli dona ſunto.' haec illi placent: ſed ego caetera non tam reſtricte praefinio, vel hominum vitiis, vel ſubſidiis temporum victus. terrae cultum ſegniorem ſuſpicór fore, ſi ad eam tuendam, ferroque ſubigendam, ſuperſtitionis aliquid acceſſerit. ATTICUS. habeo iſta. nunc de ſacris perpetuis, et de manium jure reſtat. MARCUS. ô miram memoriam, Pomponi, tuam! at mihi iſta exciderant. ATTICUS. ita credo: ſed tamen hoc magis eas res et memini et exſpecto, quod et ad pontificium jus et ad civile pertinent. MARCUS. vero; et apertiſſima ſunt iſtis de rebus et reſponſa et ſcripta multa: et ego in

hoc omni ſermone noſtro, quod ad cumque legis genus me diſputatio noſtra deduxerit, tractabo, quoad potero, ejus ipſius generis jus civile noſtrum: ſed ita, locus ipſe ut notus ſit, ex quo ducatur quaeque pars juris; ut non difficile ſit, qui paulum modo ingenio poſſit moveri, quaecumque nova cauſa conſultatiove acciderit, ejus tenere jus, cum ſcias a quo
19 ſit capite repetendum. Sed juriſconſulti, ſive erroris objiciendi cauſa, quo plura et difficiliora ſcire videantur: ſive, quod ſimilius veri eſt, ignoratione docendi, (nam non ſolum ſcire aliquid, artis eſt, ſed quaedam ars etiam docendi) ſaepe, quod poſitum eſt in una cognitione, id in infinita diſpartiuntur: velut in hoc ipſo genere, quam magnum illud Scaevolae faciunt, pontifices ambo, et iidem juris periti ſſimi? ſaepe, inquit Publii filius, ex patre audivi, pontificem neminem bonum eſſe, niſi qui jus civile cognoſſet. totumne? quid ita? quid enim ad pontificem, de jure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? ergo, quod cum religione conjunctum eſt. id autem quantulum eſt? de ſacris, credo, de votis, de feriis, de ſepulcris, et

ſi quid ejuſmodi eſt. cur igitur haec tanta facimus, cum caetera parva ſint? de ſacris autem, qui locus patet latius, haec ſit una ſententia, ut conſerventur ſemper, et deinceps familiis prodantur, et, ut in lege poſui, 'perpetua' ſint 'ſacra.' hoc uno poſito, haec jura pontificum auctoritate conſecuta ſunt, ut, ne morte patrisfamilias ſacrorum memoria occideret, iis eſſent ea adjuncta, ad quos ejuſdem morte pecunia venerit. hoc uno poſito, quod eſt ad cognitionem diſciplinae ſatis, innumerabilia naſcuntur, quibus implentur juriſconſultorum libri. quaeruntur enim, qui adſtringantur ſacris. heredum cauſa juſtiſſima eſt: nulla eſt enim perſona, quae ad vicem ejus, qui e vita emigraverit, propius accedat. deinde qui morte teſtamentove ejus tantumdem capiat, quantum omnes heredes. id quoque ordine: eſt enim ad id, quod propoſitum eſt, accommodatum. tertio loco, ſi nemo ſit heres, is, qui de bonis, quae ejus fuerint cum moritur, uſu ceperit plurimum poſſidendo. quarto, ſi nemo ſit qui ullam rem ceperit; de creditoribus ejus, qui plurimum ſervet. extrema illa perſona eſt, ut

is, qui ei, qui mortuus ſit, pecuniam debuerit, neminique eam ſolverit, perinde habeatur, quaſi eam pecuniam ceperit.

20 Haec nos a Scaevola didicimus; non ita deſcripta ab antiquis. nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis ſacris adſtringi: hereditate: aut, ſi majorem partem pecuniae capiat: aut, ſi major pars pecuniae legata eſt, ſi inde quippiam ceperit. ſed pontificem ſequamur. videtis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam ſacris conjungi volunt: iiſdemque ferias et caeremonias adſcribendas putant. atque etiam dant hoc Scaevolae, quod eſt partitio: ut, ſi in teſtamento deducta, ſcripta non ſit, ipſique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, ſacris ne alligentur. in donatione hoc iidem ſecus interpretantur: et quod paterfamilias in ejus donatione, qui in ipſius poteſtate eſſet, approbavit, ratum eſt: quod eo inſciente factum eſt, ſi id is non approbat, ratum non eſt. his propoſitis, quaeſtiunculae multae naſcuntur: quas qui non intelligat, ſi ad caput referat, per ſe ipſe facile perſpiciat. veluti ſi minus quis cepiſſet, ne ſacris alligaretu

ac poſt de ejus heredibus aliquis exegiſſet
pro ſua parte id,quod ab eo,cujus ipſe he-
res eſſet, praetermiſſum fuiſſet: eaque pe-
cunia non minor eſſet facta cum ſuperio-
re exactione, quàm heredibus omnibus
eſſet relicta: qui eam pecuniam exegiſſet,
ſolum ſine coheredibus, ſacris alligari.
quin etiam cavent,ut,cui plus legatum ſit,
quam ſine religione capere liceat,is per aes
et libram heredem teſtamenti ſolvat; prop-
terea quod eo loco res eſt, ita ſoluta here-
ditate, quaſi ea pecunia legata non eſſet.
Hoc ego loco multiſque aliis quaero a vo- 21
bis,Scaevolae pontifices maximi,et homi-
nes, meo quidem judicio, acutiſſimi, quid
ſit,quod ad jus pontificium civile appeta-
tis. civilis enim juris ſcientia pontificium
quodam modo tollitis. nam ſacra cum
pecunia, pontificum auctoritate, nulla le-
ge, conjuncta ſunt. itaque ſi vos tan-
tummodo pontifices eſſetis, pontificalis
maneret auctoritas: ſed quod iidem juris
civilis eſtis peritiſſimi, hac ſcientia illam
eluditis. placuit P. Scaevolae et Corun-
canio,pontificibus maximis,itemque cae-
teris, qui tantumdem caperet, quantum
omnes heredes, ſacris alligari. habeo jus

pontificium. quid huc acceſſit ex jure civili? partitionis caput ſcriptum caute, ut centum nummi deducerentur. inventa eſt ratio, cur pecunia ſacrorum moleſtia liberaretur. quod ſi hoc, qui teſtamentum faciebat, cavere noluiſſet, admonet juriſconſultus hic quidem ipſe Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. ſuperiores dicebant, qui quid cepiſſet, adſtringi. rurſus ſacris liberantur. hoc vero nihil ad pontificium jus, et e medio eſt jure civili, ut per aes et libram heredem teſtamenti ſolvant, et eodem loco res ſit, quaſi ea pecunia legata non eſſet, ſi is, cui legatum eſt, ſtipulatus eſt id ipſum, quod legatum eſt, ut ea pecunia ex ſtipulatione debeatur; ſitque ea non *** *** doctum hominem ſane, cujus fuit Accius perfamiliaris: ſed menſem, credo, extremum anni, ut veteres Februarium, ſic hic Decembrem ſequebatur. hoſtia autem maxima parentare, pi-
22 etati eſſe adjunctum putabat. Jam tanta religio eſt ſepulcrorum, ut extra ſacra et gentem inferri fas negent eſſe; idque apud majores noſtros A. Torquatus in gente Popilia judicavit. nec vero tam d-

nicales, quae a nece appellatae ſunt, quia reſidentur mortui, quam caeterorum caeleſtium quieti dies, Feriae nominarentur, niſi majores eos, qui ex hac vita migraſſent, in deorum numero eſſe voluiſſent. eas in eos dies conferre jus, quibus neque ipſius, neque publicae feriae ſint: totaque hujus juris compoſitio pontificalis magnam religionem caeremoniamque declarat. neque neceſſe eſt ediſſeri a nobis, quae finis funeſtae familiae; quod genus ſacrificii Lare vervecibus fiat; quemadmodum os rejectum terrae obtegatur; quaeque in porca contracta jura ſint; quo tempore incipiat ſepulcrum eſſe, et religione teneatur. at mihi quidem antiquiſſimum ſepulturae genus id fuiſſe videtur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terrae corpus, et ita locatum ac ſitum, quaſi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo ſepulcro, quod procul ad Fontis aras, regem noſtrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam uſque ad memoriam noſtram hac ſepultura ſcimus eſſe uſam. C. Marii ſitas reliquias apud Anienem, diſſipari juſſit Sylla victor, acerbiore odio

incitatus, quam ſi tam ſapiens fuiſſet, quam fuit vehemens. quod haud ſcio an timens ſuo corpori poſſe accidere, primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari. declarat enim Ennius de Africano, ‘hic ‘eſt ille ſitus.’ vere: nam ſiti dicuntur ii, qui conditi ſunt. nec tamen eorum ante ſepulcrum eſt, quam juſta facta et corpus incenſum eſt. et quod nunc communiter in omnibus ſepultis penitus, humati dicuntur: id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem jus pontificale confirmat. nam priuſquam in eos injecta gleba eſt, locus ille, ubi crematum eſt corpus, nihil habet religionis. injecta gleba, tum et illic humatus eſt, et gleba vocatur: ac tum denique multa religioſa jura complectitur. itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus eſſet, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os ſupra terram non exſtaret: porcam heredi eſſe contractam, et habendas triduum ferias, et porco foemina piaculum pati: ſi in mari mortuus eſſet, eadem, praeter piaculum et
23 ferias. ATTICUS. video, quae ſint in pontificio jure. ſed quaero, quidnam ſit in le-

gibus. MARCUS. pauca ſane, Tite, et, uti arbitror, non ignota vobis. ſed ea non tam ad religionem ſpectant, quam ad jus ſepulcrorum. ‘hominem mortuum,’ inquit lex in XII tabulis, ‘in urbe ne ſepe-‘lito, neve urito.’ credo, vel propter ignis periculum. quod autem addit, ‘neve ‘urito,’ indicat, non qui uratur, ſepeliri, ſed qui humetur. ATTICUS. quid; qui poſt XII in urbe ſepulti ſunt, clari viri? MARCUS. credo, Tite, fuiſſe, aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis cauſa tributum eſt, ut Publicolae, ut Tuberto, quod eorum poſteri jure tenuerunt: aut eos, ſi qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis cauſa, ſoluti legibus, conſecuti ſunt. ſed in urbe ſepeliri lex vetat. ſic decretum a pontificum collegio, non eſſe jus in loco publico fieri ſepulcrum. noſtis extra portam Collinam, aedem Honoris: et aram in eo loco fuiſſe, memoriae proditum eſt. ad eam cum lamina eſſet inventa, et in ea ſcriptum, DOMINA HONORIS: ea cauſa fuit aedis hujus dedicandae. ſed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt. ſtatuit enim collegium, lo-·m publicum non potuiſſe privata reli-

gione obligari. jam caetera in XII mi-
nuendi sumptus lamentationesque fune-
ris, translata de Solonis fere legibus. ' hoc
' plus, inquit, ne facito. rogum ascia
' ne polito.' nostis, quae sequuntur.
discebamus enim pueri XII, ut carmen
necessarium: quas jam nemo discit. exte-
nuato igitur sumptu, tribus riciniis, et
vinculis purpurae, et decem tibicinibus,
tollit etiam lamentationem. ' mulieres
' genas ne radunto, neve lessum funeris
' ergo habento.' hoc veteres interpretes,
Sex. Aelius, L. Acilius non satis se in-
telligere dixerunt, sed suspicari vestimen-
ti aliquod genus funebris: L. Aelius,
lessum, quasi lugubrem ejulationem, ut
vox ipsa significat. quod eo magis judico
verum esse, quia lex Solonis id ipsum ve-
tat. haec laudabilia, et locupletibus fere
cum plebe communia. quod quidem ma-
xime e natura est, tolli fortunae discrimen
24 in morte. Caetera item funebria, quibus
luctus augetur, Duodecim sustulerunt.
' homini, inquit, mortuo ne ossa legito,
' quo post funus faciat.' excipit bellicam
peregrinamque mortem. haec praeterea
sunt in legibus de unctura; quibus ' servili-

'unctura' tollitur, omnisque Circumpotatio. quae et recte tolluntur, neque tollerentur, nisi fuissent. 'ne sumptuosa re-'spersio, ne longae coronae, nec acerrae' praetereantur. illa jam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod 'coronam virtute partam,' et ei, qui peperisset, et ejus parenti, sine fraude esse lex impositam jubet. credoque, quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur: id quoque ne fieret, lege sanctum est. qua in lege cum esset, 'neve aurum addito,' quam humane excipit altera lex, 'quoi auro dentes 'vincti escunt, ast im cum illo sepelire 'urereve, se fraude esto.' et simul illud videtote aliud habitum esse, sepelire, et urere. duae sunt praeterea leges de sepulcris: quarum altera privatorum aedificiis, altera ipsis sepulcris cavet. nam quod 'rogum bustumve novum' vetat 'propius sexaginta pedes adjici aedes a-'lienas, invito domino:' incendium videtur arcere. quod autem Forum, id est, vestibulum sepulcri, Bustumve, 'usucapi' vetat: tuetur jus sepulcrorum. haec habemus in Duodecim: sane secundum na-

turam, quae norma legis eſt. reliqua ſunt in more: funus ut indicatur, ſi quid ludorum; dominuſque funeris utatur accenſo atque lictoribus. ‘ honoratorum virorum ‘ laudes in concione memorantor, eaſ‘que etiam cantu ad tibicinem proſe‘quuntor:’ cui nomen Neniae: quo vocabulo etiam Graeci cantus lugubres nominant. QUINTUS. gaudeo noſtra jura ad naturam accommodari: majorumque ſapientia admodum delector. MARCUS. ſed credo, Quinte, ut caeteri ſumptûs, ſic etiam ſepulcrorum modum recte requiri. quos enim ad ſumptus progreſſa jam iſta res ſit, in C. Figuli ſepulcro vides. ſed credo minimam olim iſtius rei fuiſſe cupiditatem: alioquin multa exſtarent exempla majorum. noſtrae quidem legis interpretes, quo capite jubentur ſumptus et luctum removere a deorum manium jure, hoc intelligunt, in primis ſepulcrorum magnificentiam eſſe minuendam. nec haec a ſapientiſſimis legum ſcriptoribus neglecta ſunt. nam et Athenis jam ille mos a Cecrope, ut aiunt, permanſit, hoc jus terra humandi: quam cum proximi injecerant, obductaque terra erat, frugi-

bus obſerebatur; ut ſinus et gremium quaſi matris mortuo tribueretur; ſolum autem frugibus expiatum ut vivis redderetur. ſequebantur epulae, quas inibant parentes coronati: apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, praedicatum: nam mentiri nefas habebatur. ac juſta confecta erant. poſteaquam, ut ſcribit Phalereus, ſumptuoſa fieri funera et lamentabilia coepiſſent, Solonis lege ſublata ſunt. quam legem eiſdem prope verbis noſtri decemviri in undecimam tabulam conjecerunt. nam de tribus riciniis, et pleraque alia Solonis ſunt: de lamentis vero expreſſa verbis ſunt, 'mulieres genas ne 'radunto, neve leſſum funeris ergo ha-'bento.' De ſepulcris autem nihil eſt 26
apud Solonem amplius, quam, 'ne quis 'ea deleat, neve alienum inferat:' poenaque eſt, 'ſi quis buſtum' (nam id puto appellari τύμβον) 'aut monumentum,' inquit, 'aut columnam violarit, dejece-'rit, fregerit.' ſed poſt aliquanto propter has amplitudines ſepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege ſanctum eſt, 'ne quis ſepulcrum faceret operoſius, quam quod decem homines effecerint

'triduo.' neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vocant, licebat imponi; nec de mortui laude, nisi in publicis sepulturis; nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat. sublata etiam erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur. habet enim luctum concursus hominum. quocirca Pittacus omnino accedere quemquam vetat in funus aliorum. sed ait rursus idem Demetrius, increbruisse eam funerum sepulcrorumque magnificentiam, quae nunc fere Romae est. quam consuetudinem lege minuit ipse. fuit enim hic vir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam civis e republica maxime, tuendaeque civitatis peritissimus. iste igitur sumptum minuit non solum poena, sed etiam tempore: ante lucem enim jussit efferri. sepulcris autem novis finivit modum: nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis ne altiorem, aut mensam, aut labellum: et huic procurationi certum magistratum praefecerat. haec igitur Athenienses tui. sed videamus Platonem, qui justa funerum rejicit ad interprete-

religionum: quem nos morem tenemus. de ſepulcris autem dicit haec. 'vetat ex 'agro culto, eove, qui coli poſſit, ullam 'partem ſumi ſepulcro: ſed, quae natu-'ra agri tantummodo efficere poſſit, ut 'mortuorum corpora ſine detrimento 'vivorum recipiat, ea potiſſimum ut com-'pleatur: quae autem terra fruges fer-'re, et, ut mater, cibos ſuppeditare poſ-'ſit, eam ne quis nobis minuat, neve 'vivus, neve mortuus. exſtrui autem ve-'tat ſepulcrum altius, quam quod quin-'que diebus homines quinque abſolve-'rint: nec e lapide excitari plus, nec im-'poni, quam quod capiat laudem mor-'tui, inciſam ne plus quatuor heroicis 'verſibus; quos 'longos' appellat Enni-'us.' habemus igitur hujus quoque auc-toritatem de ſepulcris ſummi viri: a quo iterum funerum ſumptus praefinitur ex cenſibus a minis quinque uſque ad mi-nam. deinceps dicit eadem illa de immor-talitate animorum, et reliqua poſt mor-tem tranquillitate bonorum, poenis im-piorum. habetis igitur explicatum om-nem, ut arbitror, religionis locum. QUINTUS. nos vero, frater, et copioſe quidem:

ſed perge ad caetera. MARCUS. pergam equidem: et quoniam libitum eſt vobis me ad haec impellere, hodierno ſermone conficiam, ſpero; hoc praeſertim die. video enim Platonem idem feciſſe, omnemque orationem ejus de legibus peroratam eſſe uno aeſtivo die. ſic igitur faciam, et dicam de magiſtratibus. id enim eſt profecto, quod conſtituta religione rempublicam contineat maxime. ATTICUS. tu vero dic, et iſtam rationem, quam coepiſti, tene.

DE LEGIBUS

LIBER TERTIUS.

MARCUS. ſequar igitur, ut inſtitui, divinum illum virum: quem quadam admiratione commotus, ſaepius fortaſſe laudo, quam neceſſe eſt. ATTICUS. Platonem videlicet dicis. MARCUS. iſtum ipſum, Attice. ATTICUS. tu vero eum nec nimis valde unquam, nec nimis ſaepe laudaveris. nam hoc mihi etiam noſtri illi, qui neminem, niſi ſuum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitratu meo diligam. MARCUS. bene hercle faciunt. quid enim eſt elegantia tua dignius? cujus et vita, et oratio conſecuta mihi videtur difficillimam illam ſocietatem gravitatis cum humanitate. ATTICUS. ſane gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam praeclarum mihi dediſti judicii tui teſtimonium. ſed perge, ut coeperas. MARCUS. laudemus igitur

ris ſui laudibus. ATTICUS. ſane quidem, ſicut de religionum lege feciſti. MARCUS. videtis igitur, magiſtratus hanc eſſe vim, ut praeſit, praeſcribatque recta, et utilia, et conjuncta cum legibus. ut enim magiſtratibus leges; ita populo praeſunt magiſtratus: vereque dici poteſt, magiſtratum legem eſſe loquentem; legem autem mutum magiſtratum. nihil porro tam aptum eſt ad jus conditionemque naturae, (quod cum dico, legem a me dici, intelligi volo) quam imperium: ſine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum univerſum genus ſtare, nec rerum natura omnis, nec ipſe mundus poteſt. nam et hic Deo paret, et huic obediunt maria terraeque, et hominum vita
2 juſſis ſupremae legis obtemperat. Atque, ut ad haec citeriora veniam, et notiora nobis: omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt. quod genus imperii primum ad homines juſtiſſimos et ſapientiſſimos deferebatur, idque in republica noſtra maxime valuit, quoad ei regalis poteſtas praefuit. deinde etiam deinceps poſteris prodebatur: quod et in his etiam, qui nunc regnant, manet. quibu

autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt. nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quaeque de optima republica sentiremus, in sex libris ante diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse civitas non potest: quorum descriptione omnis reipublicae moderatio continetur. neque solum iis praescribendus est imperandi, sed etiam civibus obtemperandi modus. nam et qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est: et qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. itaque oportet et eum, qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum: et illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore sibi esse parendum. nec vero solum ut obtemperent obediantque magistratibus, sed etiam ut eos colant diligantque, praescribimus, ut Charondas in suis facit legibus. noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, qui, ut illi caelestibus, sic hi adversentur magistratibus. quae cum ita sint, ad ipsas iam leges veniamus, si placet. ATTICUS.

mihi vero et iſtud, et ordo iſte rerum pla-
3 cet. MARCUS. ‘ JUSTA imperia ſun-
‘ to; iiſque cives modeſte, ac ſine recuſa-
‘ tione parento. MAGISTRATUS nec
‘ obedientem et noxium civem multa,
‘ vinculis, verberibuſve coërceto; ni par,
‘ majorve poteſtas, populuſve prohibeſ-
‘ ſit: ad quos provocatio eſto. CUM ma-
‘ giſtratus judicaſſit inrogaſſitve; per po-
‘ pulum multae, poenae, certatio eſto.
‘ MILITIAE ab eo, qui imperabit, pro-
‘ vocatio ne eſto: quodque is, qui bellum
‘ geret, imperaſſit, jus ratumque eſto.
‘ MINORES magiſtratus, partiti juris,
‘ plures in plera ſunto. MILITIAE, qui-
‘ bus juſſi erunt, imperanto, eorumque
‘ tribuni ſunto. DOMI pecuniam publi-
‘ cam cuſtodiunto: vincula ſontium ſer-
‘ vanto: capitalia vindicanto: aes, argen-
‘ tum, aurumve publice ſignanto: lites
‘ contractas judicanto: quodcumque ſe-
‘ natus creverit, agunto. SUNTOQUE
‘ aediles curatores urbis, annonae, ludo-
‘ rumque ſolennium: olliſque ad honoris
‘ amplioris gradum is primus adſcenſus
‘ eſto. CENSORES populi aevitates, ſo-
‘ boles, familias, pecuniaſque cenſento:

' urbis templa, vias, aquas, aerarium,
' vectigalia tuento: populique partes in
' tribus distribuunto: exin pecunias, ae-
' vitates, ordines partiunto: equitum pe-
' ditumque prolem describunto: caelibes
' esse prohibento: mores populi regunto:
' probrum in senatu ne relinquunto: bi-
' ni sunto: magistratum quinquennium
' habento: reliqui magistratus annui sun-
' to: eaque potestas semper esto. JURIS
' disceptator, qui privata judicet, judica-
' rive jubeat, praetor esto. IS juris civilis
' custos esto. HUIC potestate pari, quot-
' cumque senatus creverit populusve jus-
' serit, tot sunto. REGIO imperio duo
' sunto, iique praeeundo, judicando, con-
' sulendo praetores, judices, consules ap-
' pellantor. MILITIAE summum jus ha-
' bento, nemini parento. OLLIS salus
' populi suprema lex esto. EUNDEM ma-
' gistratum, ni interfuerint decem anni,
' ne quis capito. AEVITATEM annali
' lege servanto. AST quando duellum
' gravius, discordiaeve civium escunt, oe-
' nus, ne amplius sex menses, si senatus
' creverit, idem juris, quod duo consules,
' teneto: isque ave sinistra dictus, populi

'magister esto. EQUITEM cumque qui
'regat habeto pari jure cum eo, quicum-
'que erit juris disceptator. AST quando
'consul is est, magisterve populi; reliqui
'magistratus ne sunto. AUSPICIA pa-
'trum sunto: ollique ex se produnto, qui
'comitiatu creare consules rite possint.
'IMPERIA, potestates, legationes, cum
'senatus creverit populusve jusserit, ex
'urbe exeunto: duella justa juste gerun-
'to: sociis parcunto: se et servos conti-
'nento: populi sui gloriam augento: do-
'mum cum laude redeunto: rei suae ergo
'ne quis legatus esto. PLEBES quos pro
'se contra vim, auxilii ergo, decem cre-
'assit, tribuni ejus sunto: quodque ii pro-
'hibessint, quodque plebem rogassint, ra-
'tum esto: sanctique sunto: neve plebem
'orbam tribunis relinquunto. OMNES
'magistratus auspicium judiciumque ha-
'bento: ex quois senatus esto. EJUS
'decreta rata sunto. AST ni potestas par
'majorve prohibessit, senatus consulta
'perscripta servanto. IS ordo vitio va-
'cato: caeteris specimen esto. CREA-
'TIO magistratuum, judicia, populi jus-
'sa, vetita, cum suffragio consciscentur,

'optimatibus nota, plebi libera sunto. 'AT si quid erit, quod extra magistra-'tus coeratore oesus sit, qui coeret po-'pulus creato, eique jus coerandi da-'to. CUM populo patribusque agendi 'jus esto consuli, praetori, magistro po-'puli equitumque, eique, quem produnt 'patres consulum rogandorum ergo: 'tribunisque, quos sibi plebes rogassit, 'jus esto cum patribus agendi: iidem, 'ad plebem, quod oesus erit, ferunto. 'QUAE cum populo, quaeque in patri-'bus agentur, modica sunto. SENA-'TORI, qui nec aderit, aut causa, aut 'culpa esto. LOCO senator, et modo o-'rato: causas populi teneto. VIS in po-'pulo abesto. PAR majorve potestas plus 'valeto. AST qui turbassitur in agendo, 'fraus actoris esto. INTERCESSOR rei 'malae, salutaris civis esto. QUI agent, 'auspicia servanto: auguri publico pa-'rento: promulgata, proposita, in aera-'rio cognita, agunto: nec plus, quam de 'singulis rebus semel consulunto: rem 'populum docento: doceri a magistrati-'bus privatisque patiunto. PRIVILE-'GIA ne irroganto. DE capite civis, ni-

‘ si per maximum comitiatum, ollosque, ‘ quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto: donum ne capiunto, ‘ nec danto, neve petenda, neve gerenda, ‘ neve gesta potestate. quod quis earum ‘ rerum migrassit, noxiae poena par esto. ‘ CENSORIS fide legem custodiunto. ‘ PRIVATI ad eos acta referunto: nec eo
5 ‘ magis lege liberi sunto.’ Lex recitata est. disce rem, et tabellam jubebo dari. QUINTUS. quam brevi, frater, in conspectu posita est a te omnium magistratuum descriptio: sed ea paene nostrae civitatis: etsi a te paulum allatum est novi. MARCUS. rectissime, Quinte, animadvertis. haec est enim, quam Scipio laudat in libris, et quam maxime probat temperationem reipublicae; quae effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui praesint, contineri rempublicam, et ex eorum compositione, quod cujusque reipublicae genus sit, intelligi. quae res cum sapientissime moderatissimeque constituta esset a majoribus nostris, nihil habui, sane non multum, quod putarem novandum in legibus. AT-

ticus. reddes igitur nobis, ut in religionis lege feciſti admonitu et rogatu meo, ſic de magiſtratibus, ut diſputes, quibus de cauſis maxime placeat iſta deſcriptio. Marcus. faciam, Attice, ut vis: et locum iſtum totum, ut a doctiſſimis Graeciae quaeſitum et diſputatum eſt, explicabo: et, ut inſtitui, noſtra jura attingam. Atticus. iſtud maxime exſpecto diſſerendi genus. Marcus. atqui pleraque ſunt dicta in illis libris, cum de optima republica quaereretur. ſed hujus loci de magiſtratibus ſunt propria quaedam a Theophraſto primum, deinde a Dione Stoico quaeſita ſubtilius. Atticus. ain' tan- 6
dem? etiam a Stoicis iſta tractata ſunt? Marcus. non ſane, niſi ab eo, quem modo nominavi, et poſtea a magno homine, et in primis erudito, Panaetio. nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, ſed non ad hunc uſum popularem atque civilem, de republica diſſerebant. ab hac familia magis iſta manarunt, Platone principe. poſt Ariſtoteles illuſtravit omnem hunc civilem in diſputando locum, Heraclideſque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophraſtus vero inſtitutus

ab Ariſtotele, hàbitavit, ut ſcitis, in eo
genere rerum: ab eodemque Ariſtotele
doctus Dicaearchus, huic rationi ſtudio-
que non defuit. poſt a Theophraſto Pha-
lereus ille Demetrius, de quo feci ſupra
mentionem, mirabiliter doctrinam ex um-
braculis eruditorum otioque, non modo
in ſolem atque in pulverem, ſed in ipſum
diſcrimen aciemque produxit. nam et me-
diocriter doctos magnos in republica vi-
ros, et doctiſſimos homines non nimis in
republica verſatos, multos commemorare
poſſumus. qui vero utraque re excelleret,
ut et doctrinae ſtudiis et regenda civitate
princeps eſſet, quis facile, praeter hunc,
7 inveniri poteſt? ATTICUS. puto poſ-
ſe, et quidem aliquem de tribus nobis.
ſed perge, ut coeperas. MARCUS. quae-
ſitum igitur ab illis eſt, placeretne unum
in civitate eſſe magiſtratum, cui reliqui
parerent: quod exactis regibus intelligo
placuiſſe noſtris majoribus. ſed quoniam
regale civitatis genus, probatum quon-
dam, poſtea non tam regni, quam regis
vitiis, repudiatum eſt; nomen tantùm vi-
debitur regis repudiatum, res manebit,
ſi unus omnibus reliquis magiſtratib'

imperabit. quare nec ephori Lacedaemo-
ne sine causa a Theopompo oppositi regi-
bus, nec apud nos consulibus tribuni.
nam illud quidem ipsum, quod in jure po-
situm est, habet consul, ut ei reliqui ma-
gistratus omnes pareant, excepto tribu-
no, qui post exstitit, ne id, quod fuerat,
esset: hoc enim primum minuit consulare
jus, quod exstitit ipse, qui eo non te-
neretur: deinde quod attulit auxilium
reliquis non modo magistratibus, sed e-
tiam privatis, consuli non parentibus.
QUINTUS. magnum dicis malum. nam,
ista potestate nata, gravitas optimatium
cecidit, convaluitque jus multitudinis.
MARCUS. non est ita, Quinte. non e-
nim jus illud solum superbius populo, sed
violentius videri necesse erat: quo postea-
quam modica et sapiens temperatio ac-
cessit, conversa lex in omnes est * * *
'Domum cum laude redeunto.' nihil e- 8
nim, praeter laudem, bonis atque inno-
centibus, neque ex hostibus, neque a so-
ciis reportandum. jam illud apertum pro-
fecto est, nihil esse turpius, quam quem-
quam legari nisi reipublicae causa. omitto
emadmodum isti se gerant atque gesse-

rint, qui legatione hereditates, aut ſyngraphas ſuas perſequuntur. in hominibus eſt hoc fortaſſe vitium. ſed quaero, quid reapſe ſit turpius, quam ſine procuratione ſenator, legatus ſine mandatis, ſine ullo reipublicae munere? quod quidem genus legationis ego conſul, quanquam ad commodum ſenatus pertinere videatur, tamen approbante ſenatu frequentiſſimo, niſi mihi leviſſimus tribunus plebis tum interceſſiſſet, ſuſtuliſſem. tamen minui tempus, et, quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudo manet, diuturnitate ſublata.ſed jam, ſi placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. ATTICUS. nobis vero placet: ſed iis, qui in provinciis ſunt, minime placet. MARCUS. at vero, Tite, ſi pareant his legibus, nihil erit his urbe,nihil domo ſua dulcius: nec laborioſius moleſtiuſque provincia. ſed ſequitur lex, quae ſancit eam tribunorum plebis poteſtatem, quae in republica noſtra:de qua diſſeri nihil neceſſe eſt. QUINTUS. at mehercule ego, frater, quaero, de iſta poteſtate quid ſentias. nam mihi quidem peſtifera videtur, quippe quae in ſeditione, et ad ſediti-

nem nata ſit: cujus primum ortum ſi re-
cordari volumus, inter arma civium, et
occupatis, et obſeſſis urbis locis procrea-
tum videmus. deinde cum eſſet cito able-
gatus, tanquam ex XII tabulis, inſignis
ad deformitatem puer, brevi tempore re-
creatus, multoque tetrior et foedior na-
tus eſt. Quem enim ille non edidit? 9
qui primum, ut impio dignum fuit, pa-
tribus omnem honorem eripuit; omnia
infima ſummis paria fecit, turbavit, miſ-
cuit: cum afflixiſſet principum gravita-
tem, nunquam tamen conquievit. atque
ut C. Flaminium, atque ea, quae jam priſ-
ca ſunt, relinquam: quid juris bonis vi-
ris Tib. Gracchi tribunatus reliquit? etſi
quinquennio ante, D. Brutum et P. Sci-
pionem conſules, quos et quantos viros!
homo omnium infimus et ſordidiſſimus,
tribunus plebis, C. Curiatius in vincula
conjecit: quod ante factum non erat. C.
vero Gracchus runis et iis ſicis, quas ipſe
ſe projeciſſe in forum dixit, quibus digla-
diarentur inter ſe cives, nonne omnem
reipublicae ſtatum permutavit? quid jam
de Saturnini ſupplicio, reliquiſque dicam?
os ne depellere quidem a ſe ſine ferro

potuit reſpublica? cur autem aut vetera, aut aliena proferamus potius, quam et noſtra, et recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuiſſet, ut cogitaret unquam de ſtatu noſtro labefactando, niſi mucronem aliquem tribunitium exacuiſſet in nos? quem cum homines ſcelerati ac perditi, non modo ulla in domo, ſed nulla in gente reperirent, gentes ſibi in tenebris reipublicae perturbandas putaverunt. quod nobis quidem egregium, et ad immortalitatem memoriae glorioſum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuiſſe reperiri, niſi cui ne eſſe quidem licuiſſet tribuno. ſed ille quas ſtrages edidit? eas videlicet, quas ſine ratione, ac ſine ulla ſpe bona furor edere potuit impurae belluae, multorum inflammatus furoribus. quamobrem in iſta quidem re vehementer Syllam probo, qui tribunis plebis ſua lege injuriae faciendae poteſtatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompeiumque noſtrum caeteris rebus omnibus, ſemper ampliſſimis ſummiſque effero laudibus; de tribunitia poteſtate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare poſſum. MARCUS. vi-

tia quidem tribunatus praeclare, Quinte, perſpicis. ſed eſt iniqua in omni re accuſanda, praetermiſſis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque ſelectio. nam iſto quidem modo vel conſulatus vituperio eſt, ſi conſulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. ego enim fateor in iſta ipſa poteſtate ineſſe quiddam mali. ſed bonum, quod eſt quaeſitum in ea, ſine iſto malo non haberemus. nimia poteſtas eſt tribunorum plebis: quis negat? ſed vis populi multo ſaevior multoque vehementior, quae ducem quòd habet, interdum lenior eſt, quam ſi nullum haberet. dux enim ſuo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi rationem ſui non habet. at aliquando incenditur. et quidem ſaepe ſedatur. quod enim eſt tam deſperatum collegium, in quo nemo e decem ſana mente ſit? quin per ipſum Tib. Gracchum non ſolum neſtus, ſed etiam ſublatus interceſſor fuerat. quid enim illum aliud perculit, niſi quod poteſtatem intercedendi collegae abrogavit? ſed tu ſapientiam majorum in hoc vide. conceſſa plebi a patribus iſta poteſtate arma ceciderunt; reſtincta ſeditio eſt: inventum

eſt temperamentum, quo tenuiores cum
principibus aequari ſe putarint: in quo
uno fuit civitatis ſalus. at duo Gracchi
fuerunt. et praeter eos quamvis enume-
res multos licet, cum deni creantur: nul-
los in omni memoria reperies pernicioſos
tribunos; leves, etiam non bonos fortaſ-
ſe plures. invidia quidem ſummus ordo
caret: plebes de ſuo jure periculoſas con-
tentiones nullas facit. quamobrem aut
exigendi reges non fuerunt: aut plebi
re, non verbo danda libertas: quae ta-
men ſic data eſt, ut multis praeclariſſimis
addiceretur, ut auctoritati principum ce-
11 deret. Noſtra autem cauſa, quae, op-
time et dulciſſime frater, incidit in tribu-
nitiam poteſtatem, nihil habuit conten-
tionis cum tribunatu. non enim plebs
incitata noſtris rebus invidit: ſed vincula
ſoluta ſunt, et ſervitia incitata, adjuncto
terrore etiam militari. neque nobis cum
illa tum peſte certamen fuit, ſed cum gra-
viſſimo reipublicae tempore: cui ſi non
ceſſiſſem, non diuturnum beneficii mei
patria fructum tuliſſet. atque hoc rei exi-
tus indicavit. quis enim non modo liber,
ſed etiam ſervus libertate dignus fuit, cui

nostra salus cara non esset? quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute reipublicae gessimus, ut non omnibus gratus esset; et si nos multitudinis vis furentis inflammata invidia pepulisset; si tribunus aliquis in me populum, sicut Gracchus in Laenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus, ô Quinte frater: consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe pulsi, carere ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt. Pompeium vero quod una ista in re non ita valde probas, vix satis mihi illud videris attendere, non solum ei, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam quid necessarium. sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem. quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, quî posset carere cognita? sapientis autem civis fuit, causam nec perniciosam, et ita popularem ut non posset obsisti, perniciose populari civi non relinquere. scis solere, frater, in hujusmodi sermone, ut transiri alio possit, AD MODUM, dici. ATTICUS. prorsus ita est. QUINTUS. 12

haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas velim. MARCUS. perseveras tu quidem, et in tua vetere sententia permanes. QUINTUS. nunc mehercule. ATTICUS. ego sane a Quinto nostro dissentio. sed ea, quae restant, audiamus. MARCUS. deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia et judicia dantur: judicia, ut esset populi potestas, ad quam provocaretur: auspicia, ut multos inutiles comitiatus, probabiles impedirent morae: saepe enim populi impetum injustum auspiciis dii immortales represserunt. ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popularem sane neminem in summum locum, nisi per populum, venire, sublata cooptatione censoria. sed praesto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. sequitur enim: 'ejus decreta sunto.' nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici concilii, quodque is creverit, defendant omnes: et, si ordines reliqui, principis ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit, ex temperatione juris, cum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et co-

cors civitatis ſtatus, praeſertim ſi proximae legi parebitur. nam proximum eſt, ‘ is ordo vitio careto : caeteris ſpecimen ‘ eſto.’ QUINTUS. praeclara vero, frater, iſta lex eſt, et late patet, ut vitio careat ordo, et cenſorem quaerat interpretem. ATTICUS. ille vero, etſi tuus totus eſt ordo, gratiſſimamque memoriam retinet conſulatus tui, pace tua dixerim, non modo cenſores, ſed etiam judices omnes poteſt defatigare. MARCUS. 13
omitte iſta, Attice. non enim de hoc ſenatu, nec his de hominibus, qui nunc ſunt, ſed de futuris, ſi qui forte his legibus parere voluerint, haec habetur oratio. nam cum omni vitio carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem quiſquam vitii particeps. id autem difficile factu eſt, niſi educatione quadam et diſciplina : de qua dicemus aliquid fortaſſe, ſi quid fuerit loci, aut temporis. ATTICUS. locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum : tempus vero largitur longitudo diei. ego autem, etiam ſi praeterieris, repetam a te iſtum de educatione et de diſciplina locum. MARCUS. tu vero et iſtum, Attice, et ſi quem alium praeterii. ‘ caeteris

ſpecimen eſto.' quod ſi eſt, tenemus omnia.
ut enim cupiditatibus principum et vitiis
infici ſolet tota civitas: ſic emendari et cor-
rigi continentia. vir magnus et nobis
omnibus amicus, L. Lucullus, ferebatur
quam commodiſſime, reſpondiſſe cum eſ-
ſet objecta magnificentia villae Tuſcula-
nae, duo ſe habere vicinos: ſuperiorem,
equitem Romanum; inferiorem, liberti-
num: quorum cum eſſent magnificae vil-
lae, concedi ſibi oportere, quod iis, qui
inferioris ordinis eſſent, liceret. non vi-
des, Luculle, a te id ipſum natum, ut illi
cuperent? quibus id, ſi tu non faceres, non
liceret. quis enim ferret iſtos, cum vide-
ret eorum villas ſignis et tabulis refertas,
partim publicis, partim etiam ſacris et re-
ligioſis? quis non frangeret eorum libidi-
nes, niſi illi ipſi, qui eas frangere debe-
14 rent, eiſdem tenerentur? Nec enim tan-
tum mali eſt peccare principes, (quan-
quam eſt magnum hoc per ſe ipſum ma-
lum) quantum illud, quod permulti imi-
tatores principum exſiſtunt. nam licet
videre, ſi velis replicare memoriam tem-
porum, qualeſcumque ſummi civitatis vi-
ri fuerint, talem civitatem fuiſſe: quae

cumque mutatio morum in principes exſtiterit, eandem in populo ſecutam. idque haud paulo eſt verius, quam quod Platoni noſtro placet, qui muſicorum cantibus ait mutatis, mutari civitatum ſtatus. ego autem nobilium vita victuque mutato, mores mutari civitatum puto. quo pernicioſius de republica merentur vitioſi principes, quod non ſolum vitia concipiunt ipſi, ſed ea infundunt in civitatem: neque ſolum obſunt, quod ipſi corrumpuntur, ſed etiam quod corrumpunt, pluſque exemplo, quam peccato nocent. atque haec lex dilatata in ordinem cunctum, coanguſtari etiam poteſt. pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere poſſunt. ſed haec et nunc ſatis, et in illis libris tractata ſunt diligentius. quare ad reliqua veniamus. proximum autem eſt de ſuffragiis: quae jubeo ‘nota’ eſſe ‘optimatibus, populo ‘libera.’ ATTICUS. ita mehercule attendi, nec ſatis intellexi, quid ſibi lex, aut quid verba iſta velint. MARCUS. dicam, Tite, et verſabor in re difficili, ac multum et ſaepe quaeſita: ſuffragia in ma-

gistratu mandando, aut reo judicando, aut lege aut rogatione sciscenda, clam, an palam ferre, melius esset. ATTICUS. an etiam id dubium est? QUINTUS. vereor, ne a te rursus dissentiam. MARCUS. non facies, Quinte: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius; sed, obtineri an possit, videndum est. QUINTUS. frater, bonâ tuâ veniâ dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos, et obest saepissime reipublicae, cum aliquid verum et rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. primum enim obsistitur, cum agitur severe: deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malae cedere. quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desideravit: idem, oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. itaque graviora judicia de potentissimis hominibus exstant voces, quam tabellae. quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus quid

quisque sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi ne- 16
que lator quisquam est inventus, nec auctor unquam bonus. sunt enim quatuor leges tabellariae: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto et sordido. secuta biennio post Cassia est, de populi judicio. ea a nobili homine lata est, L. Cassio, sed, pace familiae dixerim, diffidente a bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de jubendis legibus ac vetandis, seditiosi atque improbi civis: cui ne reditus quidem ad bonos, salutem a bonis potuit afferre. uno in genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. dedit huic quoque judicio Caelius tabellam, docuitque, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popilium, nocuisse et reipublicae. et avus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit Marco Gratidio, cujus in matrimonio sororem, aviam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam. excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, ratidius, quos post filius ejus Marius in

Aegaeo excitavit mari. ac noſtro quidem avo, cum res eſſet ad ſe delata, Scaurus conſul, ‘utinam, inquit, Marce Cicero, ‘iſto animo atque virtute in ſumma re‘publica nobiſcum verſari, quam in mu‘nicipali maluiſſes!’ quamobrem, quoniam non recognoſcimus nunc leges populi Romani, ſed aut repetimus ereptas, aut novas ſcribimus: non quid ab hoc populo obtineri poſſit, ſed quid optimum ſit, tibi dicendum puto. nam Caſſiae legis culpam Scipio tuus ſuſtinet, quo auctore lata eſſe dicitur. tu, ſi tabellariam tuleris, ipſe praeſtabis. nec enim mihi placet, nec Attico noſtro, quantum e vultu ejus in-
17 telligo. ATTICUS. mihi vero nihil unquam populare placuit: eamque optimam rempublicam eſſe duco, quam hic conſul conſtituerat, quae ſit in poteſtatem optimorum. MARCUS. vos demum, ut video, legem antiquaſtis ſine tabella. ſed ego, etſi ſatis dixit pro ſe in illis libris Scipio, tamen libertatem iſtam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur bonis. ſic enim a me recitata lex eſt de ſuffragiis. ‘optimatibus nota, plebi libe‘ra ſunto.’ quae lex hanc ſententiam con-

tinet, ut omnes leges tolleret, quae poſtea latae ſunt, quae tegunt omni ratione ſuffragium, ne quis inſpiciat tabellam, ne roget, ne appellet. pontes etiam lex Maria fecit anguſtos. quae ſi oppoſita ſunt ambitioſis, ut ſunt fere, non reprehendo. ſin valuerint tantum leges, ut ne ſint ambitus: habeat ſane populus tabellam, quaſi vindicem libertatis, dummodo haec optimo cuique et graviſſimo civi oſtendatur, ultroque offeratur, uti in eo ſit ipſo libertas, in quo populo poteſtas honeſte bonis gratificandi datur. eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum eſt, ut minus multos tabella condemnet, quam ſolebat vox, quia populo licere ſatis eſt. hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiae traditur. itaque, ut omittam largitione corrupta ſuffragia, non vides, ſi quando ambitus ſileat, quaeri in ſuffragiis, quid optimi viri ſentiant? quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis cauſa tollitur. Deinde ſequitur, 18
quibus jus ſit cum populo agendi, aut cum ſenatu. gravis, et, ut arbitror, praeclara lex. ‘ quae cum populo, quaeque in pa-

'tribus agentur, modica ſunto:' id eſt, modeſta atque ſedata. actor enim moderatur, et fingit non modo mentem ac voluntates, ſed paene vultus eorum, apud quos agit; quod eſt in ſenatu non difficile: eſt enim ſenator is, cujus non ad auditorem referatur animus, ſed qui per ſe ipſe ſpectari velit. huic juſſa tria ſunt: ut adſit; nam gravitatem res habet, cum frequens ordo eſt: ut loco dicat, id eſt, rogatus: ut modo, ne ſit infinitus; nam brevitas non modo ſenatoris, ſed etiam oratoris magna laus eſt in ſententia. nec eſt unquam longa oratione utendum: niſi aut peccante ſenatu, quod fit ambitione ſaepiſſime, nullo magiſtratu adjuvante, tolli diem utile eſt: aut cum tanta cauſa eſt, ut opus ſit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum. quorum generum in utroque magnus noſter Cato eſt. quodque addit, 'cauſas populi teneto,' eſt ſenatori neceſſarium noſſe rempublicam: idque late patet: quid habeat militum, quid valeat aerario, quos ſocios reſpublica habeat, quos amicos, quos ſtipendiarios, qua quiſque ſit lege, conditione, foedere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe

exempla majorum. videtis jam, genus
hoc omne ſcientiae, diligentiae, memo-
riae eſſe, ſine quo paratus eſſe ſenator nul-
lo pacto poteſt. deinceps ſunt cum popu-
lo actiones: in quibus primum et maxi-
mum, ‘vis abeſto.’ nihil eſt enim exitio-
ſius civitatibus, nihil tam contrarium ju-
ri et legibus, nihil minus civile et huma-
num, quam, compoſita et conſtituta re-
publica, quidquam agi per vim. parere
jubet interceſſori: quo nihil praeſtantius.
impediri enim bonam rem melius, quam
concedi malae. Quod vero actoris ju- 19
beo eſſe fraudem, id totum dixi ex Craſſi,
ſapientiſſimi hominis, ſententia: quem
eſt ſenatus ſecutus, cum decreviſſet, C.
Claudio conſule de Cn. Carbonis ſediti-
one referente, invito eo, qui cum populo
ageret, ſeditionem non poſſe fieri, quip-
pe cui liceat concilium, ſimul atque inter-
ceſſum, turbarique coeptum ſit, dimitte-
re. quod qui permovet, cum agi nihil po-
teſt, vim quaerit: cujus impunitatem a-
mittit hac lege. ſequitur illud: ‘inter-
‘ceſſor rei malae, ſalutaris civis eſto.’
quis non ſtudioſe reipublicae ſubvenerit,
hac tam praeclara legis voce laudatus?

funt deinde posita deinceps, quae habemus etiam in publicis institutis atque legibus: 'auspicia servanto, auguri parento.' est autem boni auguris, meminisse maximis reipublicae temporibus praesto esse debere, Jovique optimo maximo se consiliarium atque administrum datum: ut sibi eos, quos in auspicio esse jusserit, caelique partes sibi definitas esse traditas, e quibus saepe opem reipublicae referre possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de privatis, magistratibusve audiendis. tum leges praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae: quarum altera privilegia tollit; altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat. nondum cognitis seditiosis, tribunis plebis ne cogitatis quidem, admirandum tantum majores in posterum providisse. in privatos homines leges ferri noluerunt: id est enim privilegium: quo quid est injustius? cum legis haec vis sit, scitum est et jussum in omnes; ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis, noluerunt. descriptus enim populus censu, ordinibus, aetatibus, plus adhibet ad suffragium consilii, quam fuse in tribus con-

vocatus. quo verius in cauſa noſtra vir magni ingenii, ſummaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum eſſe de nobis. praeter enim quam quod comitia illa eſſent armis geſta ſervilibus, praeterea neque tributa capitis comitia rata eſſe poſſent, neque ulla privilegii: quocirca nihil nobis opus eſſe lege, de quibus nihil omnino actum eſſet legibus. ſed viſum eſt et nobis, et clariſſimis viris melius, de quo ſervi et latrones ſciviſſe ſe aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam quid ſentiret, oſtendere. Sequuntur de captis pecuniis, et de ambitu leges. quae cum magis judiciis, quam verbis ſancienda ſint; adjungitur, ‘noxiae poena par eſto,’ ut in ſuo vitio quiſque plectatur: vis, capite: avaritia, multâ: honoris cupiditas, ignominia ſanciatur. extremae leges ſunt nobis non uſitatae; reipublicae, neceſſariae. legum cuſtodiam nullam habemus: itaque hae leges ſunt, quas apparitores noſtri volunt; a librariis petimus; publicis literis conſignatam memoriam publicam nullam habemus. Graeci hoc diligentius: apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi ſolum literas, (nam id

quidem etiam apud majores noſtros e-rat) ſed etiam facta hominum obſervabant, ad legeſque revocabant. haec detur cura cenſoribus: quandoquidem eos in republica ſemper volumus eſſe. apud eoſdem, qui magiſtratu abierint, edant et exponant, quid in magiſtratu geſſerint: deque iis cenſores praejudicent. hoc in Graecia fit, publice conſtitutis accuſatoribus. qui quidem graves eſſe non poſſunt, niſi ſint voluntarii. quocirca melius eſt, rationes referri, cauſamque exponi cenſoribus: integram tamen legem accuſatori judicioque ſervari. ſed ſatis jam diſputatum eſt de magiſtratibus, niſi forte quid deſideratis. ATTICUS. ſi nos tacemus, locus ipſe nos admonet, quid tibi ſit deinde dicendum. MARCUS. mihine? de judiciis arbitror, Pomponi: id eſt enim junctum magiſtratibus. ATTICUS. quid? de jure populi Romani, quemadmodum inſtituiſti, dicendum nihil putas? MARCUS. quid tandem hoc loco eſt, quod requiras? ATTICUS. egone? quod ignorari ab iis, qui in republica verſantur, turpiſſimum puto. nam, ut modo a te dictum eſt, leges a librariis

lego: sic animadverto, plerosque magistratus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum apparitores velint. quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, quoniam de religione leges proposueras: faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de jure disputes. MARCUS. faciam breviter, si consequi potuero: nam pluribus verbis scripsit ad patrem tuum M. Junius sodalis, perite, meo quidem judicio, et diligenter. at de jure naturae cogitare per nos, atque dicere debemus; de jure populi Romani, quae relicta sunt et tradita. ATTICUS. sic profecto censeo: et id ipsum, quod dicis, exspecto.

EXCUDEBANT GLASGUAE
ROB. ET AND. FOULIS FRATRES,
ACADEMIAE TYPOGRAPHI
M. DCC. XLVIII.